

Ciceronis
de
Natura Deorum libri III
ex
rec. Ernesti.

Ernesti

1820.

rahen	Das	
raehen	fuf	1. Ausg. 1757 =
raegen.	nunger	Ch 1851 ^r
rezen	Das	Neue Ausg. 1776 =
rezen	fuf	Ch 1852.
reggen	Das	
reihen	Das =	2. Ausg. = 00 H.
reihen	Das	
reigen	Das	Tung
riedhen	Sal	
roden	fuf	
roden	Das	fuf
roden	Das	Das
ruzen	Sal	

9

r

b =

1.

Cap. 16 v. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

16

Diener

✓
✓
✓
✓
Parentem habere avaram, illepidum in
liberos
difficilem, quae nec amat, nec
gaudet sui.

Im Jahr ein, zehn, fünfzig, unfol
font

Im Buchen, der Buchstaben List,
nach auf die Kunst.

M. TVLLII CICERONIS

DE

NATVRA
DEORVM

M.
18 Dec.
23

LIBRI III.

EH.

EX RECENSIONE

ERNESTI

September 1822
EDITIO SECVNDA.

HALAE MAGDEBVRGICAE,
IMPENSIS ORPHANOTROPHEI,
M DCC LXX.

7 Vgl. - 11°

Dorff

Ein

Gross-Regulation

Frank

D. 1781

1/2 Vgl. - 5

Rebiger
(Gouss)

N. 1781

Im Buch

[Johann August]

1947 1695

N

In h
Co
ru
ra
ut
pe
ra
Q
bu
tr
ta
ju

M. TVLLII CICERONIS
DE
NATURA DEORVM,
AD
M. BRVTVM,
LIBER PRIMVS.

ARGVMENTVM.

In his libris C. Vellejus, Lucilius Balbus & C. Cotta inducuntur disputantes de natura Deorum, audiente Cicerone. Vellejus Epicuream rationem explicat, Balbus Stoicam, & contra utramque disserit Academicus Cotta, sub cujus persona, quamquam dissimulat, & Stoici se rationem probare simulat, tamen latet Cicero. Quis enim credat v. c. Ciceronem predictionibus, apparitionibus Deorum, ostentis aliquid tribuisse? In primo ergo libro Vellejus & Cotta disputant. Initium disputandi facit Vellejus, & quidem a reprehensione Platonice ac
A
Stoicæ

Stoicæ rationis, quarum illa mundum a Deo
 tamquam opifice atque ædificatore profectum pu-
 gnabat, altera προνοίας, providentiam induce-
 bat, a qua mundus effectus sit & administre-
 tur, utraque autem mundum animo & sensi-
 bus prædium, rotundum, ardentem volubilem-
 que faciebat. c. 8 - 10. Reliquorum deinde omni-
 um philosophorum inde a Thalete de Deo sen-
 tentias breviter commemoratis & reprehensis
 s. 10 - 15. ad ipsam Epicuream de Diis rationem
 explicandam accedit, quam unam veram exi-
 stimat. Solus Epicurus vidit, primum esse Deos,
 quod in omnium animis eorum rationem impres-
 sisset natura, & sine doctrina anticipationem
 quandam Deorum, quam appellat προόληθω Epi-
 curus, sine qua nec intelligi quicquam, nec quæ-
 ri, nec disputari potest: id ex eo intelligitur;
 quod omnium hominum in eo est mira consensus,
 ut Deos esse statuunt. Sed etiam hanc anticipa-
 tionem habemus sive prænotionem Deorum, ut
 beatos, immortales, puremus. Ex quo conse-
 quitur, ut nihil negotii nec ipsi habeant, nec
 aliis exhibeant, neque ira neque gratia tenean-
 tur, quod, quæ talia sunt, imbecilla sunt
 omnia. Id si ita est, pie colendi sunt Dii pro-
 pter præstantem naturam, nullo autem modo
 rimendi; quo uno omnis superstitio everitur. c.
 16 - 17. Sed ad hanc opinionem confirmandam an-
 quirit animus formam, vitam & actionem
 mentis atque agitationem in Deo. Et figura qui-
 dem

dem nulla alia esse nisi humana potest; primum, quod natura speciem aliam Deorum non habemus; deinde, quod humana forma est pulcherrima; & tertio, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse potest. Neque tamen ea species corpus est, sed quasi corpus; eaque non sensu sed mente cernitur, nec soliditate quadam nec ad numerum, sed imaginibus, similitudine ac transitione perceptis. Vita autem Deorum est beatissima & omnibus bonis affluens. Nihil enim agunt, sua virtute & sapientia gaudent, & habent exploratum, fore se semper in maximis voluptatibus. c. 18-20. His expositis contra disputat Cotta; non ut aliquid ipse decernat, sed ut Epicurea dissolvat; neque quod neget esse Deos, sed, quod rationem, quæ adferatur, firmam non putet. Nam argumentum, quod ab omnium hominum consensu petatur, cum leve per se, tum etiam falsum esse. c. 23. Sed, Deos esse, concedi posse. Illud doceri se velle, unde sint, ubi sint, quales sint; ad quæ omnia atomis abutantur Epicurei; quæ primo nullæ sint, quod nullus sit corporibus vacuus locus; deinde si sint, effici, ut æterni Dii non sint, & interire possint; quo constituto, beatitudo Deorum tollatur. Ad hanc reprehensionem effugiendam quasi corpus & quasi sanguinem excogitatum esse, quod quid sit, nemo intelligere possit. c. 24-26. Quibus autem rationibus humana forma Diis adferatur, eas nullam vim habere. Nam quod

A 2

omnes

omnes fere homines, præter Ægyptios, & pau-
cas forte alias gentes, eam Diis cogitatione affin-
gant; id non a natura esse, sed consilio huma-
no aut superstitioni a pictoribus, poetis, artifi-
cibus, confirmatæ deberi. Neque ex eo, quod ho-
minibus nil homine pulchrius videatur, consequi,
nihil esse eo pulchrius. Non enim dubium esse,
quin & bovi nihil bove, cani nil cane pulchrius
videatur. Denique incertum illud esse, quod
nusquam nisi in figura humana ratio, virtus,
atque adeo beatitudo locum habere videatur.
Neque enim, quod in nulla alia figura rationem
vidimus, propterea in nulla esse potest. Quod
sensus non docet, ratio docebit. Nam, si nul-
lum Diis negotium, quod membra corporis hu-
mani requirat, nil membris opus erit. cap. 27-37.
Jam in ceteris etiam quæstionibus, de domicilio,
de vita & beatitudine Deorum laborare Epi-
cuream rationem. Nullam in diis soliditatem
esse, nec ad numerum permanere dicunt; sed
imaginum similitudine ac transitione percipi.
Iam si nulla Deorum est soliditas & eminentia,
nihil interest, utrum de Deo, an de hippocentau-
ro disputetur, meritoque Dii ad eas conforma-
tiones animi referuntur, quos motus inanes ap-
pellant. Quod si imaginibus Deorum pulsantur
animi, quamquam tota res nugatoria est; ta-
men species duntaxat objiciuntur animis, non
autem cur ea beatæ sint, aut æternæ, etsi vel
maxime continenter ferantur. Nam illam

ἰσοροπίαν h. e. æquilibritatem Epicuri, qua, quia natura mortalis sit, ut etiam immortalis sit, effici putat, perabsurda est, quod ea sumpta, eodem modo colligi potest, quia homines in terra nascuntur, etiam in aqua nasci, & huiusmodi absurda plura. Beatus autem cum sine virtute nemo esse possit, nulla autem sine actione virtus; nec otiosi illi dii esse possunt beati. Neque vero voluptate corporea uti possunt, in qua summum bonum Epicurus ponit, neque una doloris vacuias aut assidua felicitatis suæ cogitatio beatos eos efficere potest. Et cum semper pulsantur incurfione atomorum, & imagines ex ipsis semper effuant, non possunt non interitum timere, quod beatitudini plane repugnat. cap. 37-41. Quoniam vero otiosos Deos introducunt Epicurei, nullam rerum humanarum curam habentes, nihil homines iuvantes; omnem sanctitatem & adversus Deos pietatem, quamquam verbis ponunt, tamen rezollunt. c. 42. sqq. *sq.*

I. **Q**UM multæ res in philosophia nequam satis adhuc explicatæ sint, tum perdifficilis, Brute, (quod tu minime ignoras,) & perobscura quæstio est de natura deorum: quæ & ad agnitionem animi pulcherrima est, & ad moderandam religionem necessaria. De qua tam variæ sunt doctissimorum hominum, tamque discrepantes sententiæ, ut magno argumento esse debeat, causam, id est, principium

philosophia, esse scientiam a): prudenterque Academicos a rebus incertis assensionem cohibuisse. quid est enim temeritate fortius b)? aut quid tam temerarium, tamque indignum sapientis gravitate, atque constantia, quam aut falsum sentire, aut, quod non satis explorate perceptum sit, & cognitum, sine ulla dubitatione defendere? Velut in hac quaestione, plerique (quod maxime verisimile est, & quo omnes duce natura vehimur,) deos esse dixerunt: dubitare se Protagoras: nullos esse omnino Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaeus putaverunt. Qui vero deos esse dixerunt, tanta sunt in varietate, ac dissensione, ut eorum molestum sit dinumerare sententias. Nam & de figuris deorum, & de locis, atque sedibus, & actione vitae multa dicuntur: [deque his summa philosophorum dissensione certatur c).] quod vero maxime rem causamque continet, utrum nihil agant, nihil moliantur; omni d) curatione & administratione rerum vacant: an contra ab his & a principio omnia facta & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur, atque moveantur, in primisque e) magna dissensio est. eaque nisi dijudicetur f), in summo errore necesse est homines, atque in maximarum rerum ignoracione versari.

II. Sunt

- a) *inscientiam.*   b) *turpius.*   c) *absunt vnci.*
 d) *moliantur; ac ab omni - - - vacent.*
 e) *in primis quoque.*   f) *dijudicatur, in.*

II. Sunt enim philosophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere censerent humanarum rerum procuracionem deos. Quorum si vera sententia est, quæ potest esse pietas? quæ sanctitas? quæ religio? hæc enim omnia, pure, ac g) caste tribuenda deorum numini ita sunt, si animadvertuntur ab his, & si est aliquid a diis h) immortalibus hominum generi tributum. Sin autem dii i) neque possunt nos iuvare, neque k) volunt; nec omnino curant; nec, quid agamus, animadvertunt; nec est, quod ab his ad hominum vitam permanere possit: quid est, quod ullos diis l) immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In specie autem fictæ simulationis, sicut reliquæ virtutes, ita pietas inesse non potest, cura qua simul & sanctitatem, & religionem tolli necesse est; quibus sublatis, perturbatio vitæ sequitur, & magna confusio. Atque haud scio, an pietate adversus deos sublata, fides etiam, & societas humani generis m), & una excellentissima virtus, iustitia, tollatur. Sunt autem alii philosophi, & hi quidem magni, atque nobiles, qui deorum mente, atque ratione omnem mundum administrari, & regi censeant: neque vero id solum, sed etiam ab iisdem vitæ hominum consuli, & provideri. nam & frugas, & reliqua, quæ terra pariat, & tempestates, ac temporum varietates, calique mutationes, quibus omnia, quæ

A 4

terra

g) atque caste. h) Dis. i) Di.

k) nec volunt. l) Dis. m) generis humani.

*) *Blondin und der blasse, Humpstling.*

tërta gignat, maturata pubescant, a diis n) immortalibus tribui generi humano putant: multa-que, quæ dicentur in his libris, colligunt: quæ talia sunt, ut ea ipsa dii o) immortales ad usum hominum fabricati pæne videantur. Contra quos Carneades ita multa disseruit, ut excitaret homines non socordes ad veri investigandi cupiditatem. Res enim nulla est, de qua tantopere p) non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. quorum opiniones cum tam variæ sint, tamque inter se dissidentes: alterum fieri profecto potest q), ut earum nulla; alterum certe non potest, ut plus una vera sit.

III. Qua quidem in causa & benevolos objuratores placare, & invidios vituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse pœniteat, alteri didicisse se gaudeant. Nam qui ammonent amice, docendi sunt: qui inimice insectantur, repellendi. Multum autem fluxisse video de libris nostris, quos complures brevi tempore edidimus, variumque sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studium exstitisset: partim, quid quaque de re certi habereimus, scite cupientium. Multis etiam fensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet, & quasi noctem quandam rebus offunderet, deser-

n) *Dz.*

o) *Dz.*

p) *tanto opere.*

q) *profecto fieri potest.*

tæque disciplinæ, & jam pridem relicta, patrocini-
 um nec opinatum a nobis esse susceptum. Nos
 autem nec subito cœpimus philosophari: nec me-
 diocrem a primo tempore ætatis in eo studio ope-
 ram, curamque consumpsimus, &, cum minime
 videbamur, tum maxime philosophabamur, quod
 & orationes declarant, referta philosophorum sen-
 tentiis, & doctissimorum hominum familiarita-
 tes, quibus semper domus nostra floruit: & prin-
 cipes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posido-
 nius, a quibus instituti sumus. Et, si omnia phi-
 losophiæ præcepta referuntur ad vitam, arbitra-
 mur nos & publicis, & privatis in rebus ea præ-
 stitisse, quæ ratio & doctrina præscripserit.

IV. Sin autem quis requirit, quæ causa nos
 impulerit, ut hæc tam sero litteris manda-
 remus, nihil est, quod expedire tam facile possi-
 mus. Nam cum otio langueremus, & is esset
 reipublicæ status, ut eam unius consilio, atque
 cura gubernari necesse esset: primum ipsius rei-
 publicæ causa philosophiana nostris hominibus
 explicandam putavi, magni existimans interesse
 ad decus & ad laudem civitatis, res tam graves,
 tanque præclaras Latinis etiam litteris contineri.
 Eoque me minus instituti mei pœnitet, quod fa-
 cile sentio, quam multorum non modo discendi,
 sed etiam scribendi studia commoverim. Complu-
 res enim Græcis institutionibus cruditi, ea, quæ
 didicerant, cum civibus suis communicare non
 A 5 pote-

poterant, quod illa, quæ a Græcis accepissent, Latine dici posse diffiderent. quo in genere tantum profecisse videmur, ut a Græcis ne verborum quidem copia vinceremur. Hortata etiam est, ut me ad hæc conferrem, animi aegritudo, fortunæ magna, & gravi commota injuria. cujus si majorem aliquam levationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. Ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui, quam si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes autem eius partes, atque omnia membra tum facillime noscuntur, cum totæ quæstiones scribendo explicantur. est enim admirabilis quædam continuatio, seriesque rerum, ut alia ex alia nexa q), & omnes inter se aptæ, colligatæque videantur.

V. Qui autem requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosus id faciunt, quam necesse est. non enim tam auctores r) in disputando, quam rationis momenta quærenda sunt. quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. definunt enim suum judicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quem probant, judicatum vident. Nec vero probare soleo id, quod de Pythagoreis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, cum ex iis quæreretur, quare ita esset, respondere solitos, *ipse dixit*. ipse autem,

q) *alia ex aliis nexa.*

r) *auctoritatis.*

autem, erat Pythagoras. tantum opinio præjudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas. Qui autem mirantur, nos hanc potissimum disciplinam secutos, his quattuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec vero desertarum, relictarumque rerum patrocinium suscepimus. non enim hominum interitu sententiæ quoque occidunt: sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut hæc in philosophia ratio contra omnia disferendi, nullamque rem aperte judicandi, profecta a Socrate, repetita ab Arcefila, confirmata a Carneade, vsque ad nostram viguit aetatem; quam nunc propemodum orbam esse in ipsa Græcia intelligo. quod non Academia vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere, magnum est: quanto majus omnes? quod facere iis necesse est, quibus propositum est, veri reperiendi causa, & contra omnes philosophos, & pro omnibus dicere. Cujus rei tantæ, tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor: secutum esse præ me fero. Nec tamen fieri potest, ut, qui hac ratione philosophentur, ii nihil habeant, quod sequantur. Dictum est omnino hac de re alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidam, tardique sunt, admonendi videntur sapius. non enim famus ii, quibus nihil verum esse videatur: sed ii, qui omnibus veris falsa quædam adjuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in iis nulla insit certa judicandi, & assentiendi nota, ex quo existit

fiffit & illud, multa esse probabilia: quæ quamquam non perciperentur, tamen quia vifum haberent quendam infignem, & illuftrem, his fapientis vita regeretur.

VI. Sed jam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio fententias philofophorum de natura deorum. quo quidem loco convocandi omnes videntur, qui, quæ fit earum vera, iudicent. Tum demum mihi procax Academia videbitur, fi aut confenferint omnes, aut erit inventus aliquis, qui, quid verum fit, invenerit. Itaque mihi libet exclamare, ut Staius s) in Synephebis:

*Pro deum, popularium omnium adolescentium t)
Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro fidem.*

non leviffima de re, ut queritur ille,

Fieri in civitate u) facinora capitalia:

Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult:

Sed ut adfint, cognofcant, animadvertant, quid de religione, pietate, fanctitate, caremoniis, fide, iurejurando, quid de templis, delubris, facrificiisque folemnibus, quid de ipsis aufpiciis, quibus nos præfumus, extimandum fit. hæc enim omnia ad hanc de diis immortalibus quæftionem referenda funt. — Profecto eos ipfos, qui fe aliquid certi

s) abest: Staius. t) popularium omnium, omnium adolescentium. u) In civitate fieri.

certi habere arbitrantur, addubitare coget doctifimorum hominum de maxima re tanta dissensio. Quod cum saepe alias, tum maxime animadverti, cum apud C. Cottam familiarem meum, accurate sane, & diligenter de diis x) immortalibus disputatum sit. Nam, cum feriis Latinis ad eum, ipsius rogatu arcessituque venissem, offendi eum sedentem in exhedra, & cum C. Velleio senatore disputantem: ad quem tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebant. Aderat etiam Q. Lucilius Balbus; qui tantos progressus habebat in Stoicis, ut cum excellentibus in eo genere Graecis compararetur. Tum, ut me Cotta vidit, Peropportune, inquit, venis. oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio: cui, pro tuo studio, non est alienum te interesse.

VII. Atqui mihi quoque videor, inquam, venisse, ut dicis, opportune. tres enim trium disciplinarum principes convenistis. M. enim y) Piso si adesset, nullius philosophiae earum quidem, quae in honore sunt, vacaret locus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loquitur; nihil est, quod Pisonem, familiarem tuum, desideres. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re concinere videntur, verbis discrepare: quo de libro velim scire, Balbe z), quid sentias.

¶

Egone?

x) *Diis.*

y) *abest: enim.*

z) *libro, Balbe, velim scire, quid.*

Egone? inquit ille. miror, Antiochum, hominem in primis acutum, non vidisse, interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta a commodis non nomine, sed genere toto disjungerent: & Peripateticos; qui honesta commiscerent cum commodis, ut ea inter se magnitudine, & quasi gradibus, non genere differrent. hæc enim est non verborum parva, sed rerum permagna disensio. Verum hæc a) alias: nunc quod cœpimus, si videtur. Mihi vero, inquit Cotta, videtur. Sed ut hic, qui intervenit, me intuens, ne ignoret, quæ res agatur, de natura agebamus deorum. quæ cum mihi videretur perobscura, ut semper videri solet; Epicuri ex Vellejo sciscitabar sententiam. quamobrem, inquit, Vellei, nisi molestum est, repete quæ cœperas. Repetam vero. quamquam non mihi, sed tibi hic venit adjutor. ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis. Tum ego, Quid didicerimus, Cotta viderit: tu autem nolo existimes me adiutorem huic venisse, sed auditorem. & quidem æquum, libero iudicio, nulla ejusmodi adstrictum necessitate, ut mihi, velim, nolim, sit certa quædam tuenda sententia.

VIII. Tum Vellejus, fidenter sane, ut solent isti, nihil tam verens, quam ne dubitare aliqua de re videretur: tamquam modo ex deorum concilio, & ex Epicuri intermundiis descen-

a) hoc.

scendisset: Audite, inquit, non futes commen-
 ticiasque sententias, non opificem, ædificatorem-
 que mundi Platonis de Timæo deum: nec anum
 fatidicam Stoicorum *πρόβουλον*; quam Latine licet
 providentiam dicere: neque vero mundum ipsum,
 animo & sensibus præditum, rotundum, arden-
 tem, volubilem deum, portenta, & miracula non
 disferentium philosophorum, sed somniantium.
 Quibus enim oculis animi intueri potuit vester Pla-
 to fabricam illam tanti operis, qua construi a deo,
 atque ædificari mundum facit? quæ molitio? quæ
 ferramenta? qui vèctes? quæ machinæ? qui mi-
 nistri tanti muneris fuerunt? quemadmodum au-
 tem obedire, & parere voluntati architecti aër,
 ignis, aqua, terra potuerunt? Unde vèro ortæ
 illæ quinque formæ, ex quibus reliqua formantur,
 apte cadentes ad animum efficiendum pariendos-
 que sensus? longum est omnia b). quæ talia sunt,
 ut optata magis, quam inventa videantur. Sed
 illa palmaris quidem, quod, qui non modo natum
 mundum introduxerit, sed etiam manu pæne fa-
 ctum, is eum dixerit fore sempiternum. Hunc
 censens primis, ut dicitur, labris gustasse physio-
 logiam, qui quidquam, quod ortum sit, putet
 æternum esse posse? quæ est enim coagmentatio
 non dissolubilis? aut quid est, cujus principium
 aliquod sit, nihil sit extremum? Proncea vero si
 vestra est, Lucili, eadem; requiro, quæ paullo
 ante, ministros, machinas, omnem totius operis,
 designa-

b) est ad omnia.

designationem, atque apparatus: sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non quemadmodum Platonius deus, sempiternum.

IX. Ab utroque autem sciscitor, cur mundi adificatores repente exstiterint: innumerabilia ante c) sæcula dormierint. Non enim si mundus nullus erat, sæcula non erant. Sæcula nunc dico, non ea, quæ dierum, noctiumque numero annuis cursibus conficiuntur. nam fateor ea sine mundi conversione effici non potuisse. Sed fuit quædam ab infinito tempore æternitas, quam nulla temporum circumscriptio d) metiebatur, spatio tamen, qualis ea fuerit, intelligi potest: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus esset. Isto igitur tam immenso spatio quæro, Balbe, cur Pronœa vestra cessaverit. Laboremne fugiebat? At iste nec attingit deum, nec erat ullus, cum omnes naturæ numini divino, cælum, ignes, terræ, maria parerent. Quid autem erat, quod concupisceret deus mundum signis, & luminibus, tamquam ædilis, ornare? si, ut deus ipse melius habitaret: antea e) videlicet tempore infinito in tenebris, tamquam in gurgustio, habitaverat. Post autem varietatene eum delectari putamus, qua cælum & terras exornatas videmus? quæ ista potest esse oblectatio deo? quæ si esset, non ea tandiu

c) abest; ante.

d) circumscriptio temporum.

e) ante.

tamdiu carere potuisset. An hæc, ut fere f) dicitis, hominum causa a deo constituta sunt? Sapientumne? propter paucos ergo tanta est g) facta rerum molitio. An stultorum? at primum causa non fuit, cur de improbis bene mereretur. deinde quid est assecutus, cum omnes stulti sint sine dubio miserrimi; maxime quod stulti sunt: miserius enim stultitia quid possumus dicere? deinde quod ita multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec vitare venientia possint h), nec ferre presentia.

X. Qui vero mundum ipsum animantem, sapientemque esse dixerunt, nullo modo viderunt animi naturam, intelligentes i) in quam figuram cadere posset: de quo dicam equidem paullo post. Nunc autem hætenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, & eundem beatum, rotundum esse velint, quod ea forma ullam neget esse pulcriorem Plato. At mihi vel cylindri, vel quadrati, vel conii, vel pyramidis videretur esse formosior. Quæ vero tribuitur vita k) isti rotundo deo? nempe ut ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit. In qua non video, ubinam mens constans, & vita beata possit insistere. quodque in nostro corpore si minima ex parte significetur, molestum

f) fere ut.

g) est tanta.

h) possunt.

i) naturam, non intelligentes. k) vita tribuitur.

lestum sit: cur hoc idem non habeatur molestum in deo? terra enim profecto, quoniam pars mundi l) est, pars est etiam dei. Atqui terræ maximas regiones, inhabitabiles, atque incultas videmus, quod pars earum appulsu solis exarserit, pars obriguerit nive, pruinaque, longinquo solis abscessu. quæ, si mundus est deus, quoniam partes mundi m) sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt. Atque hæc quidem vestra, Lucili. qualia vero sint n), ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quasivit, aquam dixit esse initium rerum: deum autem, eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret. Si dii possunt esse sine sensu & mente, cur aquæ adianxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore? Anaximandri autem opinio est, nativos esse deos, longis intervallis orientes, occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos. Sed nos deum, nisi sempiternum, intelligere qui possumus? Post Anaximenes, aëra deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, & infinitum, & semper in motu: quasi aut aër sine ulla forma deus esse possit, cum præsertim deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat n: aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur.

XI. Inde.

- l) mundi pars.   m) mundi partes.
 n) qualia vero alia sint.   n) specie deceat esse:

XI. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem, & modum o), mentis infinitæ vi ac ratione designari, & confici voluit: in quo non vidit, neque motum sensui junctum & continentem, in infinito ullum esse posse: neque sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. Deinde si mentem ipsam quasi animal aliquod esse voluit p), erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. quid autem interius mente? cingatur igitur corpore externo. Quod quoniam non placet, aperta, simplexque mens, nulla re adjuncta, quæ q) sentire possit, fugere intelligentiæ nostræ vim, & notionem videtur. Crotoniates autem Alcmaeo, qui soli, & lunæ, reliquisque sideribus, animoque præterea divinitatem dedit, non sensit, sese mortalibus rebus immortalitatem dare. Nam Pythagoras, qui censuit, animum esse per naturam rerum omnem intentum, & commeantem, ex quo nostri animi carperentur, non vidit distractione humanorum animorum discerpi, & lacerari deum: & cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum dei partem esse miseram: quod fieri non potest. Cur autem quidquam ignoraret animus hominis, si esset deus? quomodo porro deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus, aut infusus esset in mundo? Tum Xenophanes, qui mente adjuncta, omne præterea, quod esset infinitum, deum voluit esse,

de

o) motum.

p) voluit esse.

q) qua.

de ipsa mente item r) reprehenditur, ut ceteri: de infinitate autem vehementius, in qua nihil neque sentiens, neque conjunctum potest esse. Nam Parmenides commenticium quiddam coronæ similitudine s) efficit: Stephanen appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit cælum; quem appellat deum. in quo neque figuram divinam, neque sensum quisquam suspicari potest. multa t) ejusdem monstra; quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, ceteraque generis ejusdem ad deum revocat: quæ vel morbo, vel somno, vel oblivione, vel vetustate delentur. eademque de fideribus; quæ reprehensa jam in alio u), in hoc omittantur.

XII. Empedocles autem multa alia peccans, in deorum opinione turpissime labitur. quatuor enim naturas, ex quibus omnia constare vult, divinas esse censet, quas & nasci, & extinguere perspicuum est, & sensu omni carere. Nec vero Protagoras, qui sese negat omnino de diis habere quod liqueat x), sint, non sint, qualesve sint, quidquam videtur de natura deorum suspicari. Quid Democritus, qui tum imagines, earumque circuitus in deorum numero refert: tum illam naturam, quæ imagines fundat, ac mittat: tum scientiam, intelligentiamque nostram, nonne in maximo

r) *ita.*   s) *simile.*   t) *multaque.*
u) *in alio loco, in.*   x) *de Diis quod liqueat scire.*

maximo errore versatur? cum y) idem omnino, quia nihil semper suo statu maneat, neget esse quidquam sempiternum: nonne deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem ejus reliquam faciat? Quid aër, quo Diogenes Apolloniates utitur deo, quem sensum habere potest, aut quam formam dei? Jam z) de Platonis inconstantia longum est dicere; qui in Timæo, patrem hujus mundi nominari neget posse: in legum autem libris, quid sit omnino deus, anquiri oportere non censeat. Quod vero sine corpore ullo deum vult esse, ut Græci dicunt, ἀσώματον; id quale esse possit, intelligi non potest. careat enim sensu, necesse est, careat etiam prudentia, careat voluptate: quæ omnia una cum deorum notione comprehendimus. Idem & in Timæo dicit, & in legibus, & mundum deum esse, & cælum, & astra, & terram, & animos, & eos, quos majorum institutis accepimus: quæ & per se sunt falsa perspicue, & inter sese vehementer repugnantia. Atque etiam Xenophon paucioribus verbis eadem fere peccat. facit enim in iis, quæ a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem, formam dei quæri non oportere: eundemque & solem, & animum deum dicere: & modo unum, tum autem plures deos. quæ sunt iisdem in erratis fere, quibus ea, quæ de Platone dicimus.

XIII. Atque etiam Antisthenes in eo libro, qui physicus inscribitur, populares deos multos,

y) *cumque.*

z) *Nam.*

tos, naturalem unum esse dicens, tollit vim, & naturam deorum. Nec multo fecus Speusippus, Platonein avunculum subsequens, & vim quandam dicens, qua omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem deorum. Aristoteles quoque in terlio de philosophia libro multa turbat, a magistro Platone uno a) dissentiens. modo enim menti tribuit omnem divinitatem: modo mundum ipsum deum dicit esse: modo quendam alium præficit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione quadam mundi motum regat, atque tueatur: tum cæli ardorem deum dicit esse, non intelligens, cælum mundi esse partem: quem alio loco ipse designavit deum. Quomodo autem cæli divinus ille sensus in celeritate tanta conservari potest? ubi deinde illi tot dii b), si numeramus etiam cælum deum? Cum autem sine corpore idem vult esse deum, omni illum sensu privat, etiam prudentia. Quo porro modo mundus moveri carens c) corpore; aut quomodo semper se movens, esse quietus, & beatus potest? Nec vero ejus condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudentior: in cujus libris, qui sunt de natura deorum, nulla species divina describitur. deos enim octo esse dicit: quinque eos, qui in stellis vagis nominantur: unum, qui ex omnibus sideribus, quæ infixæ cælo sunt, ex dispersis quasi membris simplex fit putandus deus: septimum, Solem adjungit: octavamque, Lunam: qui quo
sensu

a) nov. b) Di. c) moveri potest carens.

sensu beati esse possint, intelligi non potest. Ex eadem Platonis schola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis refertur liberos: & tamen modo mundum, tum mentem divinam esse putat: errantibus etiam stellis divinitatem tribuit, sensuque deum privat, & ejus formam, mutabilem esse vult: eodemque in libro rursus terram, & cælum refert in deos. Nec vero Theophrasti inconstantia ferenda est. modo enim menti divinum tribuit principatum; modo cælo: tum autem signis, sideribusque cælestibus. Nec audiendus ejus auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quæ causas gignendi, augendi, minuendi habeat: sed careat omni sensu, & figura.

XIV. Zeno autem (ut jam ad vestros, Balbe, veniam) naturalem legem, divinam esse censet, eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non possumus. Deum autem animantem certe volumus esse. Atque hic eadem d) alio loco athera, deum dicit esse e), si intelligi potest nihil sentiens deus, qui nunquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris rationem quandam, per omnium f) naturam rerum pertinentem ut divinam esse affectam putat. Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus,

d) *idem.*

c) *abest: esse.*

f) *omnem.*

annorumque mutationibus. Cum vero Hesiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino usitatas, perceptasque g) cognitiones deorum. neque enim Jovem, neque Junonem, neque Vestam, neque quemquam, qui ita appelletur h), in deorum habet numero: sed rebus inanimis, atque mutis, per quandam significationem hæc docet tributa nomina. Cujus discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est: qui neque formam dei intelligi posse censeat, neque in diis h) sensum esse dicat: dubitetque omnino, deus animans, necne sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audivit una cum eo, quem proxime nominavi, tum ipsum mundum, deum dicit esse, tum totius naturæ menti, atque animo, tribuit hoc nomen: tum ultimum, & altissimum, atque undique circumfusum, & extremum omnia cingentem, atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum deum judicat. Idemque quasi delirans in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formam quandam, & speciem deorum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censeat esse divinius. Ita fit, ut deus ille, quem mente noscimus, atque in animi notione, tamquam in vestigio, volumus reponere, nusquam prorsus appareat.

XV. Ac

g) *preceptas insitasque.* h) *appellatur.* h) *Dis.*

XV. At Perseus i), ejusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos deos, a quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa: ipsasque res utiles, & salutares, deorum esse vocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inventa esse deorum, sed ipsa divina. Quo quid absurdius, quam aut res sordidas, atque deformes deorum honore afficere, aut homines jam morte deletos, reponere in deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu? Jam vero Chrysippus, qui Stoicorum somniorum vaferrimus habetur interpres, magnam turbam congregat ignotorum deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne conjectura quidem informare possimus, cum mens nostra quidvis videatur cogitatione posse depingere. ait enim, vim divinam in ratione esse positam, & universæ naturæ animo, atque mente: ipsamque mundum, deum dicit esse, & ejus animi fusionem universam: tum ejus ipsius principatum, qui in mente & ratione versetur, communemque rerum naturam, universa, atque omnia continentem: tum fatalem umbram k), & necessitatē rerum futurarum: ignem præterea, & eum, quem antea dixi, æthera: tum ea, quæ natura fluere, atque manarent, ut & aquam, & terram, & aëra; solem, lunam, sidera, universitatemque rerum, qua omnia continerentur; atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. Idemque disputat, æthera esse eum, quem homines

Cic. de Nat. Deor.

B

Jovem

i) *Perseus.*

k) *vim.*

Jovem appellarent: quique aër per maria manaret; eum esse Neptunum: terramque eam esse, quæ Ceres diceretur. similique ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. Idemque etiam legis perpetuæ & aternæ vim, quæ quasi dux vitæ & magistra officiorum sit, Jovem dicit esse, eandemque fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum veritatem: quorum nihil tale est, ut in eo vis divîna inesse videatur. Et hæc quidem in primo libro de natura deorum: in secundo autem vult Orphei, Musæi, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea, quæ ipse primo libro de diis 1) immortalibus dixerit: ut etiam veterrimi poëta, qui hæc ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerva, partum Jovis, ortumque virginis ad physiologiam traducens, dejungit a fabula.

XVI. Exposui fere non philosophorum judicia, sed delirantium sômnia. nec enim multo absurdiora sunt ea, quæ poetarum vocibus fusa, ipsa suavitate nocuerunt: qui & ira inflammatos, & libidine furentes induxerunt deos: feceruntque, ut eorum bella, pugnas, prælia m), vulnera videremus; odia præterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, vincula,

1) *Dîr.*   m) *bella, prælia, pugnas, vul.*

vincula, cum humano genere concubitus, mortalesque ex immortalis procreatos. Cum poetarum autem errore conjungere licet portenta magorum, Ægyptiorumque in eodem genere dementiam: tum etiam vulgi opiniones, quæ in maxima inconstantia, veritatis ignoratione versantur. Ea qui consideret, quam inconsulte ac temere dicantur, venerari Epicurum, & in eorum ipsorum numero, de quibus hæc quaestio est, habere debeat. solus enim vidit, primum esse deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quæ est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum? quam appellat *προληψιν* Epicurus, id est, anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quidquam, nec quæri, nec disputari potest. Cujus rationis vim, atque utilitatem ex illo cælesti Epicuri, de regula & judicio, volumine accepimus.

XVII. Quod igitur fundamentum hujus quaestionis est, id præclare jactum videris. Cum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatque ad unum omnium firma consensus: intelligi necesse est, esse deos, quoniam insitas eorum. vel potius innatas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse est. Esse igitur deos, consistendum est. Quod quoniam fere constat inter omnes non philosophos solum, sed etiam

B 2

indo

inductus: fateamur constare illud etiam, hanc nos habere siue anticipationem, ut ante dixi, siue prænotionem deorum. sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ipse *προβλήσει* appellavit, quam antea nemo eo verbo nominarat. Hanc igitur habemus, ut deos beatos, & immortales putemus. Quæ enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos æternos, & beatos habere-mus. Quod si ita est, vere exposita illa sententia est ab Epicuro, Quod æternum, beatumque sit n), id nec habere ipsum negotii o) quidquam, nec exhibere alteri. itaque neque ira, neque gratia teneri, quod, quæ talia essent, imbecilla essent omnia. Si nihil aliud quæreremus, nisi ut deos pie coleremus, & ut superstitione liberaremur, satis erat dictum. nam & præstans deorum natura, hominum pietate coleretur, cum & æterna esset, & beatissima. habet enim venerationem justam quidquid excellit: & metus omnis a vi atque ira deorum pulsus esset. intelligitur enim, a beata, immortalique natura & iram, & gratiam segregari: quibus remotis, nullos a superis impendere metus. Sed ad hanc confirmandam opinionem anquirat animus & formam, & vitam, & actionem mentis, atque agitationem in deo.

XVIII. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. nam a natura

n) *Quod beatum æternumque sit.*

o) *negoti.*

h) *inductos*

natura habemus omnes omnium gentium speciem nullam aliam, nisi humanam, deorum. quæ enim alia forma occurrit unquam aut vigilantibus, aut dormientibus? Sed, ne omnia revocentur ad primas notiones, ratio hoc idem ipsa declarat. Nam cum præstantissimam naturam, vel quia beata est, vel quia sempiterna, convenire videatur eandem esse pulcherrimam, quæ compositio membrorum, quæ conformatio lineamentorum, quæ figura, quæ species, humana potest esse pulchrior? vos quidem, Lucili, soletis (nam Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium effingitis, fabricamque divinam, quam sint omnia in hominis figura non modo ad usum, verum etiam ad venustatem apta, describere. Quod si omnium animantium formam vincit hominis figura, deus autem animans est: ea figura profecto est, quæ pulcherrima sit omnium: quoniamque deos beatissimos esse constat, beatus autem esse sine virtute nemo potest, nec virtus sine ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura: hominis esse specie deos consistendum est. Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus: nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. Hæc quamquam & inventa sunt acutius, & dicta subtilius ab Epicuro, quam ut quis ea possit agnoscere: tamen fretus intelligentia vestra disfero brevius, quam causa desiderat. Epicurus autem, qui res occultas, & penitus abditas non modo vi-

perit o) animo, sed etiam sic tractet p), ut manu, doceat eam esse vim & naturam deorum, ut primum non sensu, sed mente cernatur: nec soliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quæ ille propter firmitatem *εσθητικῶν* appellat, sed imaginibus, similitudine, & transitione perceptis:

XIX. Cum infinita simillarum imaginum species ex innumerabilibus individuis existat, & ad deos affluat, cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamque nostram intelligentiam, capere quæ sit & beata natura, & æterna. Summa vero vis infinitatis, & q) magna, ac diligenti contemplatione dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, ut omnia omnibus paribus paria respondeant. hanc *ἰσονομίαν* appellat Epicurus, id est, æquabilemtributionem. Ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem: &, si, quæ interimant, innumerabilia sint, etiam ea, quæ conseruent, infinita esse debere. Et quærere a nobis, Balbe, soletis, quæ vita deorum sit, quæque ab iis r) degatur atas. Ea videlicet, qua nihil beatius, nihil omnibus bonis affluentius cogitari potest. nihil enim agit: nullis occupationibus est implicatus: nulla opera molitur: sua sapientia, & virtute gaudet:

o) viderat.

q) abest: &.

p) tractat -- docet.

r) his.

det: habet exploratum, fore se semper cum in maximis, tum in aternis voluptatibus.

XX. Hunc deum rite beatum dixerimus; vestrum vero laboriosissimum. * sive enim ipse mundus, deus est, quid potest esse minus quietum, quam nullo puncto temporis intermisso, versari circum axem cæli admirabili celeritate? nisi quietum autem, nihil beatum est. sive in ipso mundo deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines, ordinesque conservet, terras & maria contemplan, hominum commoda, vitasque tueatur: nã ille est implicatus molestis negotiis, & operosis. Nos autem beatam vitam in animi securitate, & in omnium vacatione munerum ponimus. docuit enim nos idem, qui cetera, natura effectum esse mundum: nihil opus fuisse fabrica; tanque eam rem esse facilem, quam vos effici negetis s) sine divina polle solertia, ut innumerabiles natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit, non videtis: ut tragici poetæ, cum explicare argumenti exitum non potestis, confugitis ad deum. Cujus operam profecto non desideraretis, si immensam, & interminatam in omnes partes magnitudinem regionum videretis: in quam se injiciens animus, & intendens, ita late, longeque peregrinatur,

B 4

ut

s) negetis.

ut nullam tamen oram ultimi videat, in qua possit insistere. In hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat atomorum: quæ, interjecto inani, cohærescunt tamen inter se, & aliæ alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hæ rerum formæ, atque t) figuræ: quas vos effici posse sine folibus, & incudibus non putatis. Itaque impesivistis in cervicibus nostris sempiternum dominum, quem dies, & noctes timeremus.

* Quis enim non timeat omnia providentem, & cogitantem, & animadvertentem, & omnia ad se pertinere putantem, curiosum, & plenum negotii deum? Hinc vobis existit primum illa fatalis necessitas, quam *εἰμαρσμένην* dicitis: ut, quidquid accidat, id ex æterna veritate, causarumque continuatione fluxisse dicatis. Quanti autem hæc philosophia æstimanda est, cui, tamquam aniculis, & iis u) quidem indoctis, fato fieri videantur omnia? Sequitur *μαντιή* vestra, quæ Latine divinatio dicitur: qua tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut haruspices, augures, harioli, vates, & conjectores nobis essent colendi. His terroribus ab Epicuro soluti, & in libertatem vindicati, nec metuumus eos, quos intelligimus nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri quærere: & pie, sancteque colimus naturam excellentem, atque præstantem. Sed elatus studio, vereor, ne longior fuerim. Erat autem diffi-

t) &.

u) his.

difficile, rem tantam, tamque præclaram, inchoatam relinquere. quamquam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit, quam audiendi.

XXI. Tum Cotta, comiter, ut solebat, Atqui, inquit, Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sane ex me quidem audire potuisses. mihi enim non tam facile in mentem venire solet, quare verum sit aliquid, quam quare falsum. Idque cum sæpe, tum, cum te audirem paullo ante, contingit x). Roges me, qualem deorum naturam esse ducam: nihil fortasse respondeam. Quærat, putemne talem esse, qualis modo a te sit exposita: nihil dicam mihi videri minus. sed antequam aggrediar ad ea, quæ a te disputata sunt, de te ipso dicam quid sentiam. Sæpe enim de L. Crasso, familiare illo tuo, videor audisse, cum te togatis omnibus sine dubio anteferreret, & paucos tecum Epicureos e Græcia compararet. sed, quod ab eo te mirifice diligi intelligebam, arbitrabar illum propter benivolentiam id uberius dicere. Ego autem, etsi vereor laudare præsentem, iudico tamen, de re obscura, atque difficili y) a te dictum esse dilucide: neque sententiis solum copiose, sed verbis etiam ornatius, quam solent vestri. Zenonem, quem Philo noster coryphæum appellare Epicureorum solebat; cum Athenis essem, audiebam frequenter, & quidem ipso auctore Philone: credo, ut facilius judicarem, quam illa

B 5

bene-

x) consigit.

y) difficillima.

bene refellerentur, cum a principe Epicureorum accepissem, quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut plerique; sed isto modo, ut tu, distinet, graviter, ornate. Sed quod in illo mihi usu saepe venit, idem modo, cum te audirem, acciderat, ut moleste ferrem, tantum ingenium (bona venia me audies) in tam leves, ne dicam in tam ineptas, sententias incidisse. Nec ego nunc ipse aliquid afferam melius. ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, & maxime in physicis, quid non sit, citius, quam quid sit, dixerim.

XXII. Roges me, quid, aut quale sit deus; auctore utar Simonide: de quo cum quaesivisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi causa z) sibi unum diem postulavit. Cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petivit. cum sapius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret: Quia, quanto, inquit, diutius considero, tanto mihi spes a) videtur obscurior. Sed Simonidem arbitror (non enim poeta solum suavis, verum etiam ceteroqui b) doctus, sapiensque traditur) quia multa venirent in mentem acuta, atque subtilia, dubitantem, quid eorum esset verissimum, desperasse omnem veritatem. Epicurus vero laus (nam cum illo malo disserere; quam tecum) quid dicit, quod non modo philosophia dignum esset c), sed mediocri

z) causa abest.

a) res.

b) cetera quoque.

c) sit.

diocri prudentia? Quæritur primum in ea quæ-
 stione, quæ est de natura deorum, sintne dii, nec-
 ne sint. Difficile est negare. credo, si in concio-
 ne quærat; sed in ejusmodi d) sermone, & in
 confessu, facillimum. Itaque ego ipse pontifex,
 qui caremonias religionisque publicas sanctissime
 tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse
 deos, persuaderi mihi non opinione solum, sed
 etiam ad veritatem plane velim. multa enim oc-
 currunt, quæ conturbent, ut interdum nulli esse
 videantur. Sed vide, quam tecum agam liberali-
 ter. quæ communia sunt vobis cum ceteris phi-
 losophis, non attingam, ut hoc ipsum: placet
 enim omnibus fere, mihi que ipsi in primis, deos
 esse. itaque non pugno. rationem tamen eam,
 quæ a te afferitur, non satis firmam putô.

XXIII. Quod enim omnium gentium generum-
 que hominibus ita videretur, id satis
 magnum esse argumentum dixisti, cur esse deos
 confiteremur. quod cum leve per se, tum etiam
 falsum est: primum enim unde notæ tibi sunt
 opiniones nationum? equidem arbitror, multas es-
 se gentes sic immanitate efferatas, ut apud eas
 nulla suspicio deorum sit. Quid? Diagoras, atheos
 qui dictus est, posteaque Theodorus, nonne aper-
 te deorum naturam sustulerunt? nam Abderites
 quidem Protagoras, cujus a te modo mentio facta
 est, sophistes temporibus illis vel maximus, cum

B 6

in

d) *hujusmodi.*

in principio libri sic e) posuisset, *De divis neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere*, Atheniensium jussu urbe, atque agro est exterminatus, librique ejus in concione combusti. Ex quo equidem existimo, tardiores ad hanc sententiam profitendam multos esse factos, quippe cum pœnam ne dubitatio quidem effugere potuisset. Quid de sacrilegis, quid de impiis, perjurusque dicemus?

--- *Tubulus si Lucius unquam,*

Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius, --- ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam perjurus, aut tam impurus fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id, quod vultis, confirmandum, quam videtur. Sed quia commune est hoc argumentum aliorum etiam philosophorum, omittam hoc tempore: ad vestra propria venire malo. Concedo esse deos: doce me igitur, unde sint, ubi sint, quales sint corpore, animo, vita. Hæc enim scire desidero. Abuteris ad omnia atomorum regno, & licentia. hinc, quodcumque in solum venit, vt dicitur, effingis, atque efficis. quæ primum nullæ sunt. nihil est enim, quod vacet corpore: corporibus autem omnis obsidetur locus: ita nullum inane, nihil esse individuum potest.

XXIV. Hæc ego nunc physicorum oracula fun-
do. vera, an falsa, nescio: Sed veri ta-
men similia, quam vestra. ista enim flagitia De-
mocriti,

e) *sui sit.*

falsæ opiniones

mocriti, five etiam ante Leucippi, esse corpuscu-
 la quædam lævia, alia aspera, rotunda alia, par-
 tim autem angulata, curvata quædam, & quasi
 adunca: ex his effectum esse cælum, atque ter-
 ram, nulla cogente natura, sed concursu quodam
 fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, usque
 ad hanc ætatem perduxisti, priusque te quis de
 omni vitæ statu, quam de ista actõritate deजेce-
 rit. ante enim iustificasti, Epicureum te esse oportere,
 quam ista cognovisti. Ita necesse fuit aut
 hæc flagitia concipere animo, aut susceptæ philo-
 sophiæ nomen amittere. Quid enim mereas, ut
 Epicureus esse desinas? Nihil equidem, inquis,
 ut rationem vitæ beatæ, veritatemque deseram.
 Ista igitur est veritas? Nam de vita beata nihil
 repugno: quam tu ne in deo quidem esse censes,
 nisi plane otio langueat. Sed ubi est veritas? in
 mundis, credo f), innumerabilibus, omnibus
 minimis temporum punctis, aliis nascentibus,
 aliis cadentibus: an in individuis corpusculis, tam
 præclara opera, nulla moderante natura, nulla ra-
 tione, fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meæ,
 qua tecum paullo ante uti cœperam, plura com-
 plector. Concedam igitur, ex individuis con-
 stare omnia. Quid ad rem? deorum enim natu-
 ra quaritur. Sint sane ex atomis. non igitur
 æterni. quia enim ex atomis fit, id natum ali-
 quando fit. Si natum, nulli dii ante, quam nati.
 & si ortus est deorum, interitus fit, necesse est,

B 7

ut

f) cedo.

ut tu paullo ante de Platonis mundo disputabas. Ubi igitur illud vestrum beatum, & aeternum? quibus duobus verbis significatis Deum. Quod cum efficere vultis, in diueta correptis. ita enim dicebas, non corpus esse in deo, sed quasi corpus; nec sanguinem, sed quasi sanguinem.

XXV. Hoc persæpe facitis, ut, cum aliquid non verisimile dicatis, & effugere reprehensionem velitis, efferatis g) aliquid, quod omnino ne fieri quidem possit: ut satius fuerit illud ipsum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam impudenter resistere: velut Epicurus, cum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suopte pondere, nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus & necessarius; inuenit quo modo necessitatem effugeret, quod videlicet Democritum fugerat. ait atomum, cum pondere & gravitate directo h) deorsum feratur, declinare paullulum. Hoc dicere turpius est, quam illud, quod vult, non posse defendere. Idem facit contra dialecticos: a quibus cum traditum sit, in omnibus disjunctionibus, in quibus, *aut etiam*, *aut non*, poneretur, alterutrum verum esse: pertinuit, ne, si concessum esset huiusmodi aliquid, Aut vivet cras, aut non vivet Epicurus, alterutrum fieret necessarium: totum hoc, aut etiam aut non, negavit esse necessarium. Quo quid dici potest obtusius? Urgebat Arcefilas Zenonem,

cum

g) *afferaris.*   h) *directa.*

cum ipse falsa omnia diceret, quæ sensibus videntur: Zeno autem nonnulla visa esse falsa, non omnia. Timuit Epicurus, ne, si unum visum esset falsum, nullum esset verum; omnes sensus veri nuntios dixit esse. nihil horum, nisi callide i). graviorem enim plagam accipiebat, ut leuiorem repelleret. Idem facit in natura deorum. dum individuorum corporum concretionem fugit, ne interitus, & dissipatio consequatur, negat esse corpus deorum, sed tamquam corpus; nec sanguinem, sed tamquam sanguinem.

XXVI. Mirabile videtur, quod non rideat haruspex, cum haruspicem viderit. hoc mirabilius, quod vos inter vos risum tenere possitis. non est corpus, sed quasi corpus. hoc intelligerem, quale esset, si id in ceris k) fingeretur, aut fistilibus figuris. in deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum. ne tu quidem, Vellei: sed non vis fateri. Ista enim a vobis quasi dictata redduntur: quæ Epicurus oscitans hallucinatus est, cum quidem gloriaretur, ut videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum, quod & non prædicanti, tamen facili quidem crederem: sicut mali aedificii domino gloriante, se architectum non habuisse. nihil enim olet l) ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit: quem virum? dii immortales! & sunt, qui putent

i) calide.

k) cereis.

l) flores.

audivisse: ipse non vult. credo plus nemini Pamphilum quendam, Platonis auditorem, aut a se Sami auditum. ibi enim adolescens habitabat cum patre & fratribus, quod in eam pater ejus Neocles agripeta venerat. Sed, cum agellus eum non satis aleret, ut opinor, ludimagister fuit. Sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid unquam didicisse videatur. In Nausiphane Democriteo tenetur: quem cum a se non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui si hæc Democritea non audisset, quid audierat? quid est in physicis Epicuri non a Democrito? nam etsi quadam commutavit, ut, quod paullo ante de inclinatione atomorum dixit: tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, interitus, omnia fere, quibus naturæ ratio continetur. Nunc istud quasi corpus, & quasi sanguinem, quid intelligis m)? Ego enim scire te ista melius, quam me, non fateor solum, sed etiam facile patior. Cum quidem semel dicta sunt, quid est, quod Vellejus intelligere possit, Cotta non possit? Itaque corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: quasi corpus, & quasi sanguis, quid sit, nullo prorsus modo intelligo. Neque tu me celas, ut Pythagoras solebat alienos: nec consulto dicis occulte, tamquam Heraclitus: sed, (quod inter nos liceat) ne tu quidem intelligis.

Illud

m) quid sit, intelligis?

XXVII. Illud video pugnare te, species ut quædam sit deorum, quæ nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, levis, perlucida. Dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non est, sed simile corpori n): nec ille fusus, & candore mixtus rubor, sanguis est, sed quædam sanguinis similitudo: sic in Epicureo deo non res, sed similitudines rerum esse. Fac, id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum. cedo mihi istorum adumbratorum deorum lineamenta, atque formas. Non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas esse formas deorum: primum quod ita sit informatum, anticipatumque mentibus nostris, ut homini, cum de deo cogitet, forma occurrat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma quoque esse pulcherrima debeat: nec esse humana ullam pulchriorem. Tertiam rationem affertis, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse possit. Primum igitur quidque consideremus, quale sit. arripere enim mihi videmini quasi vestro jure rem nullo modo probabilem omnium. Quis tam cæcus o) in contemplandis rebus umquam fuit, ut non videret species istas hominum collatas in deos aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum a vitæ pravitate converterent: aut

n) corporis.

o) probabilem. Omnium quis

tam cæcus.

superfitione, ut essent simulacra, quæ venerantes, deos ipsos se adire crederent? Auxerunt autem hæc eadem poeta, pictores, opifices. Erat enim non facile, agentes aliquid, & molientes deos, in aliarum formarum imitatione fervare. Accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulcrius videatur. Sed tu hoc, physice, non vides, quam blanda conciliatrix, & quasi sui sit lena natura? An putas ullam esse terra marique beluam, quæ non sui generis belua maxime delectetur? quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equæ contrectatione, equus vaccæ? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censēs figuram suæ? quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura præscripsit, ut nihil pulcrius, quam hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putaremus? Quid censēs, si ratio esset in beluis? non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse?

XXVIII. At mehercule ego (dicam enim, ut sentio) quamvis amem ipse me, tamen non audeo dicere, pulcriorem esse me, quam ille fuerit taurus, qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingeniis, aut de orationibus nostris, sed de specie, figuraque quaritur. Quod si fingere nobis, & jungere formas velimus: qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus invehens beluis, adjunctis humano corpori; nolis esse? Difficili in loco versor. Est enim vis tanta naturæ,
ut

ut homo nemo velit nisi hominis similis esse. Et quidem formica formicæ. Sed tamen cujus hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, e gregibus epeborum vix singuli reperiebantur. Video, quid arriseris. sed tamen ita res se habet. Deinde nobis, qui concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam vitia sæpe jucunda sunt. Navus in articulo pueri delectat Alcæum. at est corporis macula, navus. illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus, hujus collegæ, & familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est ejus:

*Constiteram, exorientem auroram forte salutans,
Cum subito a lava Roscius exoritur.*

*Pace mihi liceat, cælestes, dicere vestra,
Mortalis visus p) pulcrior esse deo.*

Huic, deo pulcrior. at erat, sicut hodie est, perverfissimis oculis. Quid refert? si hoc ipsum salsum illi & venustum videbatur.

XXIX. Redeo ad deos, equos si non tam strabones, at patulos esse arbitramur? equos navum habere? equos filos, flaccos, frontones, capitones, quæ sunt in nobis? an omnia emendata in illis? detur id vobis. Num etiam est una omnium facies? nam si plures: aliam esse alia pulcriorem necesse est. Igitur aliquis non pulcherrimus deus. Si una omnium facies est, florere in

p) visus est.

in cælo Academiam necesse est. Si enim nihil inter deum, & deum differt; nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. Quid, si etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogitantibus speciem, nisi hominis occurrere? tamenne ista tam absurda defendes? nobis fortasse si q) occurrit, ut dicis: Jovem, Junonem, Minervam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos, ea facie novimus, qua pictores, fictoresque voluerunt: neque solum facie, sed etiam ornatu, ætate, atque r) vestitu. at non Ægyptiis, nec Syri, nec fere cuncta barbaria: firmiores enim videas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam, quam apud nos de sanctissimis templis, & simulacris deorum. Etenim fana multa exspoliata, & simulacra deorum de locis sanctissimis ablata videmus a nostris. at vero ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Ægyptio. Quid igitur censes? Apim illum, sanctum Ægyptiorum bovem, nonne deum videri Ægyptiis? tam hercle, quam tibi illam nostram Sospitam, quam tu numquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non est talis Argiva s), nec Romana Juno. Ergo alia species Junonis Argivis, alia Lanuvinis t). Et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Jovis.

Non

q) sic.   r) abest: atque.   s) Argiva.
 t) Lanuvinis.

XXX. Non pudet igitur physicum, id est, speculatorem, venatoremque naturæ ab animis consuetudine imbutis, petere testimonium veritatis? isto enim modo dicere licebit, Jovem semper barbatus, Apollinem semper imberbem, cæcios oculos Minervæ, caruleos esse Neptuni. Et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum u), quem fecit Alcámenes: in quo stante, atque vestito, leviter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus deum, quoniam de Vulcano sic accepimus. Age & his vocabulis deos esse facimus, quibus a nobis nominantur. At primum quot hominum linguæ, tot nomina deorum. Non enim, ut tu Vellejus, quocumque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde nominum non magnus numerus ne in pontificiis quidem nostris: deorum autem innumerabilis. An sine nominibus sunt? istud quidem ita vobis dicere necesse est. quid enim attinet ^{ip} cum una facies sit, plura esse nomina? quam bellum erat, Vellei, confiteri potius, nescire, quod nescires, quam ista effutientem nauscare, atque ipsum sibi x) displicere? An tu mei similem putas esse, aut tui deum? profecto non putas. Quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut cælum, deum? ergo etiam beatum. Quibus fruentem voluptatibus? & sapientem. Qui potest esse in ejusmodi trunco sapientia? Hæc vestra sunt. Si igitur nec humano visu, quod

docui;

u) *Laudamus Vulcanum Athenis eum.* x) *tibi.*

docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare deos esse? Non audes. sapienter id quidem. etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. novi ego Epicureos omnia sigilla numerantes: quamquam video nonnullis videri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos, re fustulisse. Itaque in illis selectis ejus, brevibusque sententiis, quas appellatis *κρυπταὶ δόξαι*, hæc ut opinor, prima sententia est: Quod beatum & immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium.

XXXI. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille incitiam plane loquendi fecerit, fecisse consulto. de homine minime vafro male existimant. Dubium est enim, utrum dicat aliquid iste beatum & immortale, an, si quod sit, id esse immortale. Non animadvertunt, hic eum ambigue locutum esse: sed multis aliis locis, & illum, & Metrodorum tam aperte, quam paullo ante te, ille vero deos esse putat: nec quemquam vidi, qui magis ea, quæ timenda esse negaret, timeret, mortem dico, & deos: quibus mediocres homines non ita valde moventur. his ille clamat, omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot millia latrocinantur, morte proposita. Alii omnia, quæ possunt, fana compilant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis. Sed, quoniam non audes (jam enim cum ipso Epicuro loquar) negare, esse deos: quid est, quod

quod te impediat, aut solem, aut lunam y), aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? Numquam vidi, inquit, animam rationis, consiliique participem in ulla alia, nisi humana figura. Quid? solis numquidnam, aut lunæ, aut quinque errantium fiderrum simile vidisti? sol duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. Hujus hanc illustrationem z) ejusdem incensâ radiis menstruo spatio luna complet. Quinque autem stellæ eundem orbem tenentes, aliæ propius a terris, aliæ remotius, ab iisdem principiis, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. Numquid tale, Epicure, vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stellæ: quoniam nihil esse potest, nisi quod attigimus, aut vidimus. Quid? deum ipsum numne vidisti? cur igitur credis esse? tollamus ergo omnia, quæ aut historia nobis, aut ratio nova affert. Ita sit, ut mediterranei mare esse non credant. Quæ sunt tantæ animi angustia, ut, si Seriphi natus esses, nec unquam egressus ex insula, in qua lepusculos, vulpeculasque sæpe vidisses, non crederes leones, & pantheras esse, cum tibi, quales essent, diceretur a)? si vero de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares?

XXXII.

y) aut lunam abest.

z) illustrationem.

a) Interrogatio sublata est.

XXXII. Et tu quidem, Vellei, non vestro more, sed dialecticorum (quæ funditus gens vestra non noyit) argumenti sententiam concludisti: Beatos esse deos sumpstisti. Concedimus. Beatum autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus, & libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse. Conveniat id quoque necesse est. Adjungis, Nec rationem esse, nisi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc pervenire? quid autem est istuc gradatim b)? sumpstisses tuo jure. Nam a beatis ad virtutem, a virtute ad rationem video te venisse gradibus. A ratione ad humanam figuram quo modo accedis? præcipitare istuc quidem est, non descendere. Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere, quam homines deorum. Quares, quid interfit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. Sed hoc c) dico, non ab hominibus formæ figuram venisse ad deos. dii enim semper fuerunt, & nati numquam sunt, si quidem æterni sunt futuri. at homines nati. ante igitur humana forma, quam homines, ea, qua erant forma dii immortales. Non ergo illorum, humana forma, sed nostra, divina dicenda est. Verum hoc quidem, ut voletis. illud quæro, quæ fuerit tanta fortuna, nihil enim in rerum natura ratione factum esse

b) [quid . . . gradatim?]
 Video. Sed hoc.

c) esse illud huic.

esse vultis. Sed tamen quis iste tantus casus? unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? semina deorum decidisse de caelo in terras putamus, & sic homines patrum similes exstitisse? vellem diceretis: deorum cognationem agnoscerem non invitus. Nihil tale dicitis: sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. Et nunc argumenta quaerenda sunt, quibus hoc refellatur? utinam tam facile vera invenire possim d), quam falsa convincere.

XXXIII. Etenim enumerasti memoriter, & copiose (ut mihi quidem admirari liberet, in homine esse Romano tantam scientiam) usque a Thale Mileseo de natura deorum philosophorum sententias. Omnesne tibi illi delirare visi sunt, qui sine manibus, & pedibus constare deum posse decreverunt? ne hoc quidem vos movet, considerantes, quae sit utilitas, quaeque opportunitas in homine membrorum, ut judicetis, membris humanis deos non egere? quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendendum? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil irane, nihil sine causa, nihil supervacaneum est? Itaque nulla ars imitari sollertiam naturae potest. Habebit igitur linguam deus, & non loquetur; dentes,

Cic. de Nat. Deor. C *pal-*

d) *pssem.*

palatum, fauces nullum ad usum: quæque pro-
 creationis causa natura corpori affinxit, ea frustra
 habebit deus: nec externa magis, quam in-
 teriora, Cor, pulmones, jecur, cetera; quæ de-
 tracta utilitate, quid habent venustatis? quando-
 quidem hæc esse in deo propter pulcritudinem
 vultis. Istisne fidentes somniis non modo Epicu-
 rus, & Metrodorus, & Hermachus contra Pytha-
 goram, Platonem, Empedoclemque dixerunt,
 sed meretricula etiam Leontium, contra Theo-
 phrastum scribere ausa sit e)? scito illa quidem
 sermone, & Attico: sed tamen. Tantum Epicuri
 hortus habuit licentia. & soletis queri: Zeno
 quidem etiam litigabat. quid dicam Albutium?
 nam Phædro nihil elegantius, nihil humanius.
 sed stomachabatur senex, si quid asperius dixeram?
 cum Epicurus contumeliosissime Aristotelem vexa-
 verit: Phædoni Socratico turpissime maledixerit:
 Metrodori, sodalis sui, fratrem, Timocratem: quia
 nescio quid in philosophia dissentiret, totis volu-
 minibus conciderit: in Democritum ipsum, quem
 secutus est, fuerit ingratus: Nausiphanem, ma-
 gistrum suum, a quo nihil didicerat, tam male ac-
 ceperit.

XXXIV. Zeno quidem non eos solum, qui
 tum erant, Apollodorum, Syllum,
 ceteros fugebat maledictis; sed Soeratem ipsum,
 parentem philosophiæ, Latino verbo utens, scur-

ram

c) ausa est?

ram Atticum fuisse dicebat: Chryfippum numquam nisi Chesippum vocabat. Tu ipse paullo ante, cum tamquam fenatum philosophorum recitares, fummos veros desipere, delirare, dementes esse dicebas. Quorum si nemo verum videt f) de natura deorum, verendum est, ne nulla sit omnino. Nam ista, quæ vos dicitis, sunt tota commenticia, vix digna lucubratione anicularum. non enim sentitis, quam multa nobis suscipienda sint, si impetraritis, ut concedamus eandem esse hominum, & deorum figuram. Omnis cultus, & curatio corporis erit eadem adhibenda deo, quæ adhibetur homini: ingressus, cursus, accubitio, inclinatio, sessio, comprehensio; ad extremum etiam sermo, & oratio. Nam quod & mares deos, & feminas esse dicitis, quid sequatur videtis. Equidem mirari satis non possum, unde ad istas opiniones vester ille princeps venerit. Sed clamare non desinitis, retimendum hoc esse, deus ut beatus, immortalisque sit. Quid autem obstat, quo minus sit beatus, si non sit bipes? aut ista sive beatitas, sive beatitudo dicenda est (utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis verba sunt) verum ea, quæcumque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem aternam, figura, membrisque corporis vacuam, cadere non potest? Nihil aliud dicis, nisi, numquam vidi solem, aut mundum beatum. Quid? mundum, præter hunc, um-

C 2

quam

f) vidis.

quamne vidisti? negabis. Cur igitur non sexcenta millia esse mundorum, sed innumerabilia aufus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, cum præstantissima natura quaratur, eaque beata, & aterna, quæ sola divina natura sunt, ut immortalitate vincamur g) ab ea natura, sic animi præstantia vinci: atque ut animi, item corporis? cur igitur, cum ceteris rebus inferiores simus, forma pares sumus? ad similitudinem enim deo propius accedebat humana virtus, quam figura.

XXXV. An quidquam tam puerile dici potest (ut eundem locum diutius urgeam) quam si ea genera beluarum, quæ in rubro mari, Indiæ gignantur, nulla esse dicamus? Atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quam sunt multa, quæ terra, mari, paludibus, fluminibus existunt: quæ negamus esse, quia numquam vidimus. Ipsa vero quam nihil ad rem pertinet, quæ vos delectat maxime, similitudo? Quid? canis nonne similis lupi? atque, ut Ennius,

Simia quam similis, turpissima bestia, nobis?

at mores in utroque dispares. Elephanto beluarum nulla prudentior. at figura quæ vastior? De bestiis loquor. Quid? inter ipsos homines nonne & simillimis formis dispares mores, & moribus

figura

g) vincimur.

figura disſimilis h)? etenim ſi ſemel, Vellei, ſuſcipimus genus hoc argumenti, attende quo ſerpat. tu enim ſumebas, niſi in hominis figura rationem ineſſe non poſſe. ſumet alius, niſi in terreſtri: niſi in eo, qui natus ſit: niſi in eo, qui adoleverit: niſi in eo, qui didicerit: niſi in eo, qui ex animo conſtet, & corpore caduco, & infirmo: poſtremo niſi in homine, atque mortali. Quod ſi in omnibus his rebus obſiſtis, quid eſt, quod te una forma conturbet? his enim omnibus, quæ propoſui, adjunctis, in homine rationem eſſe, & mentem videbas. Quibus detractis, deum tamen noſſe te dicis, modo lineamenta maneat. Hoc eſt non conſiderare, ſed quaſi ſortiri, quod loquere. Niſi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, ſed etiam in arbore, quidquid ſupervacaneum ſit, aut uſum non habeat, obſtare. Quam moleſtum eſt uno digito plus habere? quid ita? quia nec ſpeciem, nec uſum alium quinque deſiderant. Tuus autem deus non digito uno redundat, ſed capite, collo, cervicibus, lateribus, alvo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si ut immortalis ſit, quid hæc ad vitam membra pertinent? quid ipſa facies? magis illa, cerebrum, cor, pulmones, jecur. hæc enim ſunt domicilia vitæ. — Oris quidem habitus ad vitæ firmitatem nihil pertinet.

h) moribus ſimillimis figura diſſimilis.

XXXVI. At eos vituperabas, qui ex operibus magnificis, atque præclaris, cum ipsum mundum, cum ejus membra, cælum, terras, maria, cumque horum insignia, solem, lunam, stellasque vidissent, cumque temporum maturitates, mutationes, vicissitudinesque cognovissent, suspicati essent aliquam excellentem esse, præstantemque naturam, quæ hæc fecisset, moveret, regeret, gubernaret. Qui, etiam si aberrant a conjectura, video tamen quid sequantur. Tu quod opus tandem magnum, & egregium habes, quod effectum divina mente videatur, ex quo esse deos suspicere? Habebam, inquis, in animo insitam informationem quandam dei; & barbati quidem Jovis, galeatæ Minervæ. Num igitur esse tales putas? Quanto melius hæc vulgus imperitorum? qui non membra solum hominis deo tribuunt, sed usum etiam membrorum. dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen: & si, actiones quæ sint deorum, non vident, nihil agentem tamen deum non queunt cogitare. Ipsi, qui irridentur, Ægyptii, nullam beluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecraverunt. Velut ibes, maximam vim serpentium conficiunt, cum sint aves excelsæ, cruribus rigidis, corneo, proceroque rostro: avertunt pestem ab Ægypto, cum volucres angues ex vastitate Libyæ vento Africo invectas interficiunt, atque consumunt. ex quo fit, ut illæ, nec morfu vivæ noceant, nec odore mortuæ.

rua. Possum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere: sed nolo esse longus. ita concludam, tamen beluas a barbaris propter beneficium consecratos: vestrorum deorum non modo beneficium nullum exstare, sed ne factum quidem omnino. Nihil habet, inquit, negotiū. Profecto Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existimat.

XXXVII. At ipsi tamen pueri, etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: deum sic feriatum volumus cessatione torpere, ut, si se commoverit, vereamur ne beatus esse non possit. Hæc oratio non modo deos spoliatur motu, & actione divina, sed etiam homines inertes efficit; si quidem agens aliquid, ne deus quidem, esse beatus potest. Verum sit sane, ut vultis, deus, effigies hominis, & imago. quod ejus est domicilium? quæ sedes? qui locus? quæ deinde actio vitæ? quibus rebus, id quod vultis, beatus est? utatur enim suis bonis oportet, & i) fruatur, qui beatus futurus est. Nam locus quidem iis etiam naturalis, quæ sine animis sunt, suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc inundet aqua; superior æther k); ignibus altissima ora reddatur. Bestiarum autem terrenæ sunt aliæ, partim aquatiles, aliæ quasi ancipites, in utraque sede viventes: sunt quædam etiam, quæ igne nasci putentur, appareantque in ardentibus

i) abest: &.

C 4
k) ætheri.

forna-

fornacibus saepe volitantes. Quæro igitur, vester deus primum ubi habitat: deinde quæ causa eum loco moveat; si modo movetur aliquando: postremo, cum hoc proprium sit animantium, ut aliquid appetant, quod sit naturæ accommodatum; deus quid appetat: ad quam denique rem motu mentis, ac rationis utatur. postremo, quo modo beatus sit, quo modo æternus. quidquid enim horum attigeris, ulcus est. ita male instituta ratio exitum reperire non potest. Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sensu: nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere, eamque esse ejus visionem, ut similitudine, & transitione cernatur, neque deficiat unquam ex infinitis corporibus finitium accessio: ex eoque fieri, ut in hæc intenta mens nostra, beatam illam naturam, & sempiternam putet.

XXXVIII. Hoc, per ipsos deos, de quibus loquimur! quale tandem est? nam si tantummodo ad cogitationem valent, nec ullam habent soliditatem nec eminentiam: quid interest, utrum de hippocentauro, an de deo cogitemus? omnem enim talem conformationem animi ceteri philosophi motum inanem vocant: vos autem adventum in animos, & introitum imaginum dicitis. Ut igitur Ti. Gracchum cum videor cõtionantem in Capitolio videre, de M. Octavio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse

esse inanem: tu autem & Gracchi, & Octavii imagines remanere, quæ, in Capitolium cum pervererint, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in deo, cujus crebra facie pellantur animi; ex quo esse beati, atque æterni intelligantur. Fac imagines esse, quibus pulsentur animi. species duntaxat objicitur quædam. num etiam cur ea beata sit? cur æterna? Quæ autem istæ imagines vestræ, aut unde? a Democrito omnino hæc licentia. Sed & ille reprehensus a multis est, nec vos exitum reperitis: totaque res vacillat, & claudicat. Nam quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Nunnæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? quomodo ergo illi? & quorum imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles numquam fuisse, & hoc Orphicum carmen Pythagorei serunt cujusdam fuisse Cercopis. At Orpheus, id est, imago ejus, ut vos vultis, in animum meum sæpe incurrit. Quid, quod ejusdem hominis in meum alia, alia in tuum? quid, quod earum rerum, quæ numquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyllæ, ut Chimæræ? quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas numquam vidimus? quid, quod simulac mihi collibitum est, præsto est imago? quid, quod etiam ad dormientem veniunt invocata?

XXXIX. Tota res, Vellei, nugatoria est. vos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis. tanta est impunitas garrandi. At quam licenter? Fluentium frequenter transitio fit visionum, ut e multis una videatur. Puderet me dicere non intelligere, si vos ipsi intelligeretis, qui ista defenditis. Quo modo enim probas, continenter imagines ferri? aut, si continenter, quo modo aeternæ? Innumerabilitas, inquis, suppeditat atomorum. Num eadem ergo ista facient, ut sint omnia sempiterna? confugis ad æquilibritatem: sic enim *ισονομία*, si placet, appellemus: & ais, quoniam fit natura mortalis, immortalem etiam esse oportere. Isto modo, quoniam hominès mortales sunt, sint aliqui immortales: & quoniam nascuntur in terra, nascantur & in aqua: & quia sunt quæ interimant, sint quæ conseruent. Sint sane: sed ea conseruent, quæ sunt. Deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex individuis quo modo corporibus oritur? quæ etiam si essent, quæ nulla sunt; pellere se ipsa & agitari inter se concursu fortasse possent: formare, figurare, colorare, animare non possent. Nullo igitur modo immortalem deum efficitis.

XL. Videamus nunc de beato. Sine virtute certe nullo modo. virtus autem actiuosa: & deus vester nihil agens: expers virtutis igitur: *ita*, ne beatus quidem. Quæ ergo vita? Suppe-
ditatio

ditatio, inquis, bonorum, nullo malorum inter-
 ventu. Quorum tandem bonorum? voluptatum.
 Credo: nempe I) ad corpus pertinentium. nullam
 enim novistis, nisi profectant a corpore, & red-
 euntem ad corpus, animi voluptatem. Non ar-
 bitror te, Vellei, finitem esse Epicureorum reli-
 quorum: quos pudeat earum Epicuri vocum, qui-
 bus ille testatur, se ne intelligere quidem ullum
 bonum, quod sit sejunctum a delicatis, & obscæ-
 nis voluptatibus: quas quidem non erubescens,
 persequitur omnes nominatim. Quem cibum igitur,
 aut quas portiones, aut quas vocum, aut flo-
 rum varietates, aut quos tactus, quos odores ad-
 hibebis ad deos, ut eos perfundas voluptatibus?
 At poetæ quidem, nectar, ambrosiam, epulas
 comparant, & aut Juventatem, aut Ganymedem
 pocula ministrantem. Tu autem, Epicure, quid
 facies? neque enim unde habeat ista deus tuus,
 video: nec, quomodo utatur. Locupletior igitur
 hominum natura ad beate vivendum est, quam
 deorum, quod pluribus generibus fruitur volupta-
 tum. At has leviores ducis voluptates, quibus
 quasi titillatio (Epicuri enim hoc verbum est) sen-
 sibus adhibetur. Quousque ludis? nam Philo et-
 iam noster ferre non poterat, aspernari Epicureos,
 molles, & delicatas voluptates. summa enim me-
 moria pronuntiabat plurimas. Epicuri senten-
 tias, his ipsis verbis, quibus erant scriptæ. Me-
 trodori vero, qui est Epicuri collega sapientiæ,

C 6

multa

I) voluptatum credo; nempe &c.

multa impudentiora recitabat. accusat enim Timocratem, fratrem suum, Metrodorus, quod dubitet omnia, quæ ad beatam vitam pertineant, ventre metiri: neque id semel dicit, sed sapius. Annuere te video. nota enim tibi sunt. Proferrem libros, si negares. Neque nunc reprehendo, quod ad voluptatem omnia referantur: alia est ea questio: sed doceo, deos vestros esse voluptatis expertes. ita vestro iudicio ne beatos quidem. At dolore vacant.

XLI. Satis est id ad aliam abundantem bonis vitam beatissimam? Cogitat, inquit, assidue beatum esse se. habet enim nihil aliud, quod agitet in mente. Comprehende igitur animo, & propone ante oculos, deum nihil aliud in omni aternitate, nisi, Mihi pulchre est: & Ego beatus sum, cogitantem. Nec tamen video, quo modo non vereatur iste deus beatus, ne intereat, cum sine ulla intermissione pulsetur, agiteturque incurfione atomorum sempiterna, cumque ex ipso imagines searper afflaant. Ita nec beatus est vester deus, nec aternus. At etiam de sanctitate, de pietate adversus deos, libros scripsit Epicurus. At quo modo in his loquitur? ut Coruncanium, aut Scavolam, pontifices maximos, te audire dicas: non eum, qui fustulerit omnem funditus religionem: nec manibus, ut Xerxes; sed rationibus, deorum immortalium templa, & aras everserit. Quid est enim, cur deos ab hominibus colendos

lentos dicas, cum dii non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant? At est eorum eximia quædam, præstansque natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. An quidquam eximium potest esse in ea natura, quæ sua voluptate latans, nihil nec actura sit umquam, neque agat, neque egerit? Quæ porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, cujus nullum meritum sit, ei deberi potest? est enim pietas, iustitia adversum deos: cum quibus quid potest nobis esse juris, cum homini nulla cum deo sit communitas? sanctitas autem, est scientia colendorum deorum: qui quamobrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab iis, nec sperato bono.

XLII. Quid est autem, quod deos veneremur propter admirationem ejus naturæ, in qua egregium nihil videmus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberari, cum sustuleris omnem vim deorum. Nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, censeres supersticiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram quidem: cui neutrum liquerit, nec esse deos, nec non esse. Horum enim sententiæ omnium, non modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inanis deorum; sed etiam religionem, quæ deorum cultu pio continetur. Quid? ii, qui dixerunt, totam de diis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus rei-

publicæ causa, ut, quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret, nonne omnem religionem funditus sustulerunt? Quid Prodicus Chius m)? qui ea, quæ prodesse hominum vitæ, deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid? qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est: quem noster & interpretatus, & secutus est, præter ceteros, Ennius. Ab Euhemero autem & mortes, & sepultura demonstrantur deorum. Utrum igitur hic confirmasse religionem videtur, an penitus totam sustulisse? omitto Eleusina n) sanctam illam, & augustam,

Ut initiantur gentes orarum ultima:

Prætereo Samothraciam, eaque,

--- *Quæ Lemni*

Nocturno aditu occulta coluntur

Silvestribus sepibus densa.

Quibus explicatis, ad rationemque revocatis, rerum magis natura cognoscitur, quam deorum.

XLIII. Mihi quidem etiam Democritus, vir magnus in primis, cujus fontibus Epicurus hortulos suos irrigavit, nutare videtur in natura deorum. Tum enim censet imagines divinitate præditas inesse universitati rerum: tum

m) *Ceus.* n) *Eleusinarum.*

princi-

principia, mentesque, quæ sunt in eodem universo, deos esse dicit: tum animantes imagines, quæ vel prodesse nobis solent, vel nocere: tum ingentes quasdam imagines, tantasque, ut universum mundum complectantur extrinsecus. Quæ quidem omnia sunt patria Democriti, quam Democrito digniora. Quis enim istas imagines comprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu, aut religione dignas judicare? Epicurus vero ex animis hominum extraxit radicibus religionem, cum diis immortalibus & opem, & gratiam fustulit. cum enim optimam, & præstantissimam naturam dei dicat esse, negat idem esse in deo gratiam. tollit id, quod maxime proprium est optimæ, præstantissimæque naturæ. quid enim est melius, aut quid præstantius bonitate, & beneficentia? qua cum carere deum vultis, neminem deo nec deum, nec hominem carum: neminem ab eo amari, neminem diligere vultis. Ita fit, ut non modo homines a diis, sed ipsi dii inter se ab aliis alii negligantur.

XLIV. Quanto Stoici melius, qui a vobis reprehenduntur? Censent autem, sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos. nihil est enim virtute amabilitas. quam qui adeptus erit o), ubicumque erit gentium, a nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, cum imbecillitatem p), gratificationem, & benivolentiam ponitis?

o) fuerit.

p) in imbecillitate.

ponitis? Ut enim omittam vim, & naturam deorum: ne homines quidem censeatis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos, & benignos fuisse. Nulla est caritas naturalis inter bonos? carum ipsum, verbum est amoris; ex quo amicitiae nomen est ductum: quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus; non erit ista amicitia, sed mercatura quaedam utilitatum suarum. Prata, & arva, & pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur. Hominum caritas, & amicitia, gratuita est. Quanto igitur magis deorum? qui nulla re egeres, & inter se diligant, & hominibus consulant. Quod ni ita sit, quid veneramur, quid precamur deos? cur sacris pontifices, cur auspiciis augures praesunt? quid optamus a diis immortalibus? quid vovemus? At etiam liber est Epicuri, de sanctitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quam ad scribendi licentiam libero. Quae enim potest esse sanctitas, si dii humana non curant? quae autem animans natura, nihil curans? verius est igitur minus illud, quod familiaris omnium nostrorum Posidonius diseruit in libro quinto de natura deorum, multos esse deos, Epicuro videri: quaeque is de diis immortalibus dixerit, invidia detestanda gratia dixisse. neque enim tam despicere fuisset, ut homunculis q) similem decem fingeret, lineamentis duntaxat extremis, non

habi-

q) homuncul.

habitu solido, membris hominis præditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem; exilem quendam, atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem r), nihil agentem. quæ natura primum nulla esse potest: idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit deos. Deinde, si maxime talis est deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur; valeat. quid enim dicam, propitius sit? esse enim propitius potest nemini, quoniam ut dicitis, omnis in imbecillitate est & gratia, & caritas.

r) *nihil gratificantem omnino, nihil curantem.*

M. TVL-

M. TVLLII CICERONIS
DE
NATVRA DEORVM,
AD
M. BRVTVM,
LIBER SECVNDVS.

ARGVMENTVM.

Hic liber continet Balbi disputationem de natura Deorum, ex mente Stoicorum; qui totam istam questionem in partes quattuor dividebant. Primum enim docebant, esse Deos: deinde, quales essent: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. His igitur quattuor tamquam capitibus rota Balbi disputationis continetur. Et prima quidem pars, quamquam ne egere quidem oratione videri poterat, tamen argumentis confirmatur. Nam primo, quod omnium consentiens est de diis opinio, natura evidens sit necesse est; deinde, Diis ipsi praesentia sua & apparitione eam rem confirmarunt: praedictiones item & praesensiones rerum futurarum, Deos esse, clamant; omnium maxime autem mira totius mundi varietas, pulchritudo, ordo, rerumque omnium ad utilitatem humanam conspiratio. Quin ex ipsa hominum sollertia colligi potest, esse aliquam divi-

niam

nam mentem. Nam si cetera, quæ in corpore sunt, sumus aliunde, aliud a terra, aliud ab humore, aliud ab aëre, aliud ab igni; rationem etiam aliunde habeamus necesse est: & cum cetera omnia mundus habeat, quod est omnium optimum, id quoque cur non habeat, nulla est ratio. Omnes porro concedunt, nil non modo esse mundo melius, sed ne cogitari quidem posse: quare, cum ratione nil melius, ea quoque mundo insit necesse est; qui profecto non posset ita omnibus partibus consentire, nisi uno divino & continuato spiritu contineretur. cap. 2. -- 8. His rationibus subiiciuntur demonstrationes physicae. Prima hujusmodi est. omnia quæ aluntur & crescunt, ea temperatione caloris oriuntur & augentur, omnesque partes mundi calore fultæ sustentur; itaque & mundus simili parique natura servatur. Est igitur natura, quæ omnem mundum continet eumque tuetur; quæ quoniam mundi principatum (ἡγεμονικόν), ut in homine mens, obtinet, & est adeo omnium optima, sensus quoque & ratio huic naturæ insint necesse est, qua in partibus mundi sunt, & multo quidem acriora atque majora, ex quo mundum Deum esse concluditur. Est præterea animans mundus; quod motu suo cietur; qui, vel Platone auctore, tantum in animos cadit. cap. 9. -- 12. Altera ratio sic procedit; In omni rerum institutione est aliquid extremum atque perfectum, nisi quedam
vis

vis obfistat. Igitur in omni natura ſ. univerſo, ac multo etiam magis, neceſſe eſt abſolvi aliquid ac perfici; quod nil, ut in ceteris naturis, abſiſtere poteſt: ergo cum in his, quæ gignuntur ex terra, nil ſit præter nutritionem; beſtiæ præterea ſenſum & motum habent & appetitum: homini addita etiam eſt ratio, qua appetitus regantur. Ex quo efficitur, eſſe etiam quartum & altiffimum gradum eorum, qui natura bonæ ſapientesque gignantur, quibus ab initio inſiſtens recta conſtansque ratio, quæ Deo tribuenda ſit, hoc eſt mundo. Eodem fere modo efficitur, eſſe in mundo ſummam virtutem & ſapientiam. c. 12. 14. Sed mundi divinitate perſpecta, aſtris etiam divinitas eſt tribuenda. Gignuntur enim ex mobiliffima & puriffima ætheris parte, nulla alia admixta natura, totaque ſunt calida & pellucida. Abſurdum autem eſſet, ſi res æere ortæ rationem haberent, quæ in multo puriore æthere naſcuntur, ſenſu aut ratione carerent, quæ ibi multo acriora ſunt neceſſe eſt, & vel ordine eorum & conſtantia, motuque voluntario declarantur. c. 15. ſ. Sed maxime aſtrorum ſenſum & intelligentiam divinitatemque declarat mirabilis ordo eorum & conſtantia, quæ neque naturam ſignificat, quod eſt plena rationis, neque fortunam, quæ conſtantiam reſpuit. In quo Epicurus ridicule errat, qui humanam figuram Diis attribuit, negatque rotundum & volubilem Deum cogitari poſſe.

c. 16. seq. Sed multæ alia natura Deorum ex magnis eorum beneficiis constituta sunt. Nam primo quod est a Deo ratum, id nomine ipsius Dei nuncupatur; deinde res ipsa, in qua est vis maior aliqua, sic appellatur; beneficiis porro excellentes viri in cælum fama ac voluntate sublati sunt; ac denique ex physica ratione multi fluxerunt poetici Dii. c. 23. seq. Constitutis duobus his, Deos esse, & qualis eorum natura sit, sequitur disputatio de providentia Deorum. Ea tribus argumentis asseritur, de Stoicorum more. Primum ab eo ipso, quod Dii sunt, ducitur; cap. 30. 31. f. alterum inde, quod omnes res subiecte sunt naturæ sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geruntur; c. 32. tertium autem ex admiratione rerum cælestium & terrestrium arcessitur, qui locus copiose admirabiliterque explicatur. Tertiæ huic disputationis parti subjicitur tandem ea, qua istam tantam rerum molitionem hominis causa factam esse, demonstrat, hominumque commodis mirifice esse a Deo provisum: quod quidem quattuor argumentis fit; quorum primum ductum est a corporis humani structura; alterum a perfectionibus animi; tertium ab utilitate, quam res cum cælestes tum terrestres hominibus adferunt; quartum denique ab exemplis hominum illustrium, quibus Dii consuluerunt.

I. Qua

I. **Q**uæ cum Cotta dixisset, tum Vellejus, Næ ego, inquit, incautus, qui cum Academico, & eodem rhetore congregi conatus sum. Nam neque indisertum Academicum pertinuissem, nec sine ista philosophia rhetorem, quamvis eloquentem. neque enim flumine conturbor inanium verborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est ficitas. Tu autem, Cotta, utraque re valuisti. corona tibi, & iudices defuerunt. Sed ad ista alias. nunc Lucilium, si ipsi commodum est, audiamus. Tum Balbus, Eundem equidem malle audire Cottam, dum, qua eloquentia falsos deos fustulit, eadem veros inducat. est enim & philosophi, & pontificis, & Cottæ, de diis immortalibus habere non errantem, & vagam, ut Academici, sed, ut nostri, stabilem, certamque sententiam. nam contra Epicurum satis, superque dictum est. Sed aveo audire, tu ipse, Cotta, quid sentias. An, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus præsertim de rebus, quid non sentirem, quam quid sentirem, posse dicere? Quod si haberem aliquid, quod liqueret: tamen te vicissim audire vellem, cum ipse tam multa dixissem. Tum Balbus, Geram tibi morem, & agam quam brevissime potero. etenim convictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino dividunt nostri totam istam de diis immortalibus quæstionem in partes quattuor. Primum docent, esse deos: deinde, quales sint: tum, mun-

mundum ab his administrari: postremo, consule-
re eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone,
quæ priora duo sunt sumamus: tertium, & quar-
tum, quia maiora sunt, puto esse in aliud tempus
differenda. Minime vero, inquit Cotta: nam &
otiosi sumus, & iis de rebus agimus, quæ sunt
etiam negotiis anteponendæ.

II. Tum Lucilius, Ne egere quidem videtur,
inquit, oratione prima pars. quid enim
potest esse tam apertum, tanque perspicuum, cum
cælum suspeximus, cælestiaque contemplati su-
mus, quam esse aliquod numen præstantissimæ
mentis, quo hæc regantur? quod ni ita esset, qui
potuisset assensu omnium dicere Ennius?

*Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes
Jovem;*

illum vero & Jovem, & dominatorem rerum, &
omnia nutu regentem, &, ut idem Ennius,

-- patrem divumque, hominumque,

& præsentem, ac præpotentem deum. Quod qui
dubitet, haud sane intelligo; cur non idem, sol
sit, an nullus sit, dubitare possit. Quid enim est
hoc illo evidentius? quod nisi cognitum, com-
prehensumque animis haberemus, non tam stabi-
lis opinio permaneret, nec confirmaretur diutur-
nitate temporis, nec una cum sæculis, ætatibus-
que hominum inveterare potuisset. Etenim vide-
mus, ceteras opiniones fictas, atque vanas, diu-
turnitate extabuisset. Quis enim hippocentaurum
fuisse,

fuisse, aut chimæram putat? quæ anus tam excors inveniri potest, quæ illa, quæ quondam credebantur apud inferos portenta, extimescat? opinionum enim commenta delet dies: naturæ judicia confirmat. Itaque & in nostro populo, & in ceteris, deorum cultus religionumque sanctitates existunt in dies majores, atque meliores. Idque evenit non temere, nec casu, sed quod præsentiam sæpe divi suam declarant: ut & apud Regillum bello Latinorum, cum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano prælio dimicaret, in nostra acie Castor, & Pollux ex equis pugnare visi sunt: & recentiore memoria iidem Tyndaridæ Persen victum nuntiaverunt. P. enim Vatiensis, avus hujus adolescentis, cum e præfectura Reatina Romam venienti noctu duo juvenes cum equis albis dixissent, Regem Persen illo die captum, senatui nuntiavit, & primo, quasi temere de republica locutus, in carcerem conjectus est: post, a Paulo litteris allatis, cum idem dies constitisset; & agro a senatu, & vacatione donatus est. Atque etiam cum ad fluvium Sagram Crotoniatis Locri maximo prælio devicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiæ, memoriæ proditum est. Sæpe Faunorum voces exauditæ, sæpe visæ formæ deorum, quemvis non aut hebetem, aut impium, deos præsentem esse confiteri cogerunt.

III. Præ-

III. Prædictiones vero, & præsentiones rerum futurarum quid aliud declarant, nisi hominibus ea, quæ sint, ostendi, monstrari portendi, prædici? ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. Quod si ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsum, Tiresiam, Amphitram, Calchantem, Helenum; quos tamen augures ne ipsæ quidem fabulæ ascivissent, si res omnino repudiarent: ne domesticis quidem exemplis docti, numen deorum comprobabimus? nihil nos P. Claudii, bello Punico primo, temeritas movebit, qui etiam per jocum deos irridens, cum cavea liberati pulli non pascerentur, mergi eos in aquam iussit; ut biberent, quoniam esse nollent. qui risus, classe devicta, multas ipsi lacrimas, magnam populo Romano cladem attulit. Quid? collega ejus Junius eodem bello nonne tempestate classem amisit, cum auspiciis non paruisset? Itaque P. Claudius a) a populo condemnatus est: Junius necem sibi ipse conscivit. C. Flaminium Cælius religione neglecta cecidisse apud Thrasienum scribit cum magno reipublicæ vulnere. Quorum exitio intelligi potest, eorum imperiis rempublicam amplificatam, qui religionibus paruisset. Et, si conferre volumus nostra cum externis, ceteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur: religione, id est, cultu deorum, multo superiores. An Attii Navii lituus ille,

Cic. de Nat. Deor.   D   quæ

a) abest prænomen *Publius*.

quo ad investigandum suam regiones vineæ terminavit, contemnendus est? crederem, nisi ejus augurio rex Hostilius maxima bella gessisset. Sed negligentia nobilitatis, augurii disciplina omissa, veritas auspicioꝝ spreta est, species tantum retenta. Itaque maximæ reipublicæ partes, in his bella, quibus reipublicæ salus continetur, nullis auspiciis administrantur; nulla perennia servantur, nulla ex acuminibus; nulli viri vocantur, ex quo in procinctu testamenta perierunt. Tum enim bella gerere nostri duces incipiunt, cum auspicia posuerunt. At vero apud majores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam seipsoꝝ diis immortalibus capite velato verbis certis pro reipublica devoverent. Multa ex Sibyllinis vaticinationibus, multa ex haruspicum responsis commemorare possumus b), quibus ea confirmentur, quæ dubia nemini debent esse.

IV. Atqui & nostrorum augurum, & Etruscorum, & haruspicum c) disciplinam P. Scipione, C. Figulo consulibus res ipsa probavit: quos cum Ti. Gracchus consul iterum recrearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilominus peregisset, remque illam in religionem populo venisse sentiret, ad senatum retulit. tenatus, quos ad soleret, referendum censuit. haruspices introducti, responderunt, non fuisse justam

b) possum.

c) & Etruscorum aruspicum.

stum comitiorum rogatorem. Tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira, Itane vero? ego non justus, qui & consul rogavi, & augur, & auspicato? an vos Tusci, ac barbari, auspiciorum populi Romani jus tenetis, & interpretes esse comitiorum potestis? itaque tum illos exire iussit. Post autem ex provincia litteras ad collegium misit, se, cum legeret libros, recordatum esse vitio sibi tabernaculum captum fuisse in hortos Scipionis d), quod, cum pomerium postea intrasset, habendi senatus causa, in redeundo, cum idem pomerium transiret, auspiciari esset oblitus: itaque vitio creatos consules esse. Augures rem ad senatum: senatus, ut abdicarent: consules abdicaverunt e). Quæ quarimus exempla majora? vir sapientissimus, atque haud scio an omnium præstantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, quam hæere in republica religionem: consules summum imperium statim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas. Quid haruspicum ars, nonne divina? hæc innumerabilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri deos esse? quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est. Deorum autem interpretes sunt: deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eveniunt, quæ prædicta sunt. Ne ægri quidem, quia non

D 2

omnes

d) [*in hortos Scipionis.*] e) *Senatus, ut abdicarent consules: abdicaverunt.*

omnes conualefcunt, idcirco ars nulla medicina
 eft. Signa ostenduntur a diis rerum futurarum.
 In his fi qui erraverunt, non deorum natura,
 fed hominum conjectura peccavit. Itaque inter
 omnes omnium gentium fententia conftat f).
 omnibus enim innatum eft, & in animo quaſi in-
 ſculptum, eſſe deos.

V. Quales ſint, varium eſt: eſſe, nemo negat.

Cleanthes quidem noſter quattuor de cauſis
 dixit in animis hominum informatas deorum eſſe
 notiones. Primam poſuit eam, de qua modo di-
 xi, qua orta eſſet ex praefenſione rerum futura-
 rum: alteram, quam ceperimus ex magnitudine
 commodorum, qua percipiuntur caeli tempera-
 tione, facunditate terrarum, aliarumque commo-
 ditatum complurium copia. Tertiam, qua ter-
 reret animos fulminibus, tempeſtatibus, nimbis,
 nivibus, grandinibus, vaſtitate, peſtilentia, terra
 motibus, & ſaepe fremitibus, lapideisque imbri-
 bus, & guttis imbrium quaſi cruentis: tum lapidi-
 bus, aut repentinis terrarum hiatibus: tum, praer
 naturam, hominum, pecudumque portentis:
 tum facibus viſis caeleſtibus: tum ſtellis iis, quas
 Graeci cometas, noſtri cincinnatas vocant; qua
 nuper bello Octaviano magnarum fuerunt cala-
 mitatum praenuntia: tum ſole geminato, quod,
 ut e patre audivi, Tuditano & Aquillio conſuli-
 bus evenerat: quo quidem anno P. Africanus ſol
 alter

f) *i. o. o. g. ſumma conſtat.*

alter exstinctus est. quibus exterriti homines vinn
 quandam esse caelestem, & divinam suspicari sunt.
 Quartam causam esse eamque vel maximam, aequa-
 bilitatem motus, conversionem caeli: solis, lunae,
 siderumque omnium distinctionem, utilitatem g),
 pulcritudinem, ordinem: quarum rerum adspe-
 ctus ipse satis indicaret, non esse ea fortuita. Ut
 si quis in domum aliquam, aut in gymnasium,
 aut in forum venerit: cum videat omnium rerum
 rationem, modum, disciplinam, non possit ea
 sine causa fieri iudicare, sed esse aliquem intelli-
 gat, qui praesit, & cui pareatur: multo magis in
 tantis motionibus, tantisque vicissitudinibus, tam
 multarum rerum, atque tantarum ordinibus, in
 quibus nihil unquam immensa, & infinita vetu-
 stas mentita sit, statuatur necesse est, ab aliqua men-
 te tantos naturae motus gubernari.

VI. Chrysippus quidem, quanquam est acer-
 rimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa
 natura didicisse, non ut ipse reperisse videatur.
*Si enim, inquit, est aliquid in rerum natura,
 quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod po-
 restas humana efficere non possit: est certe id, quod
 illud efficit, homine melius. Atque res caelestes,
 omnesque eae, quarum est ordo sempiternus, ab ho-
 mine confici non possunt. est igitur id, quo illa
 conficiuntur, homine melius. Id autem quid potius
 dixeris, quam deum? etenim si dii non sunt, quid*

D 3

esse

g) varietatem.

esse potest in rerum natura homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse præstantius. Esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse, quam se putet, desipientis arrogantia est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profecto deus. An vero, si domum magnam, pulcramque videris, non possis adduci, ut, etiam si dominum non videas, muribus illam, & mustelis ædificatam putes: tantum vero h) ornatum mundi, tantam varietatem, pulcritudinemque rerum cælestium, tantam vim, & magnitudinem maris, atque terrarum, si tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes, nonne plane desipere videare? An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam, quam crassissimus circumfundat aer? ut ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus, atque urbibus contingere videmus, hebetiora ut sint hominum ingenia propter calidiores naturam, hoc idem generi humano evenerit, quod in terra, hoc est, in crassissima regione mundi collocati sint. Et tamen, ex ipsa hominum solertia esse aliquam mentem, & eam quidem acriorem, & divinam, existimare debemus. Unde enim hanc homo arripuit? ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin & humorem, & calorem, qui est fusus in corpore, & terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem, si quis quærat, unde habemus, apparet: quod aliud

h) ergo.

aliud a terra fumpimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aëre eo, quem spiritu ducimus.

VII. Illud autem, quod vincit hæc omnia, rationem dico, & si placet, pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam, ubi invenimus? unde fustalinus? an cetera mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi est, non habebit? atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo, nihil præstabilius, nihil pulerius: nec solum nihil est, sed ne cogitari quidem quidquam melius potest. Et, si ratione, & sapientia nihil est melius, necesse est hæc inesse in eo, quod optimum esse concedimus. Quid vero? tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non coget ea, quæ dicuntur a me, comprobare? possetne uno tempore florere, deinde vicissim horrere terra? aut, tot rebus ipsis se inmutantibus, solis accessus, discessusque solstitiis, brumisque cognosci? aut æstus maritimi, frætorumque angustia ortu, aut obitu lunæ commoveri? aut una totius cali conversione cursus astrorum dispare conservari? hæc ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno divino, & continuato spiritu continerentur. Atque hæc cum uberius disputantur, & fusius, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam, cum autem, ut Zeno solebat, brevis,

angustiusque concluduntur: tum apertiora sunt ad reprehendendum. Nam ut profluens amnis, aut vix, aut nullo modo; conclusa autem aqua, facile corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris vitia diluuntur; angustia autem conclusæ orationis non facile seipsa tutatur. hæc enim, quæ dilatantur a nobis, Zeno sic premebat:

VIII. *Quod ratione vitur, id melius est, quam id, quod ratione non vitur. Nihil autem mundo melius, ratione igitur mundus vitur. Similiter, effici potest, sapientem esse mundum: similiter beatum: similiter, æternum. Omnia enim hæc meliora sunt, quam ea, quæ sunt his carentia: nec mundo quidquam melius: ex quo efficitur, esse mundum deum. Idemque hoc modo: Nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens. Mundi autem partes sentientes sunt. non igitur caret sensu mundus. Pergit idem, & urget angustius: Nihil, inquit, quod animi, quodque rationis est expers, id generare ex se potest animantem, competentemque rationis. Mundus autem generat animantes, competesque rationis. animans est igitur mundus, composque rationis. Idemque similitudine, ut saepe solet, rationem concludit hoc modo: Si ex oliva modulate canentes tibiæ nascerentur: num dubitares, quin inesset in oliva tibicinis quedam scientia? Quid, si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? idem scilicet censeret, in platanis inesse musicam. Cur igitur*

rum mundus non animans, sapiensque judicetur, cum ex se procreet animantes, atque sapientes?

IX. Sed quoniam cœpi fecus agere, atque initio dixeram: negaram enim hanc primam partem egere oratione, quod esset omnibus perspicuum, deos esse: tamen id ipsum rationibus physicis confirmari i) volo. sic enim res se habet, ut omnia, quæ alantur, & crescant k), contineant in se vim caloris: sine qua neque alii possent, neque crescere. Nam omne, quod est calidum, & igneum, cietur, & agitur motu suo. quod autem alitur, & crescit, motu quodam utitur certo, & æquabili: qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu sensus, & vita remanet; refrigerato autem, & extincto calore, occidimus ipsi, & extinguimur. Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta vis insit caloris in omni corpore. negat enim ulkum esse cibum tam gravem, quin is die, & nocte concoquatur: cujus etiam in reliquiis inest calor iis, quas natura respuerit. Jam vero venæ, & arteriæ micare non desinunt, quasi quodam igneo motu: animadvertumque saepe est, cum cor animantis alicujus evulsum, ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur, quod vivit, sive animal, sive terra editum, id vivit propter inclusum in eo calorem. Ex quo intelligi debet, eam caloris naturam, vim habere in se vitalem per

D 5

omnem

i) confirmare.

k) quæ crescant.

omnem mundum pertinentem. Atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi (tangam autem maximas) calore fultæ sustinentur. quod primum in terrena natura perspicui potest. Nam & lapidum conflictu atque tritu elici ignem videmus: & recenti fossione,

- - - *terram fumare calentem;*

atque etiam ex puteis jugibus aquam calidam trahi, & id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna vis, terræ cavernis, contineatur caloris l): eaque hieme fit densior: ob eamque causam, calorem insitum in terris contineat arctius.

X. Longa est oratio, multaque rationes, quibus doceri possit, omnia, quæ terra concipiat, semina, quæque ipsa ex se generata stirpibus infixæ contineat, ea temperatione caloris & oriri, & auferere. Atque aqua etiam admistum esse calorem, primum ipse liquor, tum aquæ declarat effusio: quæ neque congelaretur frigoribus, neque nive, pruinaque concreveret, nisi eadem se admisto calore liquefacta, & dilapsa diffunderet. Itaque & aquilonibus, reliquisque frigoribus adiectis m) durefcit humor: & idem vicissim mollitur tepescit, & tabescit calore. Atque etiam maria agitata ventis ita tepescunt, ut intellegi facile possit, in tantis illis humoribus inclusum

l) quod magna vis caloris terræ continetur cavernis. m) abest: adiectis.

sum esse calorem. nec enim ille externus, & adventicius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu, atque exercitatione recalescunt. Ipse vero aer, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris. Ille vero & multo quidem calore admittus est. ipse enim oritur ex respiratione aquarum. earum enim quasi vapor quidam aer habendus est. Is autem existit motu ejus caloris, qui aquis continetur. Quam similitudinem cernere possumus in iis aquis, quæ effervescent subitis n) ignibus. Jam vero reliqua quarta pars mundi, ea & ipsa tota natura fervida est, & ceteris naturis omnibus salutarem impertit, & vitalem calorem. Ex quo concluditur, cum omnes mundi partes sustineantur calore, mundum etiam ipsum simili, parique natura in tanta diuturnitate servari: eoque magis, quod intelligi debet, calidum illud, atque igneum, ita in omni fusum esse natura, ut in eo insit procreandi vis, & causa gignendi, a quo & animantia omnia, & ea, quorum stirpes terra continentur, & nasci sit necesse, & auferere.

XI. Natura est igitur, quæ contineat mundum omnem, eumque tueatur, & ea quidem non sine sensu, atque ratione. omnem enim naturam necesse est, quæ non solitaria sit, neque simplex, sed cum alio juncta, atque connexa,

D 6

habere

n) *subditis.*

habere aliquem in se principatum, ut in homine mentem, in belua quiddam simile mentis, unde orientur rerum appetitus. In arborum autem, & earum rerum, quæ gignuntur e terra, radicibus inesse principatus putatur. Principatum autem id dico, quod Græci ἡγεμονικὸν vocant: quo nihil in quoque genere nec potest, nec debet esse præstantius. Itaque necesse est, illud etiam, in quo fit totius naturæ principatus, esse omnium optimum, omniumque rerum potestate, dominatutque dignissimum. Videmus autem, in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo, quod non pars universi sit) inesse sensum, & rationem. In ea parte igitur, in qua mundi inest principatus, hæc inesse necesse est, & acriora quidem, atque majora. Quocirca sapientem esse mundum necesse est: naturamque eam, quæ res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere, eoque deum esse mundum, omnemque vim mundi natura divina contineri. Atque etiam mundi ille fervor, purior, perlucidior, mobiliorque multo: ob easque causas aptior ad sensus commovendos, quam hic noster calor; quo hæc, quæ nota nobis sunt, retinentur, & vigent. Absurdum igitur est dicere, cum homines, bestiaque hoc calore teneantur, & propterea moveantur, ac sentiant, mundum esse sine sensu; qui integro, & puro, & libero, eodemque acerrimo, & mobilissimo ardore teneatur. præsertim cum is ardor, qui est mundi, non agitatus ab alio, neque externo pul-

so,

fu, sed per se ipse, ac sua sponte moveatur. Nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat, atque moveat calorem eum, quo ille teneatur?

XII. Audiamus enim Platonem, quasi quendam deum philosophorum: cui duo placet esse motus, unum suum, alterum externum: esse autem divinius, quod ipsum ex se sua sponte moveatur, quam quod pulsu agitetur alieno. Hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte movetur: animus sit necesse est. Ex quo efficitur, animantem esse mundum. Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior, quam ulla natura. Ut enim nulla pars corporis nostri est, quæ non sit minor o) quam nosmetipsi sumus: sic mundum universam pluris esse necesse est, quam partem aliquam universi. Quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est. nam ni ita esset, hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, pluris esse quam mundum omnem, oporteret. Atque etiam si a primis inchoatisque naturis ad ultimas perfectasque volumus procedere, ad deorum naturam perveniamus necesse est. Primo enim animadvertimus, a natura sustineri ea, quæ gignuntur p) e terra,

D 7

qui-

o) minoris sit.

p) gignantur.

quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alendo, atque augendo tueretur. Bestiis autem sensum, & motum dedit, & cum quodam appetitu accessum ad res salutares, a pestiferis recessum: homini hoc amplius, quod addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur.

XIII. Quartus autem gradus, & altissimus, eorum q), qui natura boni, sapientesque gignuntur: quibus a principio innascitur ratio recta, constansque, quæ supra hominem putanda est, deoque tribuendâ, id est, mundo: in quo necesse est perfectam illam, atque absolutam inesse rationem. Neque enim dici potest, in ulla rerum institutione non esse aliquid extremum, atque perfectum. Ut enim in vite, ut in pecude (nisi quæ vis obstitit) videmus naturam suo quodam itinere ad ultimum pervenire; atque ut pictura, & fabrica, ceteraque artes habent quandam absoluti operis effectum: sic in omni natura, ac multo etiam magis necesse est absolvi aliquid, ac perfici. Etenim ceteris naturis multa externa, quò minus perficiantur, possunt obistere: univèrsam autem naturam nulla res potest impedire; propterea quod omnes naturas ipsa cohibet, & continet. Quocirca necesse est esse quartum illum, & altissimum gradum, quo nulla vis possit accedere. Is autem est gradus, in quo re-
rum

q) est eorum.

sc. altissimus

mundus
 rum omnium natura ponitur: quæ quoniam talis est, ut præsit omnibus, & eam nulla res possit impedire, necesse est, intelligentem esse mundum, & quidem etiam sapientem. Quid autem est inscius, quam eam naturam, quæ omnes res sit complexa, non optimam dici: aut, cum sit optima, non primum animantem esse, deinde rationis & consilii competentem, postremo sapientem? qui enim potest aliter esse optima? neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius, quam deterrima: nec vero, si rationis particeps sit, nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius, quam humana conditio. homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in æterno præteriti temporis spatio fuit insipiens, numquam profecto sapientiam consequetur. ita erit homine deterior. Quod quoniam absurdum est, & sapiens a principio mundus, & deus habendus est. Neque enim est quidquam aliud præter mundum, cui nihil absit: quodque undique aptum, atque perfectum, expletumque sit omnibus suis numeris, & partibus.

XIV. Scite enim Chrysippus, ut clypei causa, involucrium; vaginam autem, gladii: sic, præter mundum, cetera omnia aliorum causa esse generata, ut eas fruges, atque fructus, quos terra gignit, animantium causa; animantes autem, hominum; ut equum, vehendi causa; arandi, bovem; venandi, & custodiendi, canem. Ipse autem
 rem

tem homo ortus est ad mundum contemplan-
dum, & initandum, nullo modo perfectus, sed
est quaedam particula perfecti. Sed mundus, quo-
niam omnia complexus est, nec est quidquam,
quod non insit in eo, perfectus undique est. Quid
igitur potest ei deesse, quod est optimum? nihil
autem est mente & ratione melius. ergo hac mun-
do deesse non possunt. Bene igitur idem Chry-
sippus, qui similitudines adjungens, omnia in
perfectis, & maturis docet esse meliora, ut in equo,
quam in equulo r); in cane, quam in catulo; in
viro, quam in puero: item, quod in omni mun-
do optimum sit, id in perfecto aliquo, atque abso-
luto esse debere. Est autem nihil mundo perfe-
ctius: nihil virtute melius. igitur mundi est pro-
pria virtus. Nec vero hominis natura perfecta est:
& efficitur tamen in homine virtus. quanto igi-
tur in mundo facilius? est ergo in eo virtus. sa-
piens est igitur; & propterea deus.

XV. Atque hac mundi divinitate perfecta s),
tribuenda est fideribus eadem divinitas:
quæ ex mobiliissima, purissimaque athesis parte
gignuntur; neque ulla præterea sunt adinista na-
tura, totaque sunt calida, atque perlucida: ut ea
quoque rectissime & animantia esse & sentire, at-
que intelligere dicantur. Atque ea quidem tota
esse ignea, duorum sensuum testimonio confirma-
re Cleanthes putat, tactus, & oculorum. Nam
solis

r) equuleo. s) perspecta.

solis candor illustrior t), quam ullus ignis, quippe qui immenso mundo tam longe, lateque colluceat: & is ejus tactus est, non ut reperficiat solum, sed etiam sæpe comburat. Quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. Ergo, inquit, cum sol igneus sit, Oceanique alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum, atque ad victum; aut ei, qui corporibus animantium continetur. Atque hic noster ignis, quem usus vitæ requirit, confector est, & consumptor omnium, idemque, quocumque invasit, cuncta disturbat, ac dissipat. Contra ille corporeus, vitalis, & salutaris, omnia conservat, alit, auget, sustinet, sensuque afficit. Negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit, cum is quoque efficiat, ut omnia floreat, & in suo quaque genere pubescant. Quare cum solis ignis similis eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantium: solem quoque animantem esse oportet, & quidem reliqua astra, quæ orientur in ardore cælesti, qui ather, vel cælum nominatur. Cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aëre aliorum: absurdum esse Aristoteli videtur, in ea parte, quæ sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem æthereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est, & semper agitatur, & viget: necesse est, quod animal in eo gignatur,

id

t) illustrior est.

id & sensu acerrimo, & mobilitate celerrima esse. Quare cum in æthere astra gignantur, consentaneum est, in iis sensum inesse, & intelligentiam. ex quo efficitur, in deorum numero astra esse ducenda.

XVI. Etenim licet videre acutiora ingenia, & ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aër sit purus, ac tenuis, quam illorum, qui utantur crasso cælo, atque concreto. Quinetiam cibo, quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, præstantem intelligentiam in sideribus esse, quæ & ætheream mundi partem incolant, & marinis, terrénisque humoribus longo intervallo extenuatis, alantur. Sensum autem astrorum, atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum, atque constantia. nihil est enim, quod ratione, & numero moveri possit sine consilio: in quo nihil est tenerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem siderum, & in omni æternitate constantia, neque naturam significat; est enim plena rationis: neque fortunam, quæ amica varietati constantiam respuit. Sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu, ac divinitate moveantur. Nec vero Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia, quæ moventur, aut natura moveri censuit, aut vi, aut voluntate: moveri autem solem, & lunam, & sidera omnia: quæ autem natura moverentur, hæc aut pondere deorsum, aut levitate in sublime ferri: quo-

quorum neutrum astris contingeret, propterea quod eorum motus in orbem circumque ferretur. Nec vero dici potest vi quadam majore fieri, ut contra naturam astra moveantur. quæ enim potest major esse? restat igitur, ut motus astrorum sit voluntarius. quæ qui videat, non indocte solum, verum etiam impie faciat, si deos esse neget. Nec sane multum interest, utrum id neget, an eos omni procuratione, atque actione privet. mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non videtur. Esse igitur deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, vix eum sanæ mentis existinem.

XVII. Restat, ut, qualis eorum natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quam a consuetudine oculorum aciem mentis abducere. ea difficultas induxit, & vulgo imperitos, & similes philosophos imperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de diis immortalibus cogitare. Cujus opinionis levitas confutata a Cotta non desiderat orationem meam. Sed cum talem esse deum certa notione animi præsentiamus, primum ut sit animans, deinde ut in omni natura nihil eo sit præstantius: ad hanc præsentionem, notionemque nostram, nihil video, quod potius accommodem, quam ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excellentius potest, animantem esse, & deum judicem. Hic quam volet Epicurus jocetur, homo non apertissimus ad jocan-

jocandum, minimeque respiciens u) patriam: & dicat, se non posse intelligere, qualis sit volubilis, & rotundus deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, nunquam me movebit. Placet enim illi esse deos, quia necesse sit praestantem esse aliquam naturam, qua nihil sit melius. Mundo autem certe nihil est melius. Nec dubium, quin, quod animans sit, habeatque sensum, & rationem, & mentem, id sit melius, quam id, quod his careat. Ita efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mundum esse compotem. qua ratione, deum esse mundum, concluditur. Sed hæc paulo post facilius cognoscentur ex iis rebus ipsis, quas mundus efficit.

XVIII. Interca, Vellei, noli, quæso, præ te ferre, nos x) plane expertes esse doctrinæ. Conum tibi ais, & cylindrum, & pyramidem pulcriorem, quam sphaeram, videri. Novum etiam oculorum iudicium habetis. Sed fiat ista pulciora, duntaxat ad spectu: quod mihi tamen ipsum non videtur: quid enim pulcrius ea figura, quæ sola omnes alias figuras complexa continet, quæque nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? cumque duæ formæ præstantes sint, ex solidis, globus, (sic enim $\sigma\phi\epsilon\rho\upsilon\sigma$ interpretari placet); ex planis autem circulus, aut orbis, qui $\kappa\acute{\upsilon}\rho\alpha\sigma$ Græce dicitur: his
dua-

u) *respiciens.*   x) *vos.*

duabus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se simillimæ, a medioque tantum absit extremum, quantum idem a summo. Quo nihil fieri potest aptius. Sed si hæc non videtis, quia nunquam eruditum illum pulverem attigistis: ne hoc quidem physici intelligere potuistis, hanc æqualitatem motus, constantiamque ordinum in alia figura non potuisse seruari? Itaque nihil potest esse indoctius, quam quod a vobis affirmari solet. Nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis. nam posse fieri, ut sit alia figura: innumerabilesque mundos, alios aliarum esse formarum. Quæ, si bis bina quot essent, didicisset Epicurus, certe non diceret. Sed dum palato, quid sit optimum, iudicat, cæli palatum, (ut ait Ennius) non suspexit.

XIX. Nam, cum duo sint genera siderum: quorum alterum spatiis immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum unquam cursus sui vestigium inflectat: alterum autem continuas conversiones duas iisdem spatiis, cursibusque conficiat: ex utraque re & mundi volubilitas, quæ nisi in globosa forma esse non posset, & stellarum rotundi ambitus cognoscuntur: primusque sol, qui affrorum obtinet principatum, ita movetur, ut cum terras larga luce compleverit, easdem modo his, modo illis ex partibus opacet. ipsa enim umbra terræ soli officiens, noctem efficit: nocturnorum autem spatiorum eadem est æqua-

quabilitas, quæ diurnorum: ejusdemque solis tum accessus modici, tum recessus, & frigoris, & caloris modum temperant: circuitus enim solis orbium V defectibus & LX & CCC y), quarta fere diei parte addita, conversionem faciunt annuam: inflectens autem sol cursum tum ad septentriones, tum ad meridiem, æstates, & hiemes efficit, & ea duo tempora, quorum alterum hiemi lenescenti adjunctum est, alterum æstati. Ita ex quattuor temporum mutationibus, omnium, quæ terra marique gignuntur, initia, causæque ducuntur. Jam solis annuos cursus spatii mensuris luna consequitur: cujus tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. Neque solum ejus species, ac forma mutatur tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quæ tum est aquilenta, tum australis. In lunæ quoque cursu est & brumæ quædam, & solstitii similitudo: multaque ab ea manant, & fluunt, quibus & animantes alantur, augetantque; & pubescant, maturitatemque assequantur, quæ oriuntur e terra.

XX. Maxime vero sunt admirabiles motus earum quinque stellarum, quæ falso vocantur errantes. nihil enim errat, quod in omni æternitate conservat progressus & regressus, reliquosque motus constantes, & ratos. Quod eo est

y) *quinque & sexaginta & trecenti.*

est admirabilis in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur, tum abeunt z), tum recedunt, tum antecedunt, tum a) subsequuntur, tum celerius moventur, tum tardius, tum omnino ne moventur quidem, sed ad quoddam tempus insistent. Quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominaverunt, qui tum efficitur, cum solis, & lunæ, & quinque errantium ad eandem inter se comparationem confectis omnium spatii est facta conversio. Quæ quam longa sit, magna quaestio est: esse vero certam, & definitam, necesse est. Nam ea, quæ Saturni stella dicitur, *Φαίρον* que a Græcis nominatur, quæ a terra abest plurimum, XXX fere annis cursum suum conficit. in quo cursu multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo, tum retardando, tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursus se aperiendo, nihil immutat sempiternis sæculorum ætatibus, quin eadem iisdem temporibus efficiat. Infra autem hanc propius a terra Jovis stella fertur, quæ *Φαίρων* dicitur: eaque eundem XII signorum orbem annis XII conficit, easdemque, quas Saturni stella, efficit in cursu varietates. Huic autem proximum inferiorem orbem tenet *πυρρῆς*, quæ stella Martis appellatur: eaque III & XX mensibus, VI, ut opinor, diebus minus, eundem lustrat orbem, quem duæ superiores. infra hanc autem stella Mercurii est, ea *σὶλβων* appellatur a Græcis: quæ

z) adeunt.

a) rursus autem.

quæ anno fere vertente signiferum luſtrat orbem, neque a ſole longitus unquam unius ſigni intervallo diſcedit, tum antevertens, tum ſubſequens. Infima eſt quinque errantium, terraque proxima, ſtella Veneris, *φωσφωρος* Græce, Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur ſolem: cum ſubſequitur autem, Hesperos. Ea curſum anno conficit, & latitudinem luſtrans ſigniferi orbis, & longitudinem: quod idem faciunt ſtellæ ſuperiores: neque unquam ab ſole duorum ſignorum intervallo longius diſcedit, tum antecedens, tum ſubſequens.

XXI. Hanc igitur in ſtellis conſtantiam, hanc tantam tam variis curſibus in omni æternitate convenientiam temporum, non poſſum intelligere ſine mente, ratione, conſilio. Quæcum in ſideribus ineſſe videamus, non poſſumus ea ipſa non in deorum numero reponere. Nec vero ſtellæ eæ, quæ inerrantes vocantur, non ſignificant eandem mentem, atque prudentiam; quarum eſt quotidiana, conveniens, conſtansque converſio: nec habent æthereos curſus, neque cælo in hærentes, ut plerique dicunt phyſicæ rationis ignari. non eſt enim ætheris ea natura, ut vi ſua ſtellas complexa contorqueat. nam tenuis, ac perlucens, & æquabili calore ſuffuſus æther, non ſatis aptus ad ſtellas continendas videtur. Habent igitur ſuam ſphæram ſtellæ inerrantes ab ætherea conjunctione ſecretam, & liberam. Earum autem peremnes curſus, atque perpetui, cum ad-
mira-

mira
his v
qui
no ſ
nec t
tas b
tio,
& fa
fra l
verſe
nem
ſerva
care
eſt.

cipe
prin
XXI

dun
xim
que
id r
dixi
qu
arti
&
qui

mirabili, incredibilique constantia, declarant in his vim, & mentem esse divinam: ut, hæc ipsa qui non sentiat deorum vim habere, is nihil omnino sensurus esse videatur. Nulla igitur in celo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec vanitas b) inest: contraque omnis ordo, veritas, ratio, constantia. quæque his vacant, ementita, & falsa, plenaque erroris eunt circum terras, infra lunam; quæ omnium ultima est, in terrisque versatur c). Cælestem ergo admirabilem ordinem, incredibilemque constantiam, ex qua conservatio, & salus omnium omnis oritur, qui vacare mente putat, is ipse mentis expers habendus est. Haud ergo, ut opinor, erravero, si a principe investigandæ veritatis, hujus disputationis principium duxero. *varietas, hinc disputationis principium ducit.*

XXII. Zeno igitur ita naturam definit, ut eam dicat, ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem via. censet enim artis maxime proprium esse, creare, & gignere; quodque in operibus nostrarum artium manus efficiat, id multo artificiosius naturam efficere, id est, ut dixi, ignem artificiosum, magistrum artium reliquarum. Atque hac quidem ratione omnis natura, artificiosa est, quod habet quasi viam quandam, & sectam, quam sequatur. Ipsi vero mundi, qui omnia complexu suo coercet, & continet,
Cic. de Nat. Deor. E ad, & continet na-

b) *varietas.*

c) *versantur.*

b) varietas.

c) versantur.

natura non artificiosa solum, sed plane artifex ab eodem Zenone dicitur, consultrix, & provida utilitatum, opportunitatumque omnium. Atque ut cetera naturæ suis feminibus quæque gignuntur, auferunt, continentur: sic natura mundi omnes morus habet voluntarios, conatusque, & appetitiones, quas *ἑρμῆς* Græci vocant, & his consentaneas actiones sic adhibet, ut nosmetipsi, qui animis moveamur, & sensibus. Talis igitur mens mundi cum sit, ob eamque causam vel prudentia, vel providentia appellari recte possit, (Græce enim *πρόνοια* dicitur) hæc potissimum providet, & in his maxime est occupata, primum ut mundus quam aptissimus sit ad permanendum, deinde ut nulla re egeat, maxime autem ut in eo eximia pulchritudo sit, atque omnis ornatus.

XXIII. Dictum est de universo mundo: dictum est etiam de sideribus: ut jam prope modum appareat multitudo nec cessantium deorum, nec ea, quæ agant, molientium cum labore operoso, ac molesto. Non enim venis, & nervis, & ossibus continentur, nec iis escis, aut potionibus vescuntur, ut aut nimis acres, aut nimis concretos humores colligant: nec iis corporibus sunt, ut aut casus, aut ictus extimescant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quæ verens Epicurus monogrammos deos, & nihil agentes commentus est. Illi autem pulcherrima forma præditi, purissimæque

in

in regione cæli collocati, ita feruntur, moderanturque cursus, ut ad omnia conservanda, & tuenda consensisse videantur. Multæ autem aliæ naturæ deorum ex magnis beneficiis eorum non sine causa, & a Græciæ sapientibus d), & a majoribus nostris constitutæ, nominataque sunt. Quidquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat a deo natum, nomine ipsius dei nuncupabant: ut cum fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum; ex quo illud Terentii,

Sine Cerere, & Libero friget Venus.

Tum autem res ipsa, in qua vis inest major aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa vis e) nominetur deus, ut Fides, ut Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Æmilio Scauro; ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templum, vides Honoris a M. Marcello renovatum: quod multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ? Libertatis? Victoriæ? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine deo regi non possent, ipsa res deorum nomen obtinuit. Quo ex genere, Cupidinis, & Voluptatis, & Lubentina Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum, neque naturalium: quamquam Vellejus aliter existimat: sed tamen ea ipsa vitia naturam vehementius

E 2

tius

d) *sapientissimis.*

e) *res.*

tius sepe pulsant. Utilitatum igitur magnitudine constituti sunt ii dii, qui utilitates quasque gignebant. Atque his quidem nominibus, quæ paullo ante dicta sunt a me f), quæ vis sit, in quoque declaratur deo.

XXIV. Suscepit autem vita hominum, consuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum fama, ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor & Pollux, hinc Æsculapius, hinc Liber etiam: hunc dico Liberum Semele natum, non eum, quem nostri majores auguste, sancteque Liberum cum Cerere, & Libera consecraverunt: quod quale sit, ex mysteriis intelligi potest. Sed quod ex nobis natos liberos appellamus, idcirco Cerere nati, nominati sunt Liber, & Libera: quod in Libera servant, in Libero non item. Hinc etiam Romulus, quem quidem eundem esse Quirinum putant: quorum cum remanerent animi, atque æternitate fruerentur, dii rite sunt habiti; cui & optimi essent, & ætæri. Alia quoque ex ratione, & quidem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui induti specie humana fabulas poetis suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni referferunt. Atque hic locus a Zenone tractatus, post a Cleanthe, & Chryssippo, pluribus verbis explicatus est. Nam vetus hæc opinio Græciam opplevit, exsecum Cælum a filio Saturno.

f) abest: a me.

turno, vincum autem Saturnum ipsum a filio Jove. Physica ratio non inelegans inclusa est in impiis fabulas. caelestem enim, altissimam aethereamque naturam, id est, igneam, quae per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quae conjunctione alterius egeret ad procreandum.

XXV. Saturnum autem, eum esse voluerunt, qui cursum, & conversionem spatiorum, ac temporum contineret, qui deus Graecae id ipsum nomen habet. Κρόνος enim dicitur; qui est idem χρόνος, id est, spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quod satiretur annis. ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia consumit aetas temporum spatia, annisque praeteritis insaturabiliter expletur. Vincum est autem a Jove, ne immoderatos cursus haberet, atque ut cum siderum vinculis alligaret. Sed ipse Jupiter, id est, *juvans pater*, quem conversis casibus appellamus a juvando Jovem, a potis pater divi nque hominumque dicitur: a majoribus autem nostris optimus, maximus; & quidem ante optimus, id est, beneficentissimus, quam maximus, quia majus est, certeque gratius, prodesse omnibus, quam opes magnas habere. Hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens,

*Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes
Jovem.*

Pliniusque alio loco idem,

E 3

Cui,

*Cui, quod in me est, execrabor hoc, quod lu-
cet, quidquid est.*

hunc etiam augures nostri; cum dicunt, *Jove ful-
gente, tonante*: dicunt enim, *cælo fulgente, to-
nante*. Euripides autem, ut multa præclare, sic
hoc breviter g),

Vides sublime fufum, immoderatum æthera,

Qui tenero terram circumjectu amplectitur:

*Hunc summum habeto divum: hunc perbibeto
Jovem.*

XXVI. Aër autem, ut Stoici disputant, inter-
jectus inter mare, & cælum, Junonis
nomine consecratur; quæ est soror, & conjux Jo-
vis, quod & h) similitudo est ætheris, & cum eo
summa conjunctio. Effeminarunt autem eum,
Junonique tribuerunt, quod nihil est eo mollius.
Sed Junonem a *juvando* credo nominatam. Aqua
restabat, & teria, ut essent ex fabulis tria regna
divisa. Datum est igitur Neptuno, altero Jovis,
ut volunt, fratri, maritimum omne regnum: no-
menque productum, ut *Portunus* a *portu*, sic *Ne-
ptunus* a *nando*, paullum primis litteris immuta-
tis. Terrena autem vis omnis, atque natura, Diti
patri dedicata est: qui *Dives*, ut apud Græcos
Πλάτων, quia & recidant omnia in terras, & orian-
tur e terris. Is rapuit Proserpinam, quod Græco-
rum nomen est: ea enim est, quæ *Περσεφόνη* Græ-
ce nominatur: quam frugum semen esse volunt,
abscon-

g) [breviter.]   h) quod ei.

absconditamque quæri a matre fingunt. Mater autem est a gerendis frugibus Ceres, tamquam *Geres*: casuque prima littera itidem immutata, ut a Græcis. nam ab illis quoque Δημήτηρ, quasi Γημήτης, nominata est. Jam qui *magna verteret*, *Mavors*: Minerva autem, quæ vel *minueret*, vel *minaretur*.

XXVII. Cumque in omnibus rebus vim haberent maximam prima, & extrema, principem in sacrificando Janum esse voluerunt: quod ab *eundo* nomen est ductum; ex quo transitiones perviæ, Jani: foresque in liminibus profanarum ædium, januæ nominantur. Nam Vestæ nomen a Græcis *i*): ea est enim, quæ ab illis *Estia* dicitur. vis autem ejus ad aras, & focus pertinet. itaque in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, omnis & precatio, & sacrificatio extrema est. Nec longe absunt ab hac vi Dii Penates, sive a *penu* ducto nomine, (est enim omne, quo vescuntur homines, *penus*) sive ab *éo*, quod *penitus* infident: ex quo etiam penetrales a poetis vocantur. Jam Apollinis nomen, est Græcum; quem solem esse volunt: Dianam autem, & Lunam, eandem esse putant: cum sol dictus sit, vel quia *solus* ex omnibus sideribus est tantus, vel quia, cum est exortus, obscuratis omnibus *solus* apparet: Luna a *lucendo* nominata sit. eadem est enim Lucina. itaque, ut apud Græcos Dianam,

E 4

eam-

i) a Græcis est.

eamque Luciferam, sic apud nostros Junonem Lucinam in pariendo invocant: quæ eadem Diana annivaga k) dicitur, non a *venando*, sed quod in septem numeratur tamquam *vagantibus*. Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod si maturescunt aut septem nonnunquam, aut plerumque novem l) lunæ cursibus: qui quia mensa spatia conficiunt, *mensēs* nominantur. Concinneque, ut multa, Timæus: qui cum in historia dixisset, quæ nocte natus Alexander esset, eadem Dianæ Ephesiæ templum deflagravisse, adjunxit, minime id esse mirandum, quod Diana, cum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo. Quæ autem dea ad res omnes *veniret*, Venerem nostri nominaverunt, atque ex ea potius venustas, quam Venus ex venustate.

XXVIII. Videtisne igitur, ut a physicis rebus, bene, atque utiliter inventis, tracta ratio sit ad commenticios, & fictos deos? quæ res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones pane aniles. & formæ enim nobis deorum, & atates, & vestitus, ornatusque noti sunt; genera præterea, conjugia, cognationes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. nam & perturbatis animis inducuntur: accipimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias: nec vero, ut fabula ferunt,

k) *omnivaga.*

l) *aut, ut plerumque novem.*

runt, dii bellis, præliisque caruerunt: nec solum, ut apud Homerum, cum duo exercitus contrarios alii dii ex alia parte defenderent, sed etiam, ut cum Titanis, ut cum Gigantibus, sua propria bella gesserunt. Hæc & dicuntur, & creduntur stultissime, & plena sunt fatilitatis, summaque levitatis. Sed tamen, his fabulis spretis, ac repudiatis, deus pertinens per naturam cujusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi, qui, qualesque sunt, quoque eos nomine consuetudo nuncupaverit, quos deos m) & venerari, & colere debemus. Cultus autem deorum, est optimus, idemque castissimus, atque sanctissimus, plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta & mente, & voce veneremur. non enim philosophi solum, verum etiam majores nostri superstitionem a religione separaverunt. Nam qui totos dies precabantur, & immolabant, ut sui sibi n) liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati: quod nomen postea latius patuit o). Qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent, & tanquam relegerent, sunt dicti religiosi, ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, tanquam a diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes. his enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem, quæ in religioso. Ita factum est in superstitioso, & religioso,

E 5

alte-

m) hos deos.

n) sibi suâ.

o) patuit postea latius.

alterum vitii nomen, alterum laudis. Ac mihi videor fati, & esse deos, & quales essent, ostendisse.

XXIX. Proximum est, ut doceam, deorum providentia mundum administrari. Magnus sane locus p), & a vestris, Cotta, vexatus: ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis, Vellei, minus notum est, quemadmodum quidque dicatur. Vestra enim solum legitis, vestra amatis: ceteros causa incognita condemnatis. Velut a te ipso, hesterni die, dictum est, anum fatidicam *πρόβουλον* a Stoicis induci, id est, providentiam q). Quod eo errore dixisti, quia existimas ab his providentiam fingi quasi quandam deam singularem, qua mundum omnem gubernet, & regat: sed id praecise dicitur. Ut, si quis dicat, Atheniensium rempublicam consilio regi, desit illud, Ariopagi: sic, cum dicimus, providentia mundum administrari, deesse arbitrator, deorum. Plene autem, & perfecte sic dici existimato, providentia deorum mundum administrari. Ita salem istum, quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolite consumere: & me hercule r), si me audiat, ne experiamini quidem. Non decet: non datum est: non potestis. Nec vero hoc in te uno convenit, moribus domesticis, ac nostrorum hominum urbanitate limato: sed cum in reliquos vestros,

p) locus est.

q) haec tria verba deleta sunt.

r) me hercule.

vestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine litteris, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine lepore.

XXX. Dico igitur providentia deorum mundum, & omnes mundi partes & initio constitutas esse, & omni tempore administrari: eamque disputationem tres in partes nostri fere dividunt; quarum pars prima s) est, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse deos: quo concesso, confitendum est, eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem, quæ docet, omnes res subjectas esse naturæ sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geri. quo constituto, sequitur ab animantibus principiis eam esse generatam. Tertius locus est t), qui ducitur ex admiratione rerum cælestium, atque terrestrium. Primum igitur aut negandum est deos esse u), quod & Democritus simulacra, & Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat: aut, qui deos esse concedant, iis x) fatendum est, eos aliquid agere, idque præclarum. nihil est autem præclarus mundi administratione: deorum igitur consilio administratur. Quod si aliter est, aliquid profecto sit necesse est melius, & majore vi præditum, quam deos y), quale id cumque est, siue inanima natura, siue necessitas vi magna incitata, hæc pul-

E. 6.

cerri-

s) prima pars. t) est locus. u) esse Deos.
x) his. y) Deus.

cerrima opera efficiens, quæ videmus. Non est igitur natura deorum præpotens, neque excellens. siquidem ea subiecta est ei vel necessitati, vel naturæ, quæ cælum, maria, terræque z) regantur. Nihil autem est a) præstantius deo ab eo igitur necesse est mundum b) regi. Nulli igitur est naturæ obediens, aut subiectus deus. Omnem ergo regit ipse naturam. etenim si concedimus, intelligentes esse deos, concedimus etiam providentes, & rerum quidem maximarum. Ergo utrum ignorant, quæ res maxima sint, quæque hæc modo tractandæ, & tuendæ; an vim non habent, quæ tantas res sustineant & gerant? at & ignorantia rerum, aliena naturæ deorum est; & sustinendi muneris propter imbecillitatem difficultas, minime cadit in maiestatem deorum. Ex quo efficitur id, quod volumus, deorum providentia mundum administrari.

XXXI. Atqui necesse est, cum sint dii c), si modo sint, ut profecto sunt, animantes esse, nec solum animantes, sed etiam rationis compotes, inter seque quasi civili conciliatione, & societate conjunctos, unum mundum, ut communem rempublicam, atque urbem aliquam regentes. Sequitur, ut eadem sit in his, quæ in genere humano d), ratio, eadem veritas utrobique sit, eademque lex: quæ est recti præceptio
pravi-

z) terra. a) est autem. b) mundum necesse est.
c) dii. d) humano in genere.

praviq̄ue depulſio. Ex quo intelligitur, prudentiam quoque, & mentem a diis e) ad homines perveniſſe: ob eamque cauſam majorum inſtitutis mens, fides, virtus, concordia, conſecrata, & publice dedicata ſunt. Quæ quæ convenit penes deos eſſe negare, cum eorum auſta, & ſancta ſimulacra veneremur? quod ſi ineſt in hominum genere mens, fides, virtus, concordia: unde hæc in terras f), niſi a ſuperis, deſuere potuerunt? cumque ſit g) in nobis conſilium, ratio, prudentia, neceſſe eſt, deos hæc ipſa habere majora, nec habere ſolum, ſed etiam his uti in maximis, & optimis rebus. Nihil autem eſt nec majus, nec melius mundo. neceſſe eſt ergo eum deorum conſilio, & providentia adminiſtrari. Poſtremo cum ſatis docuerimus, hos eſſe deos, quorum inſignem vim, & illuſtrem faciem videremus, ſolem dico, & lunam, & vagas ſtellas, & inerrantes, & cælum, & mundum ipſum, & earum rerum vim, quæ ineſſent in omni mundo cum magno uſu, & commoditate generis humani: efficitur, omnia regi divina mente, atque providentia h). Ac de prima quidem parte ſatis dictum eſt.

XXXII. Sequitur, ut doceam, omnia ſubjecta eſſe naturæ, eaque ab ea pulcherrime regi i). Sed quid ſit ipſa natura, explicandum eſt

E 7

ante

e) diſ.   f) terram.   g) ſunt.
h) prudentia.   i) geri.

ante breviter, quo facilius id, quod docere volumus k), intelligi possit. Namque alii naturam censent esse vim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessarios: alii autem, vim participem rationis, atque ordinis; tanquam via progredientem, declarantemque, quid cujusque rei causa efficiat, quid sequatur, cujus sollertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando. *Seminis enim vim esse tantam, ut id, quamquam sit perexiguam, tamen si incidit in concipientem, comprehendentemque naturam, nactamque sit materiam, qua ali, auferique possit, ita fingat, & efficiat in suo quidque genere; partim ut tantummodo per stirpes alantur suas, partim ut moveri etiam, & sentire, & appetere possint, & ex sese similia sui gignere. Sunt autem, qui omnia naturæ nomine appellent, ut Epicurus, qui ita dividit, omnium, quæ sint, naturam, esse corpora, & inane, quæque his accidunt. Sed nos cum dicimus, Natura constare, administrarique mundum; non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid ejusmodi, nulla coherendi natura; sed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, & artis quædam similitudo.*

XXXIII. Quod si ea, quæ a terra stirpibus continentur, arte naturæ vivunt, & vigent: profecto ipsa terra eadem vi continetur, & arte

k) *velimus.*

*non ut spiritus est terra, quæque in se
effigium sit, tamen*

arte naturæ l), quippe quæ gravidata feminibus, omnia pariat, & fundat ex sese, stirpes amplexa alat, & aupeat, ipsaque alatur vicissim a superis, externisque naturis. Ejusdemque expirationibus aër alitur, & æther, & omnia supera. Ita, si terra natura tenetur, & viget, eadem ratio in reliquo mundo est. stirpes enim terræ inhaerent. animantes autem adspiratione aëris sustinentur: ipseque aër nobiscum videt, nobiscum audit, nobiscum sonat. nihil enim eorum sine eo fieri potest. Quin etiam movetur nobiscum. quacumque enim inus, quacumque movemur, videtur quasi locum dare, & cedere. Quæque in medium locum mundi, qui est infimus, & quæ a medio in superum, quæque conversione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt, unamque naturam. Et cum quattuor sint genera m) corporum, vicissitudine eorum mundi continuata natura est. Nam ex terra, aqua; ex aqua, oritur aër; ex aëre, æther: deinde retrorsum vicissim ex æthere, aër; ex aëre, aqua n); ex aqua, terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum, ultro, citroque o) commeantibus, mundi partium conjunctio continetur. Quæ aut sempiterna sit necesse est, hoc eodem ornatu, quem videmus: aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum, & immensum pane tempus. Quorum

utrum-

l) [*Arte naturæ.*] m) genera sint. n) aër: inde aqua. o) sursum, deorsus, ultro, citro.

utrumvis ut p) fit, sequitur, natura mundum administrari. Quae enim classium navigatio, aut quae instructio exercitus, aut rursus (ut ea, quae natura efficit, conferamus) quae procreatio vitis, aut arboris, quae porro animantis figura, conformatioque membrorum, tantam naturae sollicitam significat, quantam ipse mundus? aut igitur nihil est, quod sentiente natura regatur: aut mundum regi confitendum est. Etenim qui reliquas naturas omnes, earumque femina contineat, quae potest ipse non natura administrari? ut, si qui dentes, & pubertatem natura dicat existere: ipsam autem hominem, cui ea existant, non constare natura: non intelligat, ea, quae efferant aliquid ex sese, perfectiores habere naturas, quam ea, quae ex iis efferantur.

XXXIV. Omnium autem rerum, quae natura administrantur, feminator, & fator, & parens, ut ita dicam, atque educator, & altor est mundus: omniaque, sicut membra, & partes suas, nutricatur, & continet. Quod si mundi partes natura administrantur, necesse est mundum ipsum natura administrari: cuius quidem administratio nihil habet in se, quod reprehendi possit. ex iis enim naturis, quae erant, quod effici potuit optimum q), effectum est. Doceat ergo aliquis potuisse melius. Sed nemo unquam docebit: &, si quis corrigere aliquid voler, aut deterius

p) abest: *ut.*

q) *optimum potius.*

terius faciet, aut id, quod fieri non potuit, desiderabit. Quod si omnes mundi partes ita constitutæ sunt, ut neque ad usum meliores potuerint esse, neque ad speciem pulciores: videamus, utrum ea fortuita sint ^{1) r)}, an eo statu, quo coherere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, divinaque providentia. Si ergo meliora sunt ea, quæ natura, quam illa quæ arte perfecta sunt: nec ars efficit quidquam sine ratione: ne natura quidem rationis expertis est habenda. *Qui* igitur convenit, signum aut tabulam pictam cum adspexeris, scire adhibitam esse artem: cumque procul cursum navigii videris, non dubitare, quin id ratione, atque arte moveatur: aut cum solarium vel descriptum, aut ex aqua contemplare, intelligere declarari horas arte, non casu: mundum autem, qui & has ipsas artes, & earum artifices, & cuncta complectatur, consilii, & rationis esse expertem putare? Quod si in Scythiam, aut in Britanniam, spheram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, ^{1) r)} cuius singulæ conversiones idem efficiunt in sole, & in luna, & in quinque stellis errantibus, quod efficitur in celo singulis diebus, & noctibus: quis in illa barbarie dubitet, quin ea sphaera sit perfecta ratione?

epiani
 XXXV. *Hi* autem dubitant de mundo, ex quo & oriuntur, & fiunt omnia, casum ipse

1) fortuita ne sint.

ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione, ac mente divina: & Archimedes arbitrantur plus valuisse in imitandis sphaerae conversionibus, quam naturam in efficiendis, praesertim cum multis partibus sint illa perfecta, quam haec simulata, sollicitius. Atqui ille apud Attium pastor, qui navem nunquam ante vidisset, ut procul divinum, & novum vehiculum Argonautarum e monte conspexit, primo admirans, & perterritus, hoc modo loquitur:

- - - tanta moles labitur

Fremebunda ex alto, ingenti sonitu, & spiritu:

Præ se undas volvit: vortices vi suscitatur,

Ruit prolapsa: pelagus respersit: profluit.

Ita dum inierit, putas credas nimbum volvier,

Dum quod sublime ventis expulsum rapi

Saxum, aut procellis, vel globosos turbines

Exsistere ictos undis concursantibus:

Nisi quas terrestres Pontus strages conciet:

Aut forte Triton fuscina evertens specus,

Subter radices penitus undanti in freto

Molem ex profundo saxeam ad caelum eruit.

Dubitat primo, quæ sit ea natura, quam cernit ignotam: idemque, juvenibus visis, auditoque nautico cantu,

Sicut inciti, atque alacres rostris perfremunt

Delphini. - - -

item alia multa.

- - - Silvani melo

Consimilem ad aures cantum, & auditum refert.

Ergo

Ergo ut hic primo adspectu inanimum quiddam, sensuque vacuum se putat cernere; post autem signis certioribus, quale sit id, de quo dubitaverat, incipit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos primus adspectus mundi conturbaverat, postea, cum vidissent motus ejus finitos, & æquabiles, omniaque ratis ordinibus moderata, immutabilique constantia, intelligere inesse aliquem non solum habitorem in hac cælesti ac divina domo, sed etiam rectorem, & moderatorem, & tamquam architectum tanti operis, tantique muneris.

XXXVI. Nunc autem mihi videntur ne suspicari quidem, quanta sit admirabilitas cælestium rerum, atque terrestrium. Principio enim terra sita in media parte mundi, circumfusa undique est hac animabili, spirabilique natura, cui nomen est ær, Græcum illud quidem, sed perceptum jam tamen usu a nostris: tritum est enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur immensus æther, qui constat ex altissimis ignibus. Mutuemur hoc quoque verbum, dicaturque tam æther Latine, quam dicitur ær: et si interpretatur Pacuvius:

Hoc, quod memoro, nostri cælum, Graji perhibent æthera.

Quasi vero non Grajus hoc dicat. At latine loquitur. Siquidem nos non quasi Græce loquentem audiamus. Docet idem alio loco:

Græ-

Grajugena de isto aperit ipsa oratio.

Sed ad majora redeamus. Ex æthere igitur innumerabiles flammæ siderum existunt: quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans, multis partibus major, atque amplior, quam terra universa: deinde reliqua sidera magnitudinibus immerfis. Atque hi tanti ignes, tamque multi non modo nihil nocent terris, rebusque terrestribus, sed ita profunt, ut si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit a tantis ardoribus, moderatione, & temperatione sublata.

XXXVII. Hic ego non mirer esse quemquam, qui sibi persuadeat, corpora quædam solida, atque individua, vi & gravitate ferri, mundumque effici ornatissimum, & pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita? Hoc qui existimat fieri potuisse, non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles unius, & viginti formæ litterarum vel aureæ, vel quales libet, aliquo conjiciantur, posse ex his in terram excussis annales Ennii s), ut deinceps legi possint, effici: quod nescio, an ne in uno quidem versu possit tantum valere fortuna. Isti autem quemadmodum asseverant, ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua, quam ποιότητα Græci vocant, non sensu præditis, sed concurrentibus temere, atque casu, mundum esse perfectum? vel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios nasci,

s) Ennii.

nasci, alios interire? Quod si mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non potest? quæ sunt minus operosa, & multo quidem faciliora. Certe ita temere de mundo effutiunt, ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem cæli ornatum, qui locus est proximus, suspexisse videantur. Præclare ergo Aristoteles, *si essent*, inquit, *qui sub terra semper habitavissent, bonis & illustribus domiciliis, quæ essent ornata signis, atque picturis, instructaque rebus iis* r) *omnibus, quibus abundant iis* u), qui beati putantur, nec tamen exissent unquam supra terram: acceperunt autem fama, & auditione, esse quoddam numen, & vim deorum: deinde aliquo tempore, patefactis terræ faucibus, ex illis abditis sedibus evadere in hæc loca, quæ nos incolimus, atque exire potuissent: cum repente terram, & maria, cælumque vidissent; nubium magnitudinem, ventorumque vim cognovissent, adspexissentque solem, ejusque tum magnitudinem, pulcritudinemque, cum etiam efficien-
tiam cognovissent, quod is diem efficeret, toto cælo luce diffusa: cum autem terras nox opacasset, tum cælum totum cernerent astris distinctum, & ornatum, lunæque luminum varietatem tum cre-
scentis, tum senescentis, eorumque omnium ortus, & occasus, atque in omni æternitate ratos, im-
mutabilesque cursus: hæc cum viderent, profecto

r) bis.

u) hi.

Et esse deos, Et hæc tanta opera deorum esse arbitrarentur.

XXXVIII. Atque hæc quidem ille. Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantæ quondam eruptione Ætnæorum ignium finitimas regiones obscuravisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die sol illuxisset, tum ut revixisse sibi viderentur. Quod si hoc idem ex æternis tenebris contingeret, ut subito lucem adspiceremus: quænam species cæli videretur? Sed assiduitate quotidiana, & consuetudine oculorum, assuescunt animi: neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper vident: proinde quasi novitas nos magis, quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excitare. Quis enim hunc hominem dixerit, qui cum tam certos cæli motus, tam ratos astrorum ordines, tanque omnia inter se connexa, & apta viderit, neget in his ullam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quæ quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? an cum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut spheram, ut horas, ut alia permulta; non dubitamus, quin illa opera sint rationis: cum autem imperium cæli admirabili cum celeritate moveri, vertique videamus, constantissime conficientem vicissitudines anniversarias, cum summa salute, & conservatione rerum omnium: dubitamus, quin ea non solum

lum ratione fiant, sed etiam excellenti quadam x). divinaque ratione? Licet enim jam, remota subtilitate disputandi, oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas divina providentia dicimus constitutas.

XXXIX. Ac principio terra universa cernatur, locata in media mundi sede y), solida, & globosa, & undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus. quorum omnium incredibilis multitudo, insatiabili varietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas peremnitates, liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, spelunearum concavas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesque camporum: adde etiam reconditas auri, argenteque venas, infinitatemque vim marmoris. Quæ vero, & quam varia genera bestiarum vel cicurum, vel ferarum? qui volucrum lapsus, atque cantus? qui pecudum pastus? quæ vita silvestrium? Quid jam de hominum genere dicam? qui quasi cultores terræ constituti, non patiuntur eam nec immanitate beluarum efferari, nec stirpium asperitate vastari: quorumque operibus agri, insulæ, litoraque collucent, distincta tectis, & urbibus. Quæ si, ut animis, sic oculis videri possemus, nemo cunctam intuens terram, de divina ratione dubitaret. At vero quanta maris est pul-

x) abest: *quadam*.   y) *sede mundi*.

critudo? quæ species universi? quæ multitudo, & varietas insularum? quæ amœnitates orarum, & litorum? quot genera, quamque disparia partim submersarum, partim fluitantium, & innantium beluarum, partim ad saxa nativis testis inhaerentium? Ipsum autem mare sic terram appetens litoribus eludit z), ut una ex duabus naturis conflata videatur. Exinde a) mari finitimus aër, die, & nocte distinguitur: isque tum fusus, & extenuatus sublime fertur; tum autem concretus, in nubes cogitur, humoremque colligens terram auget imbribus: tum effluens huc, & illuc, ventos efficit. Idem annuas frigorum, & calorum facit varietates: idemque & volatus alitum sustinet, & spiritu ductus alit, & sustentat animantes.

XL. Restat ultimus, & a domiciliis nostris altissimus, omnia cingens, & coercens cali complexus: qui idem aether vocatur, extrema ora, & determinatio mundi: in quo cum admirabilitate maxima igneæ formæ cursus ordinatorum definiunt. E quibus sol, cujus magnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam volvitur. isque oriens, & occidens, diem, noctemque conficit: & modo accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reversiones ab extremo contrarias facit: quarum intervallo tum quasi tristitia quædam contrahit terram, tum vicissim

z) alludit.

a) Exin.

cissim latificat, ut cum celo hilarata videatur. Luna autem, quæ est, ut ostendunt mathematici, major, quam dimidia pars terræ, iisdem b) spatiis vagatur, quibus sol: sed tum congregiendi cum sole, tum digrediendi, & eam lucem, quam a sole accepit, mittit in terras, & varias ipsa mutationes lucis c) habet: atque etiam tum subiecta, atque opposita soli, radios ejus, & lumen obscurat; tum ipsa incidens in umbram terræ, cum est e regione solis, interposito, interjectuque terræ, repente deficit. iisdemque spatiis hæc stellæ, quas vagas dicimus, circum terram feruntur, eodemque modo oriuntur, & occidunt: quarum motus tum incitantur, tum retardantur, sæpe etiam infistunt. Quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo: quarum ita descripta distinctio est, ut ex notarum figurarum similitudine nomina invenerint.

XII. Atque hoc loco me intuens, Utar, inquit, carminibus Arati, eis, quæ a te admodum adolescentulo conversa, ita me delectant, quia Latina sunt, ut multa ex iis d) memoria teneam. Ergo, ut oculis assidue videamus sine ulla mutatione, aut varietate,

*Cetera labuntur celeri cælestia motu,
Cum celoque simul noctesque diesque feruntur.*

Cic. de Nat. Deor.

F

Quo-

b) *Isdem.* c) *lucis mutationes.* d) *his.*

Quorum contemplatione nullius expleri potest animus, naturæ constantiam videre cupientis.

Extremusque adeo duplici de cardine vertex

Dicitur esse polus.

Hunc circum æquæ duæ feruntur, nunquam occidentes.

Ex his altera apud Graios Cynosura vocatur.

Altera dicitur esse Helice;

Cujus quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus,

Quas nostri septem soliti vocitare Triones.

Paribusque stellis similiter distinctis eundem cæli verticem lustrat parva Cynosura.

Hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto.

Sed prior illa magis stellis distincta refulget,

Et late prima confestim a nocte videtur.

Hæc vero parva est: sed nautis usus in hac est.

Nam cursu interiore brevi convertitur orbe.

XLII. Et quo sit earum stellarum admirabilior adspectus,

Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,

Torvæ Draco serpit subter, supraque e) revolvens

Sese, conficiensque sinus e corpore flexos.

Ejus cum totius est præclara species, in primis suspicienda est figura capitis, atque ardor oculorum.

Huic

e) *superaque.*

*Huic non una modo caput ornans stella relucet,
Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
E trubicusque oculis duo fervida lumina flagrant,
Atque uno mentum radiantem sidere lucet:
Obstipum caput & tereti cervice reflexum,
Obtrutum in cauda majoris figere dicas.*
Et reliquum quidem corpus draconis totis nocti-
bus cernimus.

*Hoc caput hic paulum sese, subitoque recondit,
Ortus ubi, atque obitus parte admiscetur in una.*
Id autem caput,
*Attingens defessa velut mærentis imago
Vertitur;*

quam quidem Græci

Engonastu vocitant, genibus quia nixa feratur.

Hic illa eximio posita est fulgore Corona.

Atque hæc quidem a tergo: propter caput autem
Anguitenens:

Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graji.

Hic pressu duplici palmarum continet anguem,

Ejus & ipse manet religatus corpore toto:

Namque virum medium serpens sub pectora cingit.

Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,

Atque oculos urget pedibus, pectusque Nepai.

Septem autem triones f) sequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes:

Quod quasi temone adjunctam præ se quatit

Arctum.

F 2

Dein

f) triones autem.

Dein quæ sequuntur. Huic enim Booti
 - - - *Subter præcordia fixa videtur*
Stella micans radiis Arcturus nomine claro:
 cui subiecta fertur,
Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.

XLIII. Atque ita demetata signa sunt, ut in
 tantis descriptionibus divina sollertia
 appareat.

Et natos Geminos invisos sub caput Arcti.
Subiectus media est cancer, pedibusque tenetur
Magnus Leo, tremulam quatiens e corpore
flammam.

Auriga

Sub leua Geminorum obductus parte feretur.
Adversum caput huic Helice truculenta tuctur.
At Capra levum humerum clara obtinet.

Tum quæ sequuntur,

Verum hæc est magno, atque illustri prædita signo.
Contra Hedi exiguum jaciunt mortalibus ignem.

Cujus sub pedibus

Corniger est valido connexus corpore Taurus.
Ejus caput stellis conspersum est frequentibus.

Has Græci stellas, Hyadas vocitare fuerunt:
 a pluendo; *Verum* enim est pluere. Nostri imperite
 fuculas: quasi a fuisibus g) essent, non ab imbribus
 nominatæ. Minorem autem Septentrionem
 Cepheus passis palmis terga h) subsequitur.

Nam

g) *subus.*

h) *a tergo.*

Namque ipsum ad tergum Cynosurae vertitur
Arcti.

Hunc antecedit

Obscura specie stellarum Cassiopea.

Hanc autem illustri versatur corpore propter
Andromeda, aufugiens ad spectum mesta parentis.

Huic Equus ille jubam quatens fulgore micanti,
Summum contingit caput alvo: stellaque jungens

Una, tenet duplices communi lapine formas,
Æternum ex astris cupiens connectere nodum.

Exin contortis Aries cum cornibus hæret.

Quem propter

Pisces, quorum alter paullum prælabitur ante,

Et magis horrifera aquilonis tangitur auris.

XLIV. Ad pedes Andromedæ Perseus describitur,

Quem summa ab regione aquilonis flamina pulsant.

At propter lævum genus omni ex parte locatas

Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.

Inde Fides leviter posita, & connexa i) videtur.

Inde est ales avis lato sub regimine cali.

Capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totusque deinceps Aquarius.

Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans,

Corpore semifero magno Capricornus in orbe.

Quem cum perpetuo vestivit lumine Titan,

Brumali flectens contorquet tempore curram.

F 3

Hinc

i) convexa.

Hinc autem adspicitur,

*Ut sese ostendens emergit Scorpius k) alte
Posteriore trahens flexum vi corporis arcum,
Quem propter nitens pennis convolvitur ales.
At propter se Aquila ardentii cum corpore portas.*

Deinde Delphinus.

Exinde Orion obliquo corpore nitens.

Quem subsequens,

Fervidus ille Canis stellarum luce refulget.

Post Lepus subsequitur,

*Curriculum numquam defesso corpore sedans.
At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.
Hanc Aries tegit, & squamoso corpore Pisces,
Fluminis illustri tangentem corpore ripas.*

Quam l) longe serpentem, & manantem

*- - - adspicies, proceraque Vincla videbis,
Quæ retinent Pisces caudarum a parte locata.
Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen,
Aram, quam flatu permulcet spiritus austri.*

Propter quæ Centaurus

*Cedit, Equi partes prope vans submergere m)
Chelis.*

*Hic dextram porgens, quadrupes qua vasta tene-
tur,*

*Tendit, & illustrem truculentus cedit ad aram,
Hic sese infernis e n) partibus erigit Hydra:
eius longe corpus est fufum:*

In medioque sinu fulgens Cratera relucet.

Extre-

k) Scorpios.

l) Quem.

m) subungere.

n) de.

*Extremam nitens plumato corpore Corvus
 Rostro tundit: & hic Geminis est ille sub ipsis
 Ante-Canem, Grajo Procyon o) qui nomine fertur.*

Hæc omnis descriptio siderum, atque hic tantus cæli ornatus, ex corporibus huc, & illuc casu, & temere concursantibus p) potuisse effici, cuiquam sano videri potest? aut vero alia quæ natura, mentis & rationis experts, hæc efficere potuit, quæ non modo ut fierent, ratione eguerunt, sed intelligi qualia sint, sine summa ratione non possunt?

XLV. Nec vero hæc solum admirabilia, sed nihil majus, quam quod ita stabilis est mundus, atque ita cohæret ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidem possit aptius. omnes enim partes ejus undique medium locum capeffentes, nituntur æqualiter. maxime autem corpora inter se juncta permanent, cum quodam quasi q) vinculo circumdato colligantur: quod facit eâ natura, quæ per omnem mundum omnia mente, & ratione conficiens funditur, & ad medium rapit, & convertit extrema. Quocirca si mundus globosus est, ob eamque causam omnes ejus partes undique æquabiles, ipsæ per se, atque inter se continentur: contingere idem terræ necesse est, ut, omnibus ejus partibus in medium

F 4

vergen-

o) *Procyon Grajo.*

p) *curfantibus.*

q) *quasi quodam.*

vergentibus, (id autem medium, infimum in sphaera est) nihil interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio gravitatis, & ponderum. Eademque ratione mare, cum supra terram sit, medium tamen terræ locum expetens, conglobatur undique æquabiliter, neque redundat umquam, neque effunditur. Huic autem continens aër, fertur ille quidem levitate sublimi r), sed tamen in omnes partes se ipse fundit. itaque & mari continuatus, & junctus est, & natura fertur ad cælum: cujus tenuitate, & calore temperatus, vitalem, & salutarem spiritum præbet animantibus. Quem complexa summa pars cæli, quæ æthera s) dicitur, & suum retinet ardorem tenuem, & nulla admittance concretum, & cum aëris extremitate conjungitur.

XLVI. In æthere autem astra volvuntur; quæ se & nixu suo conglobata continent: & forma ipsa, figuraque, sua momenta sustentant. sunt enim rotunda: quibus formis, ut ante dixisse videor, minime noceri potest. Sunt autem stellæ natura flammæ. quocirca terræ, maris, aquarum vaporibus aluntur iis t), qui a sole ex agris tepescitis, & ex aquis excitantur: quibus altæ, renovatæque stellæ, atque omnis æther, refundunt eadem, & rursus trahunt indidem, nihil ut fere intereat, aut admodum paullulum, quod astrorum ignis, & ætheris flamma consumat.

Ex

s) *sublimis.*s) *æther.*t) *his.*

Ex quo eventurum nostri putant id, de quo Patenatium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum, humore consumpto, neque terra ali posset, neque u) remearet aër; cujus ortus, aqua omni exhausta, esse non posset: ita relinqui nihil præter ignem; a quo rursus animante, ac deo renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur. Nolo in stellarum ratione multas vobis videri, maximeque earum, quæ errare dicuntur. quarum tantus est concentus ex dissimillimis motibus, ut, cum summa Saturni refrigeret; media Martis incendat, his interjecta Jovis illustret, & temperet, infraque Martem duæ Soli obediant, ipse Sol mandum omnem sua luce compleat, ab eoque Luna illuminata graviditates, & partus asserat, maturitatesque gignendi. Quæ copulatio rerum, & quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio natura, quem non movet; hunc horum nihil umquam reputavisse certo scio.

XLVII. Age ut a cælestibus rebus ad terrestres veniamus; quid est in his, in quo non naturæ ratio intelligentis appareat? Principio, eorum, quæ gignuntur e terra, stirpes & stabilitatem dant his, quæ sustinent, & ex terra succum trahunt, quo alantur ea, quæ radicibus continentur: obducunturque libro, aut cortice trunci, quo fiat a frigidibus & caloribus tutiores. Iam vero

F 5

vites

u) nec.

vites sic claviculis adminicula, tamquam manibus, apprehendunt, atque se ita erigunt, ut animantes. Quin etiam a caulibus, brassicisque x), si propter facti sunt, ut a pestiferis, & nocentibus, refugere dicuntur, nec eos ulla ex parte contingere. Animantium vero quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, ut in suo quaque genere permanent? quarum alia coriis tectæ sunt, alia villis vestita, alia spinis hirsuta: pluma alias, alias squama videmus obductas: alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem animantibus large, & copiose natura enim, qui cuique aptus erat, comparavit. Enumerare possum ad eum pastum capeffendum, consiciendumque, quæ sit in figuris animantium, & quam sollers, subtilisque descriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum. omnia enim, quæ quidem intus inclusa sunt, ita nata, atque ita locata sunt, ut nihil eorum supervacaneum sit, nihil ad vitam retinendam non necessarium. Dedit autem eadem natura beluis & sensum, & appetitum; ut altero conatum haberent ad naturales pastus capeffendos, altero fecernerent pestifera a salutaribus. Iam vero alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando, alia nando: cibumque partim oris hiatu, & dentibus ipsis capeffunt, partim unguam tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum: alia sugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt.

Atque

x) [*brassicisque.*]

Atque etiam aliorum ea est humilitas, ut cibum terrestrem rostris facile contingant. Quæ autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut cameli; adjuvantur proceritate collorum. Manus etiam data elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebant ad pastum.

XLVIII. At, quibus bestiis erat is cibus, ut alius generis bestiis vescerentur, aut vires natura dedit, aut celeritatem. data est quibusdam etiam machinatio quædam, atque sollertia: ut in araneolis, aliæ quasi rete texunt, ut, si quid inhælerit, conficiant: aliæ autem ut y) ex inopinato observant, & si quid incidit, arripiunt, idque consumunt. Pina vero, (sic enim Græce dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla quasi societatem coit comparandi cibi. itaque cum pisciculi parvi in concham hiantem innataverint, tum admonita a squilla pina rorsu, comprimit conchas. Sic dissimillimis bestiis communiter cibus queritur. In quo admirandum est, congressione aliquo inter se, an jam inde ab ortu naturæ ipsæ congregatæ sint. Est etiam admiratio nonnulla in bestiis aquaticibus iis z), quæ gignuntur in terra: veluti crocodili, fluviatilesque testudines, quædamque serpentes ortæ extra aquam, simul ac primum niti possunt, aquam persequuntur. Quin etiam anatum ova

F 6

gallinis,

y) abest: ut.

z) bis.

gallinis saepe ſupponimus; e quibus pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus, a quibus excluſi, ſotique ſunt: deinde eas relinquunt, & effugiunt ſequentes, cum primum aquam, quaſi naturalem domum, videre potuerunt. Tantam ingenuit animantibus conſervandi ſui natura cuſtodiam.

XLIX. Legi etiam ſcriptum, eſſe avem quamdam, quaſi Platalea nominaretur: eam ſibi cibum quaerere advolantem ad eas aves, quaſi ſe in mari mergerent: quaſi cum emerſiſſent, piſcemque cepiſſent, uſque eo premere earum capita mordicus, dum iſta captum amitterent; id quod ipſa invaderet. Eadeſque haec avis ſcribitur conehis ſe ſolere complere, eaſque, cum ſtomachi calore concoxerit, evomere, atque ita eligere ex iis, quaſi ſunt eſculenta. Rana autem marina dicuntur obruere ſeſe arena ſolere, & moveri prope aquam: ad quaſi ad eſcam, piſces cum acceſſerint, confici a ranis, atque conſumi. Milvo eſt quoddam bellum quaſi naturale cum corvo. ergo alter alterius, ubicumque naſtus eſt, ova frangit. Illud vero ab Ariſtotele animadvertum, a quo pleraque, quis poteſt non mirari? Grues, cum loca calidiora petentes maria transmittant, trianguli efficere formam. ejus autem ſummo angulo aer ab iis adverſus pellitur: deinde ſenſim ab utroque latere, tamquam remis, ita pennis curſus avium levatur. Basis autem trianguli,

guli, quam grues efficiunt a), ea tanquam a puppi, ventis adjuvatur: hæque b) in tergo prævolantium, colla, & capita reponunt. quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet ubi nitatur, revolat, ut ipse quoque quiescat. In ejus locum succedit ex iis c), quæ acquierunt: eaque vicissitudo in omni cursu conservatur. Multa ejusmodi proferre possum: sed genus ipsam videtis. Jam vero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestia, ut in pastu circumspiciant, ut in cubilibus deliteant.

L. Atque illa mirabilia. Quid ea, quæ nuper, id est paucis ante sæculis, medicorum ingenii reperta sunt? vomitione canes; purgatu d) autem alvos ibes Ægyptiæ curant. Auditum est, pantheras, quæ in barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere; quo cum essent usæ, non morentur: capras autem in Creta feras, cum essent confixæ venenatis sagittis, herbam quarere, quæ dictamnis vocaretur; quam cum gustavissent, sagittas excidere dicunt e corpore. Cervæque paulo ante partum perpurgant se quadam herbula, quæ Sefelis dicitur. Jam illa cernimus, ut contra metum, & vim, suis se armis quæque defendat. Cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones; aliæ fuga se, aliæ occultatione tutantur: atramenti effusione sepia, torpore torpedines.

F 7

multæ

a) efficiunt grues.

b) eaque.

c) bis.

d) purgatione.

multæ etiam insectantes odoris intolerabili fœditate depellunt.

LI. Ut vero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a providentia deorum, ut semper essent & bestiarum genera, & arborum, omniumque rerum, quæ alia aut radicibus e) a terra, aut f) stirpibus continerentur, quæ quidem omnia eam vim seminis habent in se, ut ex uno plura generentur: idque semen inclusum est in intima parte earum baccarum, quæ ex quaque stirpe funduntur: iisdemque seminibus & homines affatim vescuntur, & terræ ejusdem generis stirpium renovatione complentur. Quid loquar, quanta ratio in bestiis ad perpetuam conservationem earum generis appareat? nam primum aliæ mares, aliæ feminae sunt: quod perpetuitatis causa machinata natura est. Deinde partes corporis & ad procreandum, & ad concipiendam aptissimæ; & in mare, & in femina commiscendorum corporum miræ libidines. Cum autem in locis semen infedit, rapit omnem fere cibum ad sese, eoque septum fingit animal: quod cum ex utero elapsum excidit; in iis animantibus, quæ lacte aluntur, omnis fere cibus matrum lactescere incipit: eaque, quæ paullo ante nata sunt, sine magistro, duce natura, massas appetunt, earumque uberitate saturantur. Atque, ut intelligamus, nihil horum esse fortuitum, & hæc omnia esse opera pro-

e) [*alia aut a radicibus.*] f) [*aur.*]

providæ follertisque natura; quæ multiplices fetus procreant, ut fues, ut canes, his mammarum data est multitudo: quas easdem paucas habent ea bestia, quæ pauca gignunt. Quid dicam, quantus amor bestiarum sit in educandis, custodiendisque iis, quæ procreaverunt, usque ad eam finem, dum possint se ipsa defendere? etsi pisces, ut aiunt, ova cum genuerunt, relinquunt. facile enim illa, aqua & sustinentur, & fatum fiandunt.

LEI. Testudines autem, & crocodilos dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde discedere. ita & nascuntur, & educantur ipsa per sese. Jam galinæ, avesque reliquæ & quietum requirunt ad pariendum locum, & cubilia sibi, nidosque construunt, eosque quam possunt molliissime substernunt, ut quam facillime ova serventur. Ex quibus pullos cum excluserint, ita tuentur, ut & pennis foveant, ne frigore laedantur; &, si est g) color a sole, se opponant. Cum autem pulli pennulis uti possunt, tum volatus eorum matres prosequuntur; reliqua cura liberantur. b) Accidit etiam ad nonnullorum animantium, & earum rerum, quas terra gignit, conservationem, & salutem, hominum etiam follertia, & diligentia. Nam multæ & pecudes, & stirpes sunt, quæ sine procuratione hominum salvæ esse non possunt. Magnæ etiam opportunitates ad cultum hominum, atque abundan-

g) abest: *est.*

h) *Accedit.*

dantiam, aliæ aliis in locis reperiuntur. Ægyptum Nilus irrigat, & cum tota ætate obrutam, oppletamque tenuit, tum recedit, mollitosque, & oblimatos agros ad ferendum, relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Euphrates, in quam quotannis quasi novos agros invehit: Indus vero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros lætificat, & mitigat, sed eos etiam conferit, magnam enim vim seminum secum frumenti similia dicitur deportare: Multaque aliæ in aliis locis commemorabilia proferre possum: multos fertiles agros, alios aliorum fructuum.

LIII. Sed illa quanta benignitas naturæ, quodam tam multa ad vescendum, tam varia, tamque i) iucunda gignit: neque ea uno tempore anni: ut semper & novitate delectemur, & copia? Quam tempestivos autem dedit, quam salutare non modo hominum, sed etiam pecudum generi, iis denique omnibus, quæ oriuntur e terra, ventos Erefias? quorum flatu nimii temperantur calores. Ab iisdem etiam maritimi cursus celeres, & certi diriguntur. Multa prætereunda sunt: & tamen multa dicuntur. Enumerari etiam non possunt fluminum opportunitates: æstus maritimi multum accedentes, & recedentes: montes vestiti, atque silvestres: salinæ ab ora maritima remotissimæ: medicamentorum salutarium plenissimæ terræ: artes denique innumerabiles, ad victum,

i) & tam.

etum, & ad vitam necessariam. Jam diei, noctisque vicissitudo conservat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente, consilioque divino omnia in hoc mundo ad salutem omnium, conservationemque admirabiliter administrari. Sin quæret k) quispiam, cujusnam causa tantarum rerum molitio facta sit; arborumne & herbarum? quæ quamquam sine sensu sunt, tamen a natura sustentur. at id quidem absurdum est. An bestiarum? nihilo probabilius, deos mutarum, & nihil intelligentium causa tantum laborasse. Quorum igitur causa quis dixerit effectum esse mundum? Eorum scilicet animantium, quæ ratione utuntur. hi sunt dii l), & homines: quibus profecto nihil est melius. ratio est enim, quæ præstat omnibus. ita fit credibile, deorum, & hominum causa factum esse mundum, quæque in eo sint m), omnia.

LIX Faciliusque intelligitur n), a diis o) immortalibus hominibus esse provisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisque humana naturæ figura, atque perfectio. Nam cum tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, spiritu: ad hæc omnia percipienda os est aptissimum: quod adjunctis naribus spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis manditur,

k) quærat. l) dii. m) quæque in eo mundo sint. n) intelligitur. o) diis.

ditur, atque ab his extenuatur, & molitur cibus. eorum aduersi acuti morsu dividunt escas, intimi autem conficiunt, qui genuini vocantur: quæ confectio etiam a lingua adiuuari videtur. Linguam autem ad radices ejus hærens excipit stomachus: quo primum illabuntur ea, quæ accepta sunt: oris utraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo, atque intimo terminatur. Atque is agitatione, & motibus linguæ cum depulsum, & quasi detrusum cibum accipit, depellit. Ipsius autem partes eæ, quæ sunt infra id, quod devoratur, dilatantur: quæ autem supra, contrahuntur. Sed cum aspera arteria, (sic enim a medicis appellatur) ostium habeat, adjunctum linguæ radicibus, paulo supra, quam ad linguam stomachus annectitur, eaque ad pulmones usque pertineat, excipiatque animam eam, quæ ducta sit spiritu, eandemque a pulmonibus respiret, & reddat: tegitur quodam quasi operculo: quod ob eam causam datum est, ne, si quid in eam cibi forte incidisset, spiritus impediretur. Sed cum alvi natura, subjecta stomacho, cibi & potionis sit receptaculum: pulmones autem, & cor extrinsecus spiritum adducant: in alvo multa sunt mirabiliter effecta, quæ constant p) fere e nervis. Est autem multiplex, & tortuosa, arcetque, & continet, sive illud aridum est, sive humidum, quod recipit, ut id mutari, & concoqui possit; eaque tum adstringitur, tum relaxatur, atque omne, quod accipit, cogit &

p) constat.

& confundit: ut facile & calore, quem multum habet, exterendo cibo q) & præterea spiritu omnia coëta, atque confecta in reliquum corpus dividantur.

LV. In pulmonibus autem inest raritas quædam, & asfimilis spongiis mollitudo, ad hæriendum spiritum aptissima: qui tum se contrahunt adspirantes, tum respiritu dilatant r), ut frequenter ducatur cibus animalis, quo maxime aluntur animantes. Ex intestinis autem, & alvo s) secretus a reliquo cibo succus is, quo alimur, permanat ad jecur per quasdam a medio intestino usque ad portas jecoris, (sic enim appellant) ductas, & directas vias, quæ pertinent ad jecur, eique adherent. Atque inde aliæ pertinentes sunt, per quas cadit cibus a jecore dilapsus t). Ab eo cibo cum est secreta bilis, iique humores, qui ex renibus profunduntur: reliqua se in sanguinem vertunt, ad easdemque portas jecoris confluunt, ad quas omnes ejus viæ pertinent: per quas lapsus cibus, in hoc ipso loco in eam venam, quæ cava appellatur, confunditur, perque eam ad cor confectus jam, coactusque u) perlabitur: a corde autem in totum corpus distribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. Quemadmodum autem reliquiæ cibi depellantur

q) calore, quem multum habet exterendo cibo.

r) tum se in r. d. s) [*alvo.*] t) delapsus.

u) coctusque.

lantur rum adstringentibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sane difficile dictu est: sed tamen praterendum est, ne quid habeat injucunditatis oratio. Illa potius explicetur incredibilis fabrica natura. Nam quæ spiritu in pulmones anima ducitur, ea calefcit primum ab eo spiritu, deinde contagione x) pulmonum: ex eaque pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam ventriculum cordis appellant: cui similis alter adjunctus est, in quem sanguis a jecore per venam illam cavam influit. Eoque modo ex his partibus & sanguis per venas in omne corpus diffanditur, & spiritus per arterias. Utræque autem crebræ, multæque toto corpore intextæ vim quandam incredibilem artificiosi operis, divinique testantur. Quid dicam de ossibus? quæ subiecta corpori mirabiles commissuras habent, & ad stabilitatem aptas, & ad artus finiendos accommodatas, & ad motum, & ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos, a quibus artus continentur; eorumque implicationem toto corpore y) pertinentem: qui, sicut venæ, & arteriæ a corde tractæ, & profectæ z), in corpus omne ducuntur.

LVI. Ad hanc providentiam naturæ tam diligentem, tamque sollertem adjungi multa possunt, e quibus intelligatur, quantæ res hominibus

x) primum ipso ab spiritu, deinde coagitatione,
y) corpore toto. z) tracti & profecti.

minibus a deo, quamque eximia tributa sint: qui primum eos humo excitatos, celsos, & erectos a) constituit, ut deorum cognitionem, cælum intuentes, capere possent. Sunt enim e terra homines non ut incolæ, atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum, atque cælestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem, interpretes, ac nuntii rerum, in capite, tanquam in arce, mirifice ad usus necessarios & facti, & collocati sunt. Nam oculi, tanquam speculatores, altissimum locum obtinent: ex quo plurima conspicientes, fungantur suo munere. Et aures cum sonum percipere debeant, qui natura in b)-sublime fertur; recte in altis corporum partibus collocatæ sunt. Itemque nares, eo quod omnis odor ad supera fertur, recte sursum sunt: & quod cibi & potio- nis iudicium magnum earum est, non sine causa vicinitatis oris secuta sunt. Jam gustatus, qui sentire eorum, quibus vescimur, genera deberet, habitat in ea parte oris, qua esculentis, & potulentibus c) iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore æquabiliter fusus est, ut omnes idus, omnesque nimios & frigoris, & caloris appulsus sentire possimus. Atque, ut in ædificiis architecti avertunt ab oculis, & naribus d) dominorum ea, quæ profuentia necessario tatri essent ali-

- a) *rectos.*   b) *abest: in.*   c) *potulentis.*
 d) *ab o. naribusque.*

aliquid habitura: sic natura res similes procul amandavit a sensibus.

LXVII. Quis vero opifex, præter naturam, quæ nihil potest esse callidius, tantam sollicitudinem persequi potuisset in sensibus? quæ primum oculos membranis tenuissimis vestivit, & sepsit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut continerentur. Sed lubricos oculos fecit, & mobiles, ut & declinarent, siquid noceret: & adspectum, quo vellent, facile converterent. aciesque ipsa, quæ cernimus, quæ pupula vocatur, ita parva est, ut ea, quæ nocere possint, facile vitet. Palpebræque, quæ sunt tegmenta oculorum, mollissima tactu, ne læderent aciem, aptissime factæ & ad claudendas pupulas, ne quid incideret, & ad aperiendas: idque providit, ut ideatidem fieri posset cum maxima celeritate. Munitæque sunt palpebræ tanquam vallo pilorum: quibus & apertis oculis, si quid incideret, repelleretur; & somno conniventibus, cum oculis ad cernendum non egeremus, ut qui, tanquam involuti, quiescerent. Latent præterea utiliter, & excelsis undique partibus sepiuntur. Primum enim superiora, superciliis obducta, sudorem a capite, & a fronte defluentem repellunt. Genæ deinde ab inferiore parte tutantur subjectæ, leviterque eminentes. Nasus ita locatus est, ut quasi murus oculis interjectus esse videatur. Auditus autem semper patet. ejus enim sensu etiam dor-

dormientes egemus. a quo cum sonus est acceptus, etiam a somno excitamur. Flexuosum iter habet, ne quid intrare possit, si simplex, & directum pateret. provisum etiam, ut si qua minima bestiola conaretur irrumpere, in sordibus aurium, tamquam in visco, inharefceret. Extra autem eminent, quæ appellantur aures, & tegendi causa factæ, tutandique sensus; & ne adjectæ voces laberentur, atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset. Sed duros, & quasi corneolos habent introitus, multisque cum flexibus, quod his naturis relatus amplificatur sonus. Quocirca & in fidibus testudine resonatur, aut cornu: & ex tortuosis locis, & inclusis referuntur e) ampliores. Similiter nares, quæ semper propter necessarias utilitates patent, contractiores habent introitus, ne quid in eas, quod noceat, possit pervadere: humoremque semper habent ad pulverem, multaque alia depellenda, non inutilem. Gustatus præclare septus est. ore enim continetur, & ad usum apte, & ad incolunitatis custodiam. Omnisque sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum.

LVIII. Primum enim oculi in iis f) artibus, quarum iudicium est oculorum, in pictis, fictis, calatisque formis, in corporum etiam motione, atque gestu multa cernunt subtilius. colorum etiam, & figurarum tum g) venustatem, atque

e) soni referuntur. f) bis. g) [rum.]

atque ordinem, & ut ita dicam, decentiam, oculi judicant: atque etiam alia majora. nam & virtutes, & vitia cognoscunt: iratum, propitium: letantem, dolentem: fortem, ignavum: audacem, timidumque cognoscunt. Auriumque item est admirabile quoddam, artificiosumque iudicium, quo iudicatur & in vocis, & in tibiarum, nervorumque cantibus varietas sonorum, interval- la, distinctio, & vocis genera permulta: canorum, fuscum: læve, asperum: grave, acutum: flexibile, durum: quæ hominum solum auribus iudican- tur. Nariumque item, & gustandi, & arte tan- gendi h) magna iudicia sunt. Ad quos sensus ca- piendos & perfruendos, plures etiam, quam vel- lem, artes repertæ sunt. Perspicuum est enim, quo compositiones unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia proces- serint.

LIX. Jam vero animum ipsum, mentemque hominis, rationem, consilium, pruden- tiam, qui non divina cura perfecta esse perspicit, is his ipsis rebus mihi videtur carere. De quo dum disputarem, tuam mihi dari velim, Cotta, eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde consequen- tium rerum cum primis conjunctio, & compre- hensio esset in nobis: ex quo videlicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione, con- cludi-

b) gustandi pariter & tangendi.

cludimus: singulasque res definimus circumscripreque complectimur: ex quo scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit: qua ne in deo quidem est res ulla præstantior. Quanta vero illa sunt, quæ vos Academici infirmatis, & tollitis, quod & sensibus, & animo ea, quæ extra sunt, percipimus, atque comprehendimus? Ex quibus collatis inter se, & comparatis, artes quoque efficiamus, partim ad usum vitæ, partim ad oblectationem necessarias. Jam vero domina rerum (ut vos soletis dicere) eloquendi vis, quam est præclara, quamque divina? quæ primum efficit, ut ea, quæ ignoramus, discere, & ea, quæ scimus, alios docere possimus. Deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos a timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates, iracundiasque restringimus. hæc nos juris, legum, urbiuin societate devinxit: hæc a vita inmani, & fera segregavit. Ad usum autem orationis, incredibile est, nisi diligenter attenderit, quanta opera machinata natura sit. Primum enim a pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet: per quam vox principium a mente ducens, percipitur, & funditur. Deinde in ore sita lingua est, finita dentibus. Ea vocem, immoderate profusam, fingit, & terminat: quæ sonos vocis distinctos, & pressos efficit, cum & ad dentes, & ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent

Cic. de Nat. Deor.

G

lent

lent dicere: chordarum dentes, nares cornibus iis, qui ad nervos resonant in cantibus.

LX. Quam vero aptas, quamque multarum artium ministras manus natura homini dedit! digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio, propter molles commissuras, & artus, nulla in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingendum, ad scalpendum, ad nervorum eliciendos sonos, ac tibiaram, apta manus est, ad motionem digitorum. Atque hæc oblectationis: illa necessitatis; cultus dico agrorum, extructionesque tectorum, tegumenta corporum vel texta, vel futa, omnemque fabricam aris, & ferri: ex quo intelligitur, ad inventa animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus omnia nos consecutos, ut tecti, ut vestiti, ut salvi esse possimus i); urbes, muros, domicilia, delubra haberemus. Jam vero operibus hominum, id est, manibus, cibi etiam varietas invenitur, & copia. Nam & agri multa ferunt manu quasita, quæ vel statim consumantur, vel mandentur condita vetustati. Et præterea vescimur bestiis & terrenis, & aquatilibus, & volatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vestiones: quorum celeritas, atque vis, nobis ipsis affert vim, & celeritatem. Nos onera quibusdam bestiis, nos juga imponimus: nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur: nos e
i) *possimus.* terræ

terræ cavernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam: nos aris, argenti, auri venas, penitus abditas, invenimus, & ad usum aptas, & ad ornatum decoras: arborum autem confectione, omnique materia, & culta, & silvestri, partim ad calefaciendum k) corpus, igni adhibito, & ad mitigandum cibum utimur, partim ad ædificandum, ut tectis septi, frigora, caloresque pellamus. Magnos vero usus affert ad navigia facienda, quorum cursibus suppeditantur omnes undique ad vitam copiæ: quasque res violentissimas natura genuit, earum moderationem nos soli habemus; maris, atque ventorum, propter nauticarum rerum, scientiam; plurimisque maritimis rebus fruimur, atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt annes, nostri lacus: nos fruges serimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fœcunditatem damus; nos flumina arcemus, dirigimus, avertimus: nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur.

LXI. Quid vero? hominum ratio non in cælum usque penetravit? Soli enim ex animalibus nos astrorum ortus, obitus, cursusque cognovimus: ab hominum genere finitus est dies, mensis, annus: defectiones solis, & lunæ cognitæ, prædictæque in omne posterum tempus, quæ, quantæ, quando futuræ sint. Quæ contuens animus, accipit

k) calefaciendum.

G 2.

capit

cipit ad cognitionem deorum l); ex qua oritur pietas: cui conjuncta justitia est, reliquæque virtutes: e quibus vita beata existit par, & similis deorum; nulla re m), nisi immortalitate, quæ nihil ad bene vivendum pertinet, cedens caelestibus. Quibus rebus expositis, satis docuisse videor, hominis natura quanto omnes antèret animantes. Ex quo debet intelligi, nec figuram situmque membrorum; nec ingenii, mentisque vim, talem effici potuisse fortuna. Restat, ut doceam, atque aliquando perorem, omnia, quæ sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse, & parata.

LXII. Principio ipse mundus, deorum, hominumque causa factus est: quæque in eo sunt omnia n), ea parata ad fructum hominum, & inventa sunt. Est enim mundus quasi communis deorum, atque hominum domus, aut urbs utrorumque. Soli enim ratione utentes, jure, ac lege vivunt. Ut igitur Athenas, & Lacedæmonem, Atheniensem, Lacedæmoniorumque causa putandum est conditas esse: omniaque, quæ sint in his urbibus, eorum populorum recte esse dicuntur; sic quæcunque sunt in omni mundo, deorum, atque hominum putanda sunt. Jam vero circuitus solis, & lunæ, reliquorumque fidium, quamquam etiam ad mundi coherentiam perti-

l) accipit ab his cognitionem deorum.

m) nulla alia re. n) abest: omnia.

pertinent, tamen & spectaculum hominibus præ-
 bent: nulla est enim infatibilior species, nulla
 pulchrior, & ad rationem, sollertiamque præstan-
 tior: eorum enim cursus dimetati, maturitates
 temporum, & varietates, mutationesque cogno-
 vimus. quæ si hominibus solis nota sunt, homi-
 num facta esse causa o) iudicanda sunt. Terra ve-
 ro facta frugibus, & vario leguminum genere,
 quæ cum maxima largitate fundit, ea ferarumne,
 an hominum causa gignere videtur? quid de viti-
 bus, oliverisque dicam? quarum uberrimi, lætis-
 simique fructus nihil omnino ad bestias pertinent.
 neque enim ferendi, neque colendi, nec tempe-
 stive demetendi, percipiendique fructus, neque
 condendi, ac reponendi ulla pecudum scientia
 est: earumque omnium rerum, hominum est &
 usus, & cura.

LXIII. Ut fides igitur, & tibias eorum causa
 factas dicendum est, qui illis uti pos-
 sunt; sic ea, quæ diximus, solis iis consistendum
 est esse parata, qui utuntur. nec si quæ bestia fu-
 rantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quo-
 que causa ea nata esse dicemus. Neque enim ho-
 mines murium aut fornicarum causa frumentum
 condunt, sed conjugum, & liberorum, & fami-
 liarum suarum. itaque bestia furtim, ut dixi,
 fruuntur: domini palam, & libere. Hominum
 igitur causa eas rerum copias comparatas, faten-
 dum

G 3

o) esse facta causa.

dum est. Nisi p) forte tanta ubertas, & varietas pomorum, eorumque iucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam, & adspectus dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donaverit. tantumque abest, ut hæc bestiarum etiam causa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus. Quid enim oves aliud afferunt, nisi ut earum villis confectis, atque contextis homines vestiantur? quæ quidem neque ali, neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se sine cultu hominum, & curatione potuissent. Canum vero tam fida custodia, tamque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, & tam incredibilis ad investigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venando quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos? Quid de bubus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipiendum figurata: cervices autem natae ad jugum: tum vires humerorum, & latitudines, ad aratra extrahenda. quibus cum terræ subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere, ut poëta loquuntur, vis nunquam ulla q) afferebatur.

*Ferrea tum vero proles exorta repente est,
Ansaque funestum prima est fabricarier ensam,
Et gustare manu victum, domitumque juvencum.*
Tanta putabatur utilitas percipi ex bubus, ut eorum visceribus vesci scelus haberetur.

LXIV.

p) Ni.   q) nulla umquam.

LXIV. Longum est molorum persequi utilitates, & asinorum; quæ certe ad hominum usum paratæ sunt. Sus vero quid habet, præter escam? cui quidem, ne putresceret r), animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. qua pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura sæcundius. Quid multitudinem, suavitateinque piscium dicam? quid avium? ex quibus tanta percipitur voluptas, ut interdum Pronœa nostra, Epicurea fuisse videatur. Atque hæc ne caperentur quidem, nisi hominum ratione, atque sollertia. quamquam aves quasdam, & alites, & oscines, ut nostri angures appellant, rerum augurandarum causa esse natas putamus. Jam vero immanes, & feras beluas nasciscimur venando, ut & vescamur iis s), & exerceamur in venando ad similitudinem bellicæ disciplinæ, & utamur domitis, & condocesactis, ut elephantis: multaque ex earum corporibus remedia, morbis, & vulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus, & herbis, quarum utilitates longinqui temporis usu, & periclitatione percipimus t). Totam licet animis tamquam oculis lustrare terram, mariaque omnia? cernes jam spatia frugifera, atque immensa camporum, vestitusque densissimos montium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. Nec vero supra terram, sed etiam in intimis ejus tenebris

G 4

r) putresceret.

s) bis.

t) percepimus.

bris plurimarum rerum latet utilitas, quæ ad usum hominum orta, ab hominibus solis invenitur.

LXV. Illud vero, quod uterque vestram fortasse arripiet u) ad reprehendendum: Cotina, quia Carneades libenter in Stoicos invehabatur: Vellejus, quia nihil tam irridet Epicurus, quam prædictionem rerum futurarum: mihi videtur vel maxime confirmare, deorum providentia consuli rebus humanis. est enim profecto divinationio, quæ multis locis, rebus, temporibus apparet, tum x) in privatis, tum maxime in publicis. Multa cernunt haruspices: multa augures provident: multa oraculis declarantur, multa vaticinationibus, multa somniis, multa portentis: quibus cognitis, multa sæpe res hominum sententia atque utilitate partæ, multa etiam pericula depulsa sunt. Hæc igitur sive vis, sive ars, sive natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est, nec alicuiquam a diis y) immortalibus data. quæ si singula vos forte non moyent, universa certe tamen inter se connexa, atque conjuncta movere debent. Nec vero universo generi hominum solum, sed etiam singulis a diis z) immortalibus consuli, & provideri solet. Licet enim contrahere universitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos.

LXVI.

u) arripier forrasse. x) cum. y) nec ab alio alicui, quam a Diis. z) Diis.

LXVI. Nam si omnibus hominibus, qui ubique sunt, quacumque in ora, ac parte terrarum, ab huiusce terræ, quam nos incolimus, continuatione distantium, deos consulere censemus ob eas a) causas, quas ante diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem his consulunt, qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quam nos orbem terræ vocamus: etiam illis consulunt, qui partes ejus insulæ tenent, Europam, Asiam, Africam. Ergo & earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum: & earum urbium separatim ab universis singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanium; primo Punico Calatinum, Duillium, Metellum, Lutatium; secundo Maximum, Marcellum, Africanum; post hos, Paullum, Gracchum, Catonem, patrumve memoria Scipionem, Lælium: multosque præterea, & nostra civitas, & Græcia tulit singulares viros; quorum neminem nisi juvante deo talem fuisse credendum est. Quæ ratio poëtas, maximeque Homerum impulit, ut principibus heroum, Ulyssi b), Diomedæ, Agamemnoni, Achilli, certos deos, discriminum, & periculorum comites, adjungeret. Præterea ipsorum deorum sæpe præsentitæ, quales supra commemoravi, declarant, ab his & civitatibus, & singulis hominibus consuli. quod quidem intelligitur etiam significationibus

G §

rerum

a) *has.*b) *Ulyxi.*

rerum futurarum, quæ tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur. multa præterea ostentis, multa in extis admonemur, multisque rebus aliis: quas diuturnus usus ita notavit, ut artem divinationis efficeret. Nemo igitur vir magnus sine aliquo afflatu divino unquam fuit. Nec vero ita refellendum est, ut, si segetibus, aut vineis cujuspian tempeffas nocuerit, aut si quid e vitæ commodis casus abstulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut invisum deo, aut neglectum a deo judicemus. Magna dii c) curant, parva negligunt. Magnis autem viris prospere semper omnes res d): si quidem fatis a nostris, & a principe philosophorum Socrate dictum est de ubertatibus virtutis, & copiis.

LXVII. Hæc mihi fere in mentem veniebant, quæ dicenda putarem de natura deorum. Tu autem Cotta, si me audias, eandem causam agas, teque & principem civem putes e), & pontificem esse cogites, & quoniam in utramque partem vobis licet disputare, hanc potius sumas: eamque facultatem disserendi, quam tibi a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificavit Academia, hæc potius f) conferas. Mala enim, & impia consuetudo est, contra deos disputandi, sive ex animo id sit, sive simulate.

e) dicitur, d) prospere eveniunt semper o. r.

e) [putes.] f) potius hoc.

M. TVL-

M. TVLLII CICERONIS
DE
NATVRA DEORVM
AD
M. BRVTVM,
LIBER TERTIVS.

ARGVMENTVM

Hoc libro continetur Cotta Academicæ contra Stoicam de Diis rationem disputatio. Ea ut superior liber in quattuor partes distributa est. Nam primo responderet c. 3. - 7. ad ea, quibus Balbus docere voluerat, esse Deos, & primo quidem ita, ut ostendat, præter rem argumentis eam partem rationis Stoicæ confirmatam esse, si verum sit, quod Stoici dicant, non egere oratione eam rem, quod sit perspicua, & inter omnes constet; deinde vero ita, ut singula argumenta breviter reprehendat: quamquam ea pars non integra ad nos pervenit. Secunda parte c. 9. - 25. omnia ea impugnantur, quæ de Diis ipsis, quales essent, disputata erant. Itaque primo non ea argumenta solum dissolvit, quibus mundo, soli, lunæ, sideribusque divinitas asserita erat, sed etiam ea opinio, quam absurda sit, pluribus argumentis demonstrat: quorum facile princeps est id, quo Carneades uti solebat contra Stoicos,

Nullum, neque corpus, neque animal, quod patibilem naturam habeat, immortale & aeternum esse posse; immortalitate autem & aeternitate sublata, ipsam divinitatem tollit. Deinde poeticos Deos, & quos plebs supersticiosa venerabatur, σωπετήσιας ἐρωτησέτω, quibus Carneades in hac disputatione uti solebat, aliisque argumentis tollit. Tertia pars autem disputationis cum partibus duabus quarta intercudit. Nam quarta disputationis Stoicæ pars, quæ, Deos providisse & consuluisse hominibus, contendebat, quatuor argumentis nitabatur (v. argum. L. II. in fine), horum secundo & quarto quæ respondisse Cotta fingitur, ea sola supersunt: c. 26. 40. Ostendit enim primo, quibus rebus hominibus consuluisse Dii dicantur, eorum pleraque, imprimis rationem, ad hominum perniciem converti; summosque homines & virtutis amantissimos plerumque mala fortuna usos esse.

I. **Q**uæ cum Balbus dixisset, tum arridens Cotta, Sero, inquit, mihi, Balbe, prætipis, quid defendam. ego enim, te disputante, quid contra dicerem, mecum ipse meditabar, neque tam refellendi tui causa, quam ea, quæ minus intelligebam, requirendi. Cum autem suo cuique iudicio sit utendum, difficile factu est, me id sentire, quod tu velis. Hic Vellejus, Nescis, inquit, quanta cum expectatione, Cotta, sim te auditurus. jucundus enim Balbo nostro sermo
tuis

tuus contra Epicurum fuit. præbebo igitur me tibi vicissim attentum contra Stoicos auditorem. Spero enim, te, ut soles, bene paratum venire. Tum Cotta, Si mehercule, inquit, Vellei. neque enim mihi par ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. Quî tandem, inquit ille? Quia mihi videtur Epicurus vester de diis a) immortalibus non magnopere b) pugnare. tantummodo negare deos esse non audet, ne quid invidia subeat, aut criminis. Cum vero deos nihil agere, nihil curare confirmat, membrisque humanis esse præditos, sed eorum membrorum usum nullum habere: ludere videtur, satisque putare, si dixerit esse quandam beatam naturam, & aternam. A Balbo autem animadvertisti, credo, quam multa dicta sint, quamque, etiam si minus vera, tamen apta inter se, & coherentia. itaque cogito, ut dixi, non tam refellere ejus orationem, quam ea, quæ minus intellexi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto, responderene mihi malis, de singulis rebus quarrenti ex te ea, quæ parum accepi, an universam audire orationem meam. Tum Balbus: Ego vero, si quid explanari tibi voles, respondere malo. sin me interrogare, non tam intelligendi causa, quam refellendi; utrum voles, faciam: vel ad singula, quæ requires, statim respondebo: vel, cum peroraris, ad omnia. Tum Cotta, Optime, inquit. quamobrem sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio.

G 7

II. Sed

a) *Dk.*b) *magno opere.*

II. Sed antequam de re, pauca de me. non enim mediocriter moveor auctoritate tua, Balbe, orationeque ea, quae me in perorando cohortabatur, ut meminissem, me & Cottam esse, & pontificem. quod eo, credo, valebat, ut opiniones, quas a maioribus accepimus de diis c) immortalibus, sacra, caeremonias, religionesque defenderein. Ego vero eas defendam semper, semperque defendi: nec me ex ea opinione, quam a maioribus accepi de cultu deorum immortalium, ullius unquam oratio aut docti, aut indocti movebit. sed cum de religione agitur, Ti. Cornucanium, P. Scipionem, P. Scavolan, pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor: habeoque C. Laelium augurum, eundemque sapientem; quem potius audiam de religione dicentem d) in illa oratione nobili, quam quemquam principem Stoicorum. cuique omnis populi Romani religio, in sacra, & in auspicia divisa sit: tertiam adjunctam sit; si quid praedictionis causa, ex portentis, & monstris, Sibyllae interpretes, haruspicesve monuerunt: harum ego religionum nullam unquam contemnendam putavi: mihi que ita persuasi, Romanum auspiciis, Numam sacris constitutis fundamenta jecisse nostrae civitatis: quae numquam profecto sine summa placatione deorum immortalium tanta esse potuissent e). Habes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat. fac nunc ergo intelligam,

c) *Dis.* d) *dicentem de religione.* e) *potuissent.*

tu quid sentias. a te enim philosopho rationem accipere debeo religionis; majoribus autem nostris, etiam nulla ratione reddita, credere.

III. Tum Balbus, Quam igitur a me rationem, inquit, Cotta, desideras? Et ille, Quadrupartita, inquit, fuit divisio tua: primum, ut velles docere, deos esse; deinde, quales essent; tum, ab his mundum regi; postremo, consulere eos rebus humanis. Hæc, si recte memini, partitio fuit. Rectissime, inquit Balbus: sed exspecto, quid requiras. Tum Cotta, Primum quidque videamus, inquit? Et si id est primum, quod inter omnes, nisi admodum impios, convenit, mihi quidem ex animo exuri non potest, esse deos. Id tamen ipsam, quod mihi persuasum est auctoritate majorum, cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur a me velis discere? Tam Cotta, Quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil unquam audierim de diis f) immortalibus, nihil cogitaverim, rudem me discipulum, & integrum g) accipe, & ea, quæ requiro, doce. Dic igitur h), quid requiras. Egone? primum illud, cur, quod perspicuum in istam partem i), ne egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum, & inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris.

Quia

f) *Dicitur.* g) *rudem me & integrum discipulum.*

h) *Dic igitur, inquit.*

i) [*perspicuum in istam partem.*]

Quia te quoque, inquit, animadverti, Cotta, saepe, cum in foro diceres, quam plurimis posses, argumentis onerare iudicem, si modo eam facultatem tibi daret causa. Atque hoc idem & philosophi faciunt, & ego, ut potui, feci. Tu autem, qui id quaris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus contuear oculis, & non altero tantum k), cum idem uno assequi possim.

IV. Tum Cotta, Quam simile istud sit, inquit, tu videris. Nam ego neque in causis, si quid est evidens, de quo inter omnes conveniat, argumentari soleo: perspicuitas enim argumentatione elevatur: nec, si id facerem in causis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur contuerere l) autem altero oculo, causa non esset; enim idem obtutus esset amborum, & cum rerum natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. Sed quia non confidebas, tam esse id perspicuum, quam tu velis; propterea multis argumentis deos esse docere voluisti. Mihi enim unum satis m) erat, ita nobis majores nostros tradidisse. Sed tu auctoritates contemnis, ratione pugnans. Patere igitur, rationem meam cum tua ratione contendere. Afferes haec omnia argumenta, cur dii n) sint: remque mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis. man-

k) & non altero contuear.

l) contuereris.

m) sat.

n) dii.

davi enim memoriæ non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. primum fuit, Cum cælum suspexissemus, statim nos intelligere, esse aliquod numen, quo hæc regantur. Ex hoc illud etiam,

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Quasi vero quisquam nostrum, istum potius, quam Capitolinum, Jovem appellet: aut hoc perspicuum sit, constetque inter omnes, eos esse deos, quos tibi Vellejus, multique præterea, ne animantes quidem esse concedant. Grave etiam argumentum tibi videbatur, Quod opinio de diis o) immortalibus & omnium esset, & quotidie cresceret. Placet igitur, tantas res opinione stultorum judicari, vobis præsertim, qui illos insanos esse dicatis?

V. At enim præsentem videmus deos, ut apud Regillum Postumius, in Salaria Vatiens, nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram prælio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est, homines homine natos, & quos Homerus, qui recens ab illorum ætate fuit, sepultos esse dicit Lacedæmone: eos tu cantheriis albis, nullis calonibus, obviam Vatiens venisse existimas, & victoriam populi Romani Vatiens potius, homini rustico, quam M. Catoni, qui tum erat princeps, nuntiavisse? Ergo & illud in silice, quod hodie

appa-

o) *dis.*

apparet apud Regillum, tamquam vestigium un-
gulae, Castoris equi credis esse? Nonne mavis il-
lud credere, quod probari potest, animos præ-
clarorum hominum, quales isti Tyndaridæ fue-
runt, divinos esse, & æternos, quam eos, qui se-
mel cremati essent, equitare, & in acie pugnare
potuisse? aut si hoc fieri potuisse dicis, doceas
oportet, quomodo, nec fabellas aniles proferas.
Tum Lucilius, An tibi, inquit, fabellæ videntur?
nonne p) A. Postumio adem Castori & Polluci in
foro dedicatam: nonne senatus consultum de Va-
tieno vides? nam de Sagra, Græcorum etiam est
vulgare proverbium: qui, quæ affirmant, cer-
tiora esse dicunt, quam illa, quæ apud Sagram.
His igitur auctoribus nonne debes moveri? Tum
Cotta, Rumoribus, inquit, mecum pugnas, Bal-
be: ego autem a te rationes requiro.

* *Desunt nonnulla.* *

VI. Sequuntur, quæ futura sunt. Effugere enim
neino id potest, quod futurum est. Sape
autem ne utile quidem est scire, quid futurum sit.
miserum est enim, nihil præficientem angi, nec
habere ne spei quidem extremum, & tamen com-
mune solatium: præsertim cum vos iidem fato
fieri dicatis omnia: quod autem semper ex omni
æternitate verum fuerit, id esse fatum. Quid igi-
tur juvat, aut quid affert ad cavendum, scire ali-
quid futurum, cum id certe futurum sit? unde
porro

p) *nonne ab A. P.*

porro ista divinatio? quis invenit fissum jecoris?
 quis cornicis cantum notavit? quis sortes? quibus
 ego credo: nec possum Attii Navii q), quem
 commemorabas, lituum contemnere. Sed qui
 ista intellecta sunt r), a philosophis debeo discere,
 praesertim cum isti plurimis de rebus divinis s)
 mentiantur. At medici quoque (ita enim dice-
 bas) saepe falluntur. Quid simile, medicina, cu-
 jus ego rationem video, & divinatio? quae unde
 oriatur, non intelligo. Tu autem etiam Decio-
 rum devotionibus placatos deos esse censēs. Quae
 fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo Ro-
 mano non possent, nisi viri tales occidissent? con-
 siliium illud imperatorium fuit, quod Graeci *σπα-
 ρήνυμα* appellant, sed eorum imperatorum, qui
 patriae consulere, vite non parcerent. rebantur
 enim fore, ut exercitus imperatorem, equo inci-
 tato se in hostem t) immittentem, persequeretur:
 id quod evenit. Nam Fauni vocem equidem num-
 quam audivi. tibi, si audisse u) te dicis, credam.
 et si, Faunus omnino quid sit, nescio.

VII. Non igitur adhuc, quantum quidem in
 te, Balbe, est x), intelligo deos esse:
 quos equidem credo esse, sed nihil docent Stoici.
 Nam Cleanthes, ut dicebas, quattuor modis for-
 matas in animis hominum putat deorum esse no-
 tiones.

- q) *Attii Navii.*   r) *finis.*   s) *divini.*
 t) *in hostem.*   u) *audivisse.*
 x) *in te est, Balbe, intelligo.*

tiones. Unus is modus est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex præfensione rerum futurarum. Alter ex perturbationibus tempestatum, & reliquis motibus. Tertius ex commoditate rerum, quas percepimus y), & copia. Quartus ex astorum ordine, calique constantia. De præfensione diximus. De perturbationibus caelestibus, & maritimis, & terrenis, non possumus dicere, cum ea fiant, non esse multos, qui illa metuant, & a diis z) immortalibus fieri existiment. Sed non id queritur, sintne aliqui, qui deos esse putent: dii utrum sint, nec ne, queritur a). Nam reliquæ causæ, quas Cleanthes affert, quarum una est de commodorum, quæ capimus, copia; altera de temporum ordine, calique constantia: tum tractabuntur a nobis, cum disputabimus de providentia deorum; de qua plurima a te, Balbe, dicta sunt: eodemque illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere ajebas, quoniam esset aliquid in rerum natura, quod ab homine effici non posset, esse homine aliquid melius. Quæque in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas, & cum totius mundi convenientiam, consensamque afferebas, Zenonisque breves, & acutulas conclusiones in eam partem sermonis, quam modo dixi, differemus: eodemque tempore illa omnia, quæ a te physice dicta sunt de vi ignea, deque eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco suo

y) percipimus.

z) diis.

a) Di utrum sint, nec ne sint, queritur.

quarentur: omniaque quæ a te nudius tertius dicta sunt, cum docere velles, deos esse b), quare & mundus uniuersus, & sol, & luna, & stellæ sensum ac mentem haberent, in idem tempus referuabo. A te autem idem illud etiam, atque etiam quæram, quibus rationibus tibi persuadeas, deos esse.

VIII. Tam Balbus, Equidem attulisse rationes mihi videor: sed eas tu ita refellis, ut, cum me interrogaturus esse uideare, & ego me ad respondendum compararim, repente avertas orationem, nec des respondendi locum. Itaque maximæ res, tacite præterierunt, de diuinatione, de fato: quibus de quæstionibus tu quidem stricim, nostri autem multa solent dicere. sed ab hac quæstione c), quæ nunc in manibus est, separantur. Quare, si uidetur, noli agere confuse: ut hoc explicemus hac disputatione, quod quæritur. Optime, inquit Cotta. Itaque quoniam quattuor in partes totam quæstionem diuisisti, de primaque diximus; consideremus secundam. quæ mihi talis uidetur fuisse, ut, cum ostendere velles, quales dii d) essent, ostenderes nullos esse. a consuetudine enim oculorum animum abducere difficillimum dicebas: sed, cum deo nihil præstantius esset, non dubitabas, quin mundus esset deus, quo e) nihil in rerum natura melius esset; modo posse-

b) [*deos esse*].c) *sed ab hac ea quæstione.*d) *Di.*e) *quod.*

possemus eum animantem cogitare, vel potius, ut cetera oculis, sic animo hoc cernere. Sed cum mundo negas quidquam esse melius, quid dicis melius? si pulcrius, assentior. si aptius ad utilitates nostras, id quoque assentior. Sin autem id dicis; nihil esse mundo sapientius: nullo modo prorsus assentior; non quod difficile sit, mentem ab oculis sevocare: sed quo magis sevocho, eo minus id, quod tu vis, possum mente comprehendere.

IX. Nihil est mundo melius in rerum natura.

Ne in terris quidem urbe nostra. num igitur idcirco in urbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non sit, num idcirco existimas, formicam anteponendam esse huic pulcherrimæ urbi, quod in urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur, non te ipsum, quod velis, sumere. Istum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis, &, ut tibi videbatur, acuta conclusio dilatavit. Zeno enim ita concludit. *Quod ratione utitur, melius f) est, quam id, quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius. ratione igitur mundus utitur.* Hoc si placet, jam efficies, ut mundus optime librum legere videatur. Zenonis enim vestigiis hoc modo rationem poteris concludere. Quod litteratum est, id est melius, quam
quod

f) *id melius.*

quod non est litteratum. nihil autem mundo melius: litteratus igitur est mundus. Isto modo etiam disertus, & quidem in mathematicis, musicis, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. Sæpe dixi, nihil fieri sine deo, nec ullam vim esse naturæ, ut sui dissimilia posset effingere. Concedam non modo animantem, & sapientem esse mundum, sed fidicinem etiam, & tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur affert pater iste Stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, nec cur animantem quidem esse. Non est igitur mundus deus: & tamen nihil est eo melius. nihil est enim eo pulchrius, nihil nobis salutarius, nihil ornatius ad spectu g), motuque constantius. Quod si mundus universus, non est deus, ne stellæ quidem, quas tu innumerabiles in deorum numero reponebas. quarum te cursus æquabiles, æternique delectabant: nec mehercule injuria. sunt enim admirabili, incredibilique constantia.

X. Sed non omnia, Balbe, quæ cursus certos, & constantes habent, ea deo potius tribuenda sunt, quam naturæ. Quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius: quid freto Siciliensi? quid Oceani fervore illis in locis,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda?

Quid?

g) nihil salutarius, nihil nobis ornatius ad spectu.

Quid? æstus maritimi, vel Hispanienses, vel Britannici, eorumque certis temporibus vel accessus, vel recessus, sine deo fieri nonne possunt? Vide, quæso, si omnis motus, omniaque, quæ certis temporibus ordinem suum conservant, divina ducimus h), ne tertianas quidem febres, & quartanas, divinas esse dicendum sit, quarum reversione, & motu quid potest esse constantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda est. Quod vos cum facere non potestis, tamquam in aram, confugitis i) ad deum. Et Chrysippus tibi acute dicere videbatur, homo sine dubio versutus, & callidus: (Versutos eos appello, quorum celeriter mens versatur: callidos autem, quorum, tamquam manus opere, sic animus usu concalluit.) Is igitur, si aliquid est, inquit, quod homo efficere non possit, qui id efficit, melior est homine. Homo autem hæc, quæ in mundo sunt, efficere non potest. qui potuit igitur, is præstat homini. Homini autem præstare quis possit, nisi deus? est igitur deus. Hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore versantur. Quid enim sit melius, quid præstabilius, quid inter naturam & rationem inter sit, non distinguitur. Idemque si dei non sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius. id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summæ arrogantia: censet esse. Sit sane arrogantis, plus se putare, quam mundum. At illud non modo non arrogantis,

fed

h) *dicimus.*i) *confugitis.*

sed potius prudentis, intelligere se habere sensum, & rationem; hæc eadem Orionem, & Caniculam non habere. Et, si domus pulchra sit, intelligamus, eam dominis, inquit, ædificatam esse, non muribus. sic igitur mundum deorum domum existimare debemus. Ita prorsus existimarem, si illum ædificatum, non, quemadmodum docebo, a natura conformatum putarem.

XL. At enim quærit apud Xenophontem Socrates, unde animam k) arripuerimus, si nulla l) fuerit in mundo. Et ego quæro, unde orationem, unde numeros, unde cantus. Nisi vero loqui solem cum luna putamus, cum propius accesserit, aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. Naturæ ista sunt, Balbe, naturæ non artificiosè ambulantis, ut ait Zeno, quod quidem quale sit, jam videbimus, sed omnia cientis, & agitantis motibus, & mutationibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de convenientia, consensuque naturæ, quam quasi cognatione continuatam conspirare dicebas. Illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse, nisi ea uno divino spiritu continerentur m). Illa vero coheret, & permanet naturæ viribus, non deorum: estque in ea iste quasi consensus, quam *συμπάθεια* Græci vocant: sed ea, quo sua sponte major est, eo minus divina ratione fieri existimanda est.

Cic. de Nat. Deor.

H

XII.

k) *animam.* l) *nullus.* m) *contineretur.*

XII. Illa autem, quæ Carneades afferbat, quemadmodum dissolvitis? Si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum. corpus autem immortale nullum esse, ne individuum quidem, nec quod dirimi, distrahere non possit. Cumque omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est, quasi ferendi, & patiendi necessitatem. Et, si omne animal mortale est, immortale nullum est n). Ergo itidem si o) omne animal secari ac dividi potest, nullum est eorum individuum, nullum æternum. Atquæ omne animal ad accipiendam vim externam, & ferendam paratum est. mortale igitur omne animal, & dissolubile, & dividuum sit necesse est. Ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum, quod commutari non posset: item nihil argenteum, nihil æneum, si commutabilis esset natura argenti & æris. similiter igitur, si omnia, quæ sunt, e quibus cuncta constant, mutabilia sunt: nullum corpus esse potest non mutabile. mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut vobis videtur. omne igitur corpus, mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. ita efficitur, ut omne corpus, mortale sit. etenim omne corpus aut aqua, aut aër, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte

n) [*Et si - - nullum est.*]   o) *et si.*

parte eorum. horum autem nihil est, quin intereat. Nam & terrenum omne dividitur, & humor ita mollis est, ut facilis p) comprimi, collidique possit. ignis vero, & aër omni impulsu facillime pellitur, naturaque cedens est maxime, & dissipabilis. præterea omnia hæc tum intereunt, cum in naturam aliam convertuntur: quod fit, cum terra in aquam se vertit, & cum ex aqua oritur aër, & cum ex aëre æther, cumque eadem vicissim retro commeant. Quod si ea intereant, ex quibus constet omne animal, nullum est animal sempiternum.

XIII. Et, ut hæc omittamus, tamen animal nulum inveniri potest; quod neque natum unquam sit, & semper sit futurum. omne enim animal sensus habet. sentit igitur & calida, & frigida, & dulcia, & amara, nec potest ullo sensu jucunda accipere, & non accipere contraria. si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit. quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est. omne igitur animal confitendum est esse mortale. Præterea, si quid est, quod nec voluptatem sentiat, nec dolorem, id animal esse non potest. sin autem quod animal est, id illa necesse est sentiat: & quod ea sentiat, non potest esse æternum: & omne animal sentit: nulum igitur animal est æternum. Præterea nullum potest esse animal, in quo non & appetitio sit, & declinatio naturalis. appetuntur autem, quæ secundum

p) facile.

H 2

cundum

cundum naturam sunt, declinatur contraria: & omne animal appetit quædam, & fugit a quibusdam. Quod autem refugit, id contra naturam est: & quod est contra naturam, id habet vim interimendi. omne ergo animal intereat necesse est. Innumerable sunt, ex quibus effici, cogique possit, nihil esse, quod sensum habeat, quin id intereat. etenim ea ipsa, quæ sentiuntur, ut frigus, & calor, ut voluptas, & dolor, ut cetera q), cum amplificata sunt, interimunt. nec ullum animal est sine sensu. nullum igitur animal est æternum.

XIV. Et enim aut simplex est natura animalis, ut vel terrena sit, vel ignea, vel animalis, vel humida: quod quale sit, ne intelligi quidem potest: aut concretum r) ex pluribus naturis, quarum suam quæque locum habeat, quo naturæ vi efferatur: alia infimum, alia summum, alia medium. Hæc ad quoddam tempus coherere possunt: semper autem nullo modo possunt. necesse est enim, suam quæque in locum s) natura rapiatur. nullum igitur animal est sempiternum, Sed omnia vestri, Balbe, solent ad igneam vim referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes: quem ipsum non omnes interpretantur uno modo. qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus.

q) *ut frigus, ut calor, ut voluptas, ut dolor & cetera.* r) *concreta.* s) *in suum quæque locum.*

mus. vos autem ita dicitis, omnem vim esse ignem. itaque & animantes, cum calor defecerit, tum interire: & in omni natura rerum id vivere, id vigere, quod caleat. ego autem non intelligo, quo modo calore extincto corpora intereant, non intereant humore, aut spiritu amisso, præsertim cum intereant etiam nimio calore. Quamobrem id quidem commune est de calido: verumtamen videamus exitum. Ita vultis, opinor, nihil esse animal extrinsecus in natura, atque mundo, præter ignem. qui magis, quam præter animam, unde animantium quoque constet animus, ex quo anima dicitur? quo modo autem hoc, quasi concedatur, sumitis, nihil esse animum, nisi ignem? probabilius enim videtur, tale quiddam esse animum, ut sit ex igne, atque anima temperatum. quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscente natura, quoniam is, cum inest in corporibus nostris, efficit ut sentiamus: non potest ipse esse sine sensu. rursus eadem dici possunt. quidquid est enim, quod sensum habeat, id necesse est sentiat & voluptatem, & dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire. ita fit, ut ne ignem quidem efficere possitis æternum. Quid enim? non eisdem vobis placet, omnem ignem passus indigere? nec permanere ullo modo posse, nisi alatur: ali autem solem, lunam, reliqua astra, aquis, alia dulcibus, alia marinis? eamque causam Cleanthes affert, cur se sol referat, nec longius progrediatur

solstitiali orbe, itemque brumali, ne longius discedat a cibo. hoc totum quale fit, mox. nunc autem concludatur illud, quod interire possit, id æternum non esse natura: ignem autem interiturum esse, nisi alatur; non esse igitur natura ignem sempiternum.

XV. Qualem autem deum intelligere nos possumus nulla virtute præditum? Quid enim? prudentiamne deo tribuimus? quæ constat ex scientia rerum bonarum, & malarum, &, nec bonarum, nec malarum. Cui mali nihil est, nec esse potest, quid huic opus est delectu bonorum, & majorum? quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura assequamur. at obscurum deo nihil potest esse. nam iustitia, quæ suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim t) societas, & communitas, ut vos dicitis, iustitiam procreavit. temperantia autem constat ex præmittendis voluptatibus corporis: cui si locus in cælo est, est etiam voluptatibus. Nam fortis deus intelligi quæ potest? in dolore, an in labore, aut in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur utentem, nec virtute ulla præditum deum intelligere quæ possumus? Nec vero vulgi, atque imperitorum inscitiam despiciere possum, cum ea considero, quæ dicuntur a Stoicis.

sunt

t) abest: *enim*.

sunt enim illa imperitorum. Piscem Syri venerantur. omne fere genus bestiarum Ægyptii consecraverunt. Jam vero in Græcia multos habent ex hominibus deos, Alabandum, Alabandi: Tenedi, Tenem: Leucotheam, quæ fuit Ino, & ejus Palamonem filium, cuncta Græcia; Herculem, Æsculapium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosque complures: quos quasi u) novos, & adscripticios cives in cælum receptos putant.

XVI. Hæc igitur indocti. Quid vos philosophi? qui meliora? omitto illa: sunt enim præclara. Sit sane deus ipse mundus. Hoc credo illud esse

Sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

quare igitur plures adjungimus deos? quanta autem est eorum multitudo? mihi quidem sane multi videntur: singulas enim stellas numeras deos, eosque aut beluarum nomine appellas, ut Capram, ut Lupam x), ut Taurum, ut Leonem: aut rerum inanimatarum, ut Argon y), ut Aram, ut Coronam. Sed ut hæc concedantur, reliqua quæ tandem non modo concedi, sed omnino intelligi possunt? cum fruges, Cererem; vinum, Liberum dicimus, genere nos quidem sermonis utimur usitato: sed ecquem tam amentem esse putas,

H 4

tas,

u) R. n. a. complures, [quos] quasi &c.

x) Nepam.

y) Argo.

tas, qui illud, quo vescatur, deum credat esse? Nam quos ab hominibus pervenisse dicis ad deos, tu reddes z) rationem, quemadmodum idem fieri potuerit, aut cur fieri desierit, & ego discam libenter. quomodo nunc quidem est, non video, quo pacto ille, cui *in monte Oetao illata lampades fuerint*, ut ait Accius, *in domum aeternam patris* ex illo ardore pervenerit. quem tamen Homerus conveniri apud inferos facit ab Ulysse a), sicut ceteros, qui exceſſerant vita. Quamquam, quem potissimum Herculem colamus, scire sane velim. plures enim tradunt nobis ii, qui interiores scrutantur, & reconditas litteras: antiquissimum, Jove natum, sed antiquissimo item Jove b). nam Joves quoque plures in prisca Græcorum literis invenimus. ex eo igitur & Lisyto est is Hercules, quem concertavisse cum Apolline de tripode accepimus. alter traditur Nilo natus, Ægyptius: quem ajunt Phrygias litteras conscripſisse. Tertius est ex Idæis Digitis: cui inferias afferunt. Quartus c), Jovis & Asteriæ, Latonæ sororis, qui Tyri maxime colitur; ejus Karthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Jupiter genuit, sed tertius Jupiter: quoniam, ut jam docebo, plures Joves etiam accepimus.

XVII.

z) redde. a) apud inferos conveniri -- Ulyxe.
 b) item Jove antiquissimo. c) Quartus est.

XVII. Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo, meliora me didicisse de colendis diis d) immortalibus jure pontificio, & majorum more, capedunculis iis e), quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Lælius, quam rationibus Stoicorum. Si enim vos sequar, dic, quid ei respondeam, qui me sic roget: Si dii f) sunt, suntne etiam Nymphæ deæ? si Nymphæ, Panisci etiam, & Satyri? Hi autem non sunt: ne Nymphæ quidem deæ g) igitur. At earum templa sunt publice vota, & dedicata. Quid igitur? ne ceteri quidem ergo dii h), quorum templa sunt dedicata. Age porro, Jovem, & Neptunum, deum i) numeras. ergo etiam Orcus, frater eorum, deus, & illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Pyriphlegethon: tum Charon, tum Cerberus, dii putandi. At id quidem repudiandum: ne Orcus quidem igitur. Quid dicitis ergo de fratribus? hæc Carneades agebat k), non ut deos tolleret: quid enim philosopho minus conveniens? sed ut Stoicos nihil de diis l) explicare convinceret. Itaque insequabatur. Quid enim? agebat, si ii fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno

H 5

ne-

d) *Dñs.*e) *abest: iis.*f) *Dñ.*g) *deæ quidem.*h) *Dñ.*i) *Deos.*k) *agebat.*l) *Dñs.*

negari potest? quem vulgo maxime ad Occidentem colunt m)? qui si est deus, patrem quoque ejus, Cælum, esse deum confitendum est. Quod si ita est, Cæli quoque parentes dii n) habendi sunt, Æther, & Dies, eorumque fratres, & soro- res: qui a genealogis antiquis sic nominantur, Amor, Dolor, Metus, Labor, Invidentia, Fa- tum, Senectus, Mors, Tenebræ, Miséria, Que- rela, Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcæ, Hesperides, Somnia: quos omnès Erebo & Nocte natos ferunt. Aut igitur hæc monstra probanda sunt, aut prima illa tollenda.

XVIII. Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, ceteros, deos esse dices: de Hercule, Æsculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur æque, atque illi, apud quosdam etiam multo magis. Ergo hi, dii o) sunt habendi, mortalibus nati matribus? Quid? Aristæus, qui oliuæ dicitur inventor, Apollinis filius: Theseus, qui p) Neptuni: reliqui, quorum patres dii, non erunt in deorum numero. Quid, quorum matres q)? opiner r) etiam magis. ut enim in jure civili, qui est matre libera, liber est: item jure naturæ, qui dea matre

m) maxime colunt ad Occidentem.

n) Di. o) Di. p) abest: qui.

q) matres Deæ. r) opinor.

tre est, deus sit necesse est. Itaque Achillem Astypalines insulani sanctissimum colunt s). qui si deus est: & Orpheus, & Rhesus, dii sunt, Musa matre nati. nisi forte maritimæ nuptiæ terrenis anteponuntur. Si hi, dii t) non sunt, quia nusquam coluntur: quo modo illi sunt? Vide igitur, ne virtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, visus es dicere. Quo modo autem potes, si Latonam deam putas, Hecaten u) non putare, quæ matre Asteria est, sorore Latonæ? an hæc quoque dea est? vidimus enim ejus aras, delubraque in Græcia. si hæc dea est, cur non Eumenides? quæ si deæ sunt, quarum & Athenis sanum est, & apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinæ: Furinæ deæ sunt, speculatrices, credo, & vindices facinorum, & sceleris. Quod si tales dii x) sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque, dea putanda est: cui, cum sana circumus in agro Ardeati, rem divinam facere solemus. quæ quia partus matronarum tueatur, a nascentibus Natio nominata est. Ea si dea est; dii y) omnes illi qui commemorabantur a te, Honos, Fides, Mens, Concordia. ergo etiam Spes, Moneta, omniaque quæ cogitatione nobismet ipsis z) possu-

H 6

s) *Astypalæenses insulani sanctissime colunt.*

t) *Dii.*

u) *Hecatan.*

x) *Dii.*

y) *Dii.*

z) *ipsi.*

possumus fingere. quod si verisimile non est: ne illud quidem est, hæc unde fluxerunt.

XIX. Quid autem dicis? si dii a) sunt illi, quos colimus, & accepimus b): cur non eodem in genere Serapim, Iſimque numeremus? quod si facimus, cur barbarorum deos repudiemus? boves igitur, & equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, felles, multas præterea beluas, in deorum numero reponemus. quæ si rejiciamus, illa quoque unde hæc nata sunt, rejiciemus. Quid deinde? Ino, dea dicitur, quæ Leucothea a Græcis, a nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia? Circe autem, & Pasiphaë, & Aee c), e Perſeide, Oceani filia, nata, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? quamquam Circe quoque coloni nostri Circeienses religioſe colunt. Ergo hanc deam dicis. Quid Medæe respondebis? quæ duobus avis, Sole, & Oceano, Æeta patre, matre Idyia procreata est. Quid hujus Abſyrto fratri, qui est apud Pacuviam Ægialeus? sed illud nomen veterum literis uſitatus. Qui si dii d) non sunt, vereor quid agat Ino. hæc enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiarus, deus erit e), & Trophonius? nostri quidem publicani, cum eſſent agræ

a) *Dī.*   b) *accipimus.*   c) [*ſ' Aee.*]
 d) *Dī.*   e) *erit Deus.*

agri in Bœotia deorum immortalium excepti lege censoria, negabant immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi dii f); est certe Erechtheus, cujus Athenis & delubrum vidimus, & sacerdotem. Quem si deum facimus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnantes pro patriæ libertate ceciderunt? quod si probabile non est: ne illa quidem superiora, unde hæc manant, probanda sunt. Atque g) in plerisque civitatibus intelligi potest, augendæ virtutis gratia, quo libentius reipublicæ causa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam, ob eam enim ipsam causam Erechtheus Athenis, filiaque ejus in numero deorum sunt. Itemque Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, a quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium deorum: apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, cum quidam ei molestus, Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret: Ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus.

XX. Illa autem, Balbe, quæ tu a cælo, astrisque ducebas, quam longe serpent, non vides. Solem, deum esse, Lunamque, quorum

H 7

alte-

f) Di.

g) Atqui.

alterum Apollinem Græci, alteram Dianam putant. Quod si Luna, dea est: ergo etiam Lucifer: cere-
ræque errantes, numerum deorum obtinebunt,
igitur etiam inerrantes. Cur autem Arqui h) spe-
cies non in deorum numero reponatur? est enim
pulcer, & ob eam causam, quia speciem habeat
admirabilem, Thaumante dicitur esse nata i).
cujus si divina natura est, quid facies nubibus?
arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam mo-
do coloratus k). Quarum una etiam Centauros
peperisse dicitur. Quod si nubes retuleris in deos,
referendæ certe erunt tempestates, quæ populi Ro-
mani ritibus consecratae sunt. Ergo imbres, nim-
bi, procellæ, turbines, dii l) putandi. nostri quî-
dem duces, mare ingredienti, immolare hos-
tiam auctibus consueverunt. Tum si est Ceres a-
gerendo (ita enim dicebas) terra ipsa dea est, &
ita habetur: quæ est enim aliâ Tellus? sin terra:
mare etiam; quem Neptunum esse dicebas: ergo
& flumina, & fontes. Itaque & Fontis delubrum
Maso ex Corsica dedicavit; & in augurum preca-
tione Tiberinum, Spinonem, Anemonem m),
Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina
videmus. Ergo hoc aut in immentam serpet,
aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ra-
tio superstitionis probabitur. Nihil ergo horum
probandum est.

XXI.

- h) *Arci.*   i) *dicitur natus.*   k) *coloratis.*
l) *Dî.*   m) *Almonem.*

XXI. Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos deos ex hominum genere in caelum translatos, non re, sed opinione esse dicunt, quos anguste omnes, sancteque veneramur. Principio Joves tres numerant ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum, & secundum natos in Arcadia: alterum patre Æthere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, & Liberum: alterum patre Cælo, qui genuisse Minervam dicitur, quam principem, & inventricem belli ferunt: tertium Crentensem, Saturni filium: cujus in illa insula sepulcrum ostenditur. *Διόνυσος* etiam apud Graecos multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur Anaces n), Athenis ex Jove, rege antiquissimo, & Proserpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionysius. Secundi o), Jove tertio nati ex Leda p), Castor & Pollux. Tertii dicuntur a nonnullis Aleo q), & Melampus, Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit. Jam Musæ primæ quattuor, natæ Jove altero, Thelxiope, Aæde, Arche, Melete: secundæ, Jove tertio & Mnemosyne, procreatæ novem: tertiæ, Jove tertio Pierio natæ r), & Antiopa, quas Pieridas, & Pierias solent poëta appellare, iisdem nominibus, eodem numero, quo proximæ

- n) *Anactes.*   o) *Secundi duo.*
 p) *♀ Leda.*   q) *Alco.*
 r) [*Jove tertio*] *Piero natæ.*

mæ s) superiores. Cumque tu Solem, quia solus esset t), appellatum esse dicas: Soles ipsi quam multi a theologis proferuntur? unus eorum Jove natus, nepos Ætheris: alter, Hyperione: tertius, Vulcano, Nili filio; cujus urbem Ægyptii volunt esse eam, quæ Heliopolis appellatur: quartus is, quem heroicis temporibus Achanto Rhodi peperisse dicitur, * Jalyfi u), Camiri, & Lindi: quintus, qui Colchis fertur Æetam, & Circen x) procreavisse.

XXII. Vulcani item complures: primus Cælo natus, ex quo & Minerva Apollinem eum, cujus in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt: secundus in Nilo natus, Opas y), ut Ægyptii appellant, quem custodem esse Ægypti volunt: tertius ex tertio Jove, & Junone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse: quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quæ Vulcaniæ nominabantur z). Mercurius unus Cælo patre, Die matre natus; cujus obscænius excitata natura traditur, quod ad spectu Proserpinæ commorus fit: alter Valentis, & Phoronidis filius, is, qui sub terris habetur, idem Trophoni-
nius:

- s) proxime.   t) eo quod solus esset.
 u) [pater], Jalyfi.   x) Circam.
 y) secundus Nilo natus Phrhas.
 z) nominantur.

nus: tertius Jove tertio natus, & Maja, ex quo, & Penelopa Pana natum ferunt: quartus Nilo patre, quem Ægyptii nefas habent nominare: quintus, quem colunt Pheneatæ, qui & Argum dicitur interemisse, ob eamque causam Ægyptum profugisse, atque Ægyptiis leges, & litteras tradidisse. Hunc Ægyptii Thoth appellant: eodemque a) nomine anni primus mensis apud eos vocatur. Æliculapiorum primus, Apollinis, quem Arcades colunt; qui specillum invenisse, primusque vulnus dicitur obligavisse: secundus, secundi Mercurii frater; is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynofuris: tertius, Arsiippi, & Arfinoæ; qui primus purgationem alvi, dentisque evulsionem, ut ferunt, invenit: cujus in Arcadia non longe a Lusio flumine sepulcrum, & lucus ostenditur.

XXIII. Apollinum antiquissimus is, quem paulo ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum: alter Corybantis filius, natus in Creta; cujus de illa insula cum Jove ipso certamen fuisse traditur: tertius Jove tertio natus, & Latona; quem ex Hyperboreis Delphos ferunt advenisse: quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianæ item plures: prima Jovis,

a) eodem.

vis, & Proserpinæ, quæ pinnatum Cupidinem genuisse dicitur: secunda notior, quam Jove tertio, & Latona natam accepimus: tertia pater, Upis traditur, Glauce mater. eam Græci sæpe Upiam paterno nomine appellant. Dionyfos multos habemus: primum e Jove, & Proserpina natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisse: tertium, Caprio patre, eumque regem Asia præfuisse dicunt; cui Sabazia sunt instituta: quartum Jove, & Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quintum Nilo natum, & Thyone, a quo Trieterides constitutæ putantur. Venus prima Cælo, & Die nata: cujus Elide delubrum videmus: altera, spuma procreata; ex qua, & Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus: tertia, Jove nata, & Diona; quæ nupsit Vulcano. Sed ex ea, & Marte natus Anteros dicitur: quarta, Syria, Tyroque concepta; quæ Astarte vocatur; quam Adonidi nupsisse proditum est. Minerva prima, quam Apollinis matrem supra diximus: secunda orta Nilo, quam Ægyptii Saitæ colunt: tertia illa, quam Jove generatam supra diximus: quarta Jove nata, & Coryphe, Oceani filia: quam Arcades Coriam ^{b)} nominant, & quadrigarum inventricem ferunt: quinta Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem: cui pinnarum telaria affigunt.

b) *Corian.*

figunt. Cupido primus, Mercurio, & Diana prima natus dicitur: secundus, Mercurio, & Venere secunda: tertius quidem est Anteros, Marte, & Venere tertia. Atque hæc quidem ejusmodi, ex veterè Græciæ fama collecta sunt. Quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. Vestri autem non modo hæc non refellunt, verum etiam confirmant, interpretando, quorsum quidque pertineat. Sed eo jam, unde huc digressi sumus, revertamur.

XXIV. Num censēs igitur subtiliore ratione opus esse ad hæc refellenda? nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, ceteraque ejusmodi, rerum vim habere videmus, non deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsi, ut mens, ut fides, ut spes c), ut virtus, ut concordia: aut optandæ nobis sunt, ut honos, ut salus, ut victoria. quarum rerum utilitate video etiam consecrata simulacra d). Quare autem in his vis deorum insit, tum intelligam, cum cognovero. Quo in genere vel maxime est Fortuna numeranda: quam nemo ab inconstantia, & temeritate sejunget: quæ digna certe non sunt deo. Jam vero quid vos illa delectat explicatio fabularum, &

c) [ut spes.]   d) q. r. utilitatem video: vi-
deo etiam conf. sim.

& enodatio nominum? exsecutum a filio Caelum, vinctum itidem a filio Saturnum. Hæc, & alia generis ejusdem ita defenditis, ut ii e), qui ista finxerunt, non modo non infami, sed etiam fuisse sapientes videantur. In enodandis autem nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se facurat annis: Mavors, quia magna vertit: Minerva, quia minuit, aut quia minatur: Venus, quia venit ad omnia; Ceres, a generando. Quam periculosa consuetudo? in multis enim nominibus hærebitis. Quid Vejovi facies? quid Vulcano? quamquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non possis una littera explicare, unde ductum sit. In quo quidem magis tu mihi natatæ visus es, quam ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit, & minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commenticiarum fabularum reddere rationem: vocabulorum, cur quique ita appellati sint, causas explicare. Quod cum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se f) habere, atque hominum opinio sit: eos enim, qui dii g) appellantur, rerum naturas esse, non figuras deorum.

XXV.

e) *bi.*f) *se rem.*g) *Df.*

XXV. Qui tantus error fuit, ut perniciosus etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Febris enim sanum in Palatio, & Orbonæ ad ædem Larum, & aram malæ Fortunæ Esquilis h) consecratam videmus. Omnis igitur talis a philosophia pellatur error, ut, cum de diis i) immortalibus disputemus, dicamus digna diis k) immortalibus: de quibus habeo ipse, quid sentiam; non habeo autem, quid tibi assentiar. Neptunum esse dicis, animum cum intelligentia per mare pertinentem. idem de Cerere. Istam autem intelligentiam aut maris, aut terræ non modo comprehendere l) animo, sed ne suspitione quidem possum attingere. Itaque aliunde mihi querendum est, ut & esse deos, & quales sint dii m), discere possim; quam quales tu eos esse vis. Videamus ea, quæ sequuntur: primam, deorum providentia mundus regatur: deinde, consulantur rebus humanis. hæc enim mihi ex tua partitione restant duo. de quibus si vobis videtur, accuratius discernendum puto. Mihi vero, inquit Vellejus, valde videtur: nam & majora expecto; & his, quæ dicta sunt, vehementer assentior. Tum Balbus, Interpellare te, inquit, Cotta, nolo. sed sumemus tempus aliud. efficiam profecto ut fateare. Sed ***

Multa

h) *Esquilis.*

i) *Dīs.*

k) *dīs.*

l) *comprehendere.*

m) *Dī.*

Multa defunt.

*Nequaquam istuc istac ibit: magna inest cer-
ratio,*

*Nam ut ego illis supplicarem tanta blandilo-
quentia?*

XXVI. Niobe parumne ratiocinari videtur, &
sibi ipsa nefariam pestem machinari? Il-
lud vero quam callida ratione?

*Qui volt, quod volt n); ita dat se res, ut ope-
ram dabit.*

Qui est versus omnium seminator malorum:

*Ille transversa mente mihi hodie tradidit re-
pagula:*

*Quibus ego iram omnem recludam, atque illi
perniciem dabo:*

*Mibi mærores, illi luctum: exitium illi, exsi-
lium mihi.*

Hanc videlicet rationem, quam vos divino benefi-
cio homini solum tributam dicitis, bestiaë non ha-
bent. Videsne igitur, quanto munere deorum
finus affecti? atque eadem Medea patrem, pa-
triamque fugiens:

- - - postquam pater

*Appropinquat, jamque, pæne ut comprehenda-
tur, parat,*

*Puerum interea obtruncat, membraque articula-
tim dividit,*

Perque

n) Qui volt esse, quod volt.

*Perque agros passim dispergit corpus: id ea
gratia,*

*Ut, dum nati dissipatos artus captaret pa-
rens,*

*Ipsa interea effugeret: illum ut mæror tardares
sequi;*

Sibi salutem ut familiari pareret parricidio.

Huic ut scelus, sic ne o) ratio quidem defuit.
Quid? ille funestas epulas fratri comparans, non-
ne versat huc & illuc cogitatione rationem?

*Major mihi moles, majus miscendum est ma-
lum,*

*Quæ illius acerbum cor contundam, & com-
primam.*

XXVII. Nec tamen ille ipse est prætereundus,
qui non sat habuit conjugem illexe
in stuprum: de quo recte, & verissime loquitur
Atreus:

Quod re in summa summum esse arbitror

Periculum, matres coinquinari, regias;

Contaminari stirpem; admisceri genus.

At id ipsum quam callide, qui regnum adulterio
quæreret?

*Addo (inquit) huc, quod mihi portento cele-
stium pater*

Pro-

o) sic nec.

*Prodigium misit regni stabilimen mei,
 Agnum inter pecudes aurea clarum coma
 Quondam Thyestem clepere ausum esse, e regia:
 Qua in re adjutricem conjugem cepit sibi.*

Videturne summa improbitate usus non sine summa esse ratione? nec vero scena solum referta est his sceleribus, sed multo vita communis paene majoribus. Sentit domus unius cujusque, sentit forum, sentit curia, campus, focii, provincia, ut, quemadmodum ratione recte fiat, sic ratione peccetur. alterumque & a paucis, & raro; alterum & semper p), & a plurimis: ut satius fuerit nullam omnino nobis a diis q) immortalibus datam esse rationem, quam tanta cum pernicie datam. Ut vinum aegrotis, quia prodest raro, nocet sapissime, melius est non adhibere omnino, quam spe dubiae salutis in apertam perniciem incurrere: sic haud scio, an melius fuerit, humano generi motum istam celerem cogitationis, acumen, sollertiam, quam rationem vocamus, quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris, non dari omnino, quam tam munifice, & tam large dari. Quamobrem si mens, voluntasque divina idcirco consuluit hominibus, quod iis largita est rationem: iis solis consuluit, quos bona ratione donavit: quos videmus, si modo ulli sunt r), esse perpaucos. Non placet autem paucis

p) saepe.

q) Dis.

r) sunt.

paucis a diis s) immortalibus esse consultum; & t) sequitur ergo, ut nemini consultum sit.

XXVIII. Huic loco sic soletis occurrere: non idcirco non optime nobis a diis u) esse provisum, quod multi eorum beneficio perverse uterentur. etiam patrimonii multos male uti: nec ob eam causam eos beneficium a patribus nullum habere. Quisquam x) istuc negat? aut quæ est in collatione y) ista similitudo? nec enim Herculi Deianira nocere z) voluit, cum ei tunicam, sanguine Centauri tinctam, dedit: nec prodesse Pheræo Jasoni is, qui gladio vomerem ejus aperuit, quam sanare medici non potuerant. Multi enim, etiam a) cum obesse vellent, profuerunt, & cum prodesse, obfuerunt. Ita non fit, ex eo, quod datur, ut voluntas ejus, qui dederit, appareat: nec, si is, qui accepit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, amice dedit. Quæ enim libido, quæ avaritia, quod facinus aut fuscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu, & cogitatione, id est, ratione, perficitur? nam omnis opinio, ratio est, & quidem bona ratio, si vera: mala autem, si falsa est opinio. Sed a deo tantum rationem habemus, si modo habemus: bonam

Cic. de Nat. Deor.   I   nam

s) *Dis.*   t) abest: ☉.   u) *Dis.*

x) *Quisquamne.*   y) [*in collatione.*]

z) *nocere Deianira.*   a) ☉.

nam autem rationem, aut non bonam, a nobis non enim, ut patrimonium relinquitur, sic ratio homini est beneficio deorum data. Quid enim potius hominibus dedissent, si iis nocere voluissent? iniustitiæ autem, intemperantiæ, timiditatis quæ semina essent, si his vitiis ratio non subesset?

XXIX. Medea modo, & Atreus commemorantur a nobis, heroicæ personæ, iniusta, subductaque ratione, nefaria scelera meditantur. Quid? levitates comicæ, parumne semper in ratione versantur? parumne subtiliter disputat ille in Eunucho?

--- quid igitur faciam?

Exclusit, revocat: redeam? non, si me obsecret.

Ille vero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui in amore summo, summaque inopia suave esse dicit,

Parentem habere avarum, illepidum, in liberos

Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui.

Atque huic incredibili sententiæ ratiunculas suggerit:

Aut tu illum fructu fallas: aut per litteras

Avertas aliquod nomen: aut per servolum

Percutit

*Percutias pavidum. postremo, a parco patre
Quod sumas, quanto dissepas libentius?*

Ideinque facilem & liberalem patrem, incommodum esse amanti filio disputat: quem

Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,

Nec quem dolum ad eum, aut machinam commoliar,

Scio quidquam. ita omnes meos dolos, fallacias,

Præstigias præstrinxit commoditas patris.

Quid ergo isti doli? quid machinæ? quid fallaciæ, præstigiæque? num sine ratione esse potuerunt?

O præclarum munus deorum! ut Phormio possit dicere,

Cedo senem. jam instructa mihi sunt in corde consilia omnia.

XXX. Sed exeamus e theatro: veniamus in forum, sessum ite precor b). quid? ut judicetur, qui tabularium incenderit. Quod facinus occultius? At se Q. Sossius, splendidus eques Romanus ex agro Piceno, fecisse confessus est. Qui transcripserit tabulas publicas. Id quoque L. Alenus fecit, cum chirographum Sex primorum imitatus est. Quid hoc homine sollertius? Cognosce alias quaestiones, auri Tolosani, conjurationis Jugurthinæ. Repete superiora: Tubuli de pecunia capta

b) sessum ite precor

capta ob rem iudicandam: posteriora, de incestu
 rogatione Peducæ: tum hæc quotidiana, sicæ,
 venena e), peculatus, testamentorum etiam lege
 nova quæstiones. Inde illa actio, OPE CONSI-
 LIOQVE TVO FVRTVM AIO FACTVM ESSE:
 inde tot iudicia de fide mala, tutelæ, mandati,
 pro socio, fiducia; reliqua, quæ ex empto, aut
 vendito, conducto d), aut locato contra fidem
 fiunt: inde iudicium publicum rei privatae lege
 Lætoria: inde everriculum malitiarum omnium,
 iudicium de dolo malo: quod C. Aquilius, fami-
 liaris noster, protulit. Quem dolum idem Aquil-
 ius tum teneri putat, cum aliud sit simulatum,
 aliud actum. Hanc igitur a diis immortalibus tan-
 tam e) arbitramur malorum sementem esse factam?
 Si enim rationem hominibus dii f) dederunt? ma-
 litiam dederunt. est enim malitia, versuta, & fal-
 lax nocendi ratio. Idem autem g) dii fraudem de-
 derunt, facinus, ceteraque, quorum nihil nec fuscipi
 sine ratione, nec effici potest. Utinam igitur,
 ut illa anus optat,

--- ne in nemore Pelio securibus

Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes:

sic istam calliditatem hominibus dii ne dedissent!
 qua perpauci bene utuntur; qui tamen ipsi sæpe
 a male

e) veneni.

d) aut conducto.

e) tantam a Dis immortalibus.

f) Di.

g) etiam.

male utentibus opprimuntur: innumerabiles autem improbe utuntur: ut donum hoc divinum rationis, & consilii, ad fraudem hominibus, non ad bonitatem impertitum esse videatur.

XXXI. Sed urgetis identidem, hominum esse istam culpam, non deorum. Ut si medicus gravitatem morbi, gubernator vim tempestatis accuset. etsi hi quidem humunculi, sed tamen ridiculi. Quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista non essent? contra deum licet disputare liberius. In hominum vitiis, ais, esse culpam. Eam dedisses hominibus rationem, quæ vitia, culpamque excluderet. Ubi igitur locus fuit errori deorum? nam patrimonia spe bene tradendi relinquimus; qua possumus falli. deus falli quæ potuit? an ut Sol, in currum cum Phaëthontem filium sustulit: aut Neptunus h), cum Theseus Hippolytum perdidit, cum ter optandi a Neptuno patre habuisset potestatem? Poëtarum ista sunt: nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. Atque itamen ipsi dii poëtica si scissent, perniciofa fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur. Et, si verum est, quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos iis, qui bene dicta male interpretarentur: posse enim afortos ex

I 3

Ari-

h) aut ut Neptunus.

Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire: profusus, si, qui audierunt, vitiosi essent discessuri, quod perverse philosophorum disputationem interpretarentur: tacere præstaret philosophis, quam iis, qui se audissent, nocere. Sic, si homines rationem bono consilio a diis i) immortalibus datam, in fraudem, malitiamque convertunt: non dari illam, quam dari humano generi melius fuit. Ut, si medicus sciat, eum ægrotum, qui iussus sit vinum sumere, meracius sumpturum, statimque periturum; magna sit in culpa: sic vestra ista providentia reprehendenda, quæ rationem dederit iis, quos scierit ea perverse, & improbe usuros. Nisi forte dicitis eam nescisse. Utinam quidem! Sed non audebitis. non enim ignoro, quanti ejus nomen putetis.

XXXII. Sed hic quidem locus concludi jam potest. Nam si stultitia, consensu omnium philosophorum, majus est malum, quam si omnia mala & fortunæ, & corporis ex altera parte ponantur: sapientiam autem nemo assequitur: in summis malis omnes sumus. quibus vos optime consultum a diis k) immortalibus dicitis. Nam ut nihil interest, utrum nemo valeat, an nemo possit valere: sic non intelligo, quid inter sit, utrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit.

i) *Dis.*

k) *Dis.*

fit. Ac nos quidem nimis multa de re apertissima. Telamo autem uno versu locum totum conficit, cur dii 1) homines negligent:

Nam si curent, bene bonis fit, male malis: quod nunc abest.

Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulere debebant. Sin id minus: bonis quidem certe consulere debebant. Cur igitur duo Scipiones, fortissimos, & optimos viros, in Hispania Pœnus oppressit? Cur Maximus extulit filium consularem? Cur Marcellum Annibal interemit? Cur Paullum Cannæ fustulerunt? Cur Pœnorum crudelitati Reguli corpus est præbitum? Cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed hæc vetera, & alia permulta. propria videamus. Cur avunculus meus, vir innocentissimus, idemque doctissimus, P. Rutilius in ex-filio est? cur sodalis meus interfectus domi suæ, Drusus? cur temperantiæ, prudentiæque specimen, ante simulacrum Vestæ, pontifex maximus est Q. Scævola trucidatus? cur ante etiam tot civitatis principes a Cinna interempti? cur omnium perfidiosissimus, C. Marius, Q. Catullum, præstantissima dignitate virum, mori potuit jubere? Dies deficiat, si velim numerare, quibus bonis male evenerit: nec minus, si com-

memorem, quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter, septimum consul, domi suæ fenex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnavit?

XXXIII. At dedit pœnas. Prohiberi melius fuit, impediri que, ne tot summos viros interficeret, quam ipsum aliquando pœnas dare. Summo cruciatu, supplicioque Q. Varius, homo importunissimus, periit: si, quia Drusum ferro, Metellum veneno sustulerat; illos conservari melius fuit, quam pœnas sceleris Varium pendere. Duodequadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimæ & beatissimæ civitatis. Quam multos ante hunc in ipso Græciæ flore Pifistratus? At Phalaris, at Apollodorus pœnas sustulit. Multis quidem ante cruciatis, & necatis. Et prædones multi sæpe pœnas dant: nec tamen possumus dicere, non plures captivos acerbe, quam prædones necatos. Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus: Zenonem Eleæ in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cujus morti illacrymari soleo, Platonem legens. Videsne igitur, deorum judicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum?

XXXIV.

XXXIV. Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis prædo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret. Dionysius, de quo ante dixi, cum fanum Proserpinæ Locris expilavisset, navigabat Syracusas: isque cum secundissimo vento cursum teneret, ridens: Videtisne, inquit, amici, quam bona a diis m) immortalibus navigatio sacrilegis detur? Atque homo acutus, cum bene, planeque percepisset, in eadem sententia perseverabat: qui, cum ad Peloponnesum classem appulisset, & in fanum venisset Jovis Olympii; aureum ei detraxit amiculum, grandi pondere, quo Jovem ornat ex manubiis Karthaginensium tyrannus Gelo. atque in eo etiam cavillatus est, aestate grave esse aureum amiculum, hieme frigidum: eique laneum pallium injecit, cum id esse ad omne anni tempus diceret. idemque Æsculapii n) Epidauri barbam auream demi jussit. neque enim convenire, barbatum esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset. Jam mensas argenteas de omnibus delubris jussit auferri: in quibus quod more veteris Græciæ inscriptum esset, BONORVM DEORVM, uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas, & pateras, coronasque, quæ simulacrorum porrectis

I 5

mani-

m) *Dîs.*n) *Æsculapî.*

XIV.

manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat: eaque se accipere, non auferre, dicebat. esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus, & dantibus nolle sumere. Eundemque ferunt hæc, quæ dixi, sublata de fanis in forum protulisse, & per præconem vendidisse: exactaque pecunia edixisse, ut, quod quisque a sacris haberet, id ante diem certam in suum quidque fanum referret. ita ad impietatem in deos, in homines adjunxit injuriam.

XXXV. Hunc igitur nec Olympius Jupiter fulmine percussit, nec Æsculapius misero, diuturnoque morbo tabescentem interemit: atque in suo lectulo mortuus, in Tympanidis rogam illatus est: eamque potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi justam, & legitimam, hereditatis loco filio tradidit. Invita in hoc loco versatur oratio. videtur enim auctoritatem afferre peccandi: recte videretur; nisi & virtutis, & vitiorum, sine ulla divina ratione, grave ipsius conscientia pondus esset. qua sublata, jacent omnia. Ut enim nec domus, nec respublica ratione quadam, & disciplina designata videatur, si in ea nec recte factis præmia essent ulla, nec supplicia peccatis: sic mundi p)
divina

●) *Idemque.*

p) [*mundi.*]

divina in homines moderatio, profecto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum & malorum. At enim minora dii q) negligunt, neque agellos singulorum, nec viticulas prosequuntur: nec, si uredo, aut grando quippiam nocuit, id Jovi animadvertendum fuit. Ne in regnis quidem reges omnia minima curant sic enim dicitis, quasi ego paullo ante de fundo Formiano P. Rutili r) sim questus, non de amissa salute.

XXXVI. Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, externas commoditates, vineta, segetes, oliveta, ubertatem frugum, & fructuum; omnem denique commoditatem, prosperitatemque vitæ, a diis s) se habere: virtutem autem nemo unquam acceptam deo retulit. Nimirum recte. propter virtutem enim jure laudamur, & in virtute recte gloriamur. Quod non contingeret, si id donum a deo, non a nobis haberemus. At vero aut honoribus aucti, aut re familiari, aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni, aut depulimus mali, cum diis t) gratias agimus, tum nihil nostræ laudi assumptum arbitramur. Num quis, quod bonus vir esset, gratias diis u) egit unquam? At quod dives, I 6 quod

q) *Dī.*r) *Rutill.*s) *Dīs.*t) *Dīs.*u) *Dīs.*

quod honoratus, quod incolunis. Jovemque optimum, maximum x), ob eas res appellant, non quod nos justos, temperatos, sapientes efficiat, sed quod salvos, incolunes, opulentos, copiosos. Neque Herculi quisquam decumam vovit unquam, si sapiens factus esset. Quamquam Pythagoras, cum in geometria quiddam novi invenisset, Musis bovem immolasse dicitur. sed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hostiam immolare voluit, ne aram sanguine adspargeret y). Ad rem autem ut redeam, iudicium hoc omnium mortalium est, fortunam a deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam. Quamvis licet Menti delubra, & Virtuti, & Fidei consecremus; tamen hæc in nobis ipsis sita videmus: Spei, Salutis, Opis, Victoriæ facultas a diis z) expetenda est. Improborum igitur prosperitates, secundæque res redarguunt (ut Diogenes dicebat) vim omnem deorum, ac potestatem.

XXXVII. At nonnumquam bonos exitus habent boni. Eos quidem arripimus, attribuimusque sine ulla ratione diis a) immortalibus. At Diagoras, cum Samothraciam venisset, Atheos

x) & maximum.   y) respergeret.
z) Dīs.   a) Dīs.

Atheos ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, Tu, qui deos putas humana negligere, nonne animadvertis, ex tot tabulis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salvi pervenerint? Ita fit, inquit. illi enim nusquam picti sunt, qui naufragia fecerunt, in marique perierunt. Idemque, cum ei naviganti vectores adverſa tempeſtate timidi, & perterriti dicerent, non injuria ſibi illud accidere, qui illum in eandem navem recepſſent: ostendit eis in eodem curſu multas alias laborantes: quaſivitque num etiam in iis navibus Diagoram vehi crederent. Sic enim res ſe habet, ut ad proſperam, adverſamve fortunam, qualis ſis, aut quemadmodum vixeris, nihil interſit. Non animadvertunt, inquit, omnia dii b): ne reges quidem. Quid eſt ſimile? Reges enim ſi ſcientes praetermittunt, magna culpa eſt.

XXXVIII. At deo ne excuſatio quidem eſt inſcientiae. Quem vos praecclare defenditis, cum dicitis, eam vim deorum eſſe, ut, etiam ſi quis morte poenae ſceleris effugerit, expetantur ea poenae a liberis, a nepotibus, a poſteris. O miram aequitatem deorum! Ferretne ulla civitas c) latorem iſtiusmodi legis, ut condemna-

b) *Dē.*

c) *civitas ulla.*

dennaretur filius, aut nepos, si pater, aut avus deliquisset?

Quinam Tantalidarum internecioni modus

Paretur? aut quanam unquam ob mortem

Myrrili

Poenis luendis dabitur satias supplicii? d)

Utrum poëtae Stoicos depravarint, an Stoici poëtis dederint auctoritatem, non facile dixerim. portentosa enim, & flagitia ab utrisque e) dicuntur. neque enim, quem Hipponactis jambus laeserat, aut qui erat Archilochi versu vulteratus, a deo immissum dolorem, non conceptum a se ipso, continebat: nec, cum Ægisthi libidinem, aut cum Paridis videmus, a deo causam requirimus, cum culpæ pæne vocem audiamus: nec ego multorum agrorum salutem non ab Hippocrate potius, quam ab Æsculapio datam iudico: nec Lacedæmoniorum disciplinam dicam unquam ab Apolline potius Sparta, quam a Lycurgo datam. Critolaus, inquam, everit Corinthum; Karthaginem Hasdrubal. Hi duo illos oculos oræ maritimæ effoderunt, non iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis deum f). At subvenire certe potuit

d) *supplicii.*

e) *enim ab utrisque, & flagitia.*

f) *negatis, deus.*

potuit, & conservare urbes tantas, atque tales.

XXXIX. Vos enim ipsi dicere soletis, nihil esse quod deus efficere non possit, & quidem sine labore ullo. ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa, ac voluntate moveantur: sic numine deorum omnia fingi, moveri, mutarique posse. Neque id dicitis superstitiose atque aniliter, sed physica, constantique ratione. materiam enim rerum, ex qua, & in qua omnia sint, totam esse flexibilem, & commutabilem, ut nihil sit, quod non ex ea quamvis subito fingi, convertique possit. ejus autem universæ fiduciam, & moderatricem divinam esse providentiam. hanc igitur, quocumque se moveat, efficere posse, quidquid velit. Itaque aut nescit, quid possit: aut negligit res humanas: aut, quid sit optimum, non potest judicare. Non curat singulos homines. Non mirum: ne civitates quidem. Non eas? ne nationes quidem, & gentes. Quod si has etiam contemnet, quid mirum est, omne ab ea genus humanum esse contemptum? Sed, quo modo iidem g) dicitis, non omnia deos persequi, iidem vultis, a diis h) immortalibus hominibus dispar-

g) *idem.*

h) *Ds.*

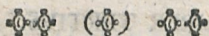
dispartiri, ac dividi somnia? idcirco hæc tecum, quia vestra est de somniorum veritate sententia. Atque iidem i) etiam vota fuscipi dicitis oportere. Nempe singuli vovent: audit igitur mens divina etiam de singulis. Videtis ergo, eam non esse tam occupatam, quam putabatis? Fac esse distentam, cælum versantem, terram tuentem, maria moderantem: cur tam multos deos nihil agere, & cessare patitur? cur non rebus humanis aliquos otiosos deos præficit? qui a te, Balbe, innumera- biles explicati sunt. Hæc fere dicere habui de natura deorum, non ut eam tollerem; sed ut intelligeretis, quam esset obscura, & quam difficiles explicatus haberet.

XL. Quæ cum dixisset, Cotta finem. Lucilius autem, Vehementius, inquit, Cotta, tu quidem, investus es in eam Stoicorum rationem, quæ de providentia deorum ab illis sanctissime, & providentissime constituta est. Sed quoniam advesperascit, dabis diem nobis k) aliquem, ut contra ista dicamus. est enim mihi tecum pro aris, & focus certamen, & pro deorum templis, atque delubris, proque urbis muris, quos vos, pontifices, sanctos esse dicitis, diligentiusque urbem religione, quam ipsis mœnibus

i) *idem.*k) *nobis diem.*

aibus cingitis. quæ deseri a me, dum quidem
 spirare potero, nefas judico. Tum Cotta, Ego
 vero & opto redargui me, Balbe: & ea, quæ dis-
 putavi, disserere malui, quam judicare: & faci-
 le me a te vinci posse, certo scio. Quippe, in-
 quit Vellejus, qui etiam somnia putet ad nos
 mitti ab Jove. Quæ ipsa tamen tam levia non
 sunt, quam est Stoicorum de natura deorum ora-
 tio. Hæc cum essent dicta, ita discessimus, ut
 Vellejo Cottæ disputatio verior, mihi Balbi ad
 veritatis similitudinem videretur
 esse propensior.

Bon denen Auctoribus Classicis, sind in
eben diesem Druck in 12. zu haben:

Casaris, *C. Iulii*, Commentarii de bello Gallico &
civilis, una cum Hirtii vel Oppii Supplementis.

Ciceronis, *M. Tull.* de Officiis Libri tres. — Epi-
stolar. ad familiares Libri XVI. — Epistolar
selecta. — [de natura deorum libri III. ex re-
cens. Ernesti. — Orationes XIV. selecta. — de
finibus bonorum & malorum libri V. — de
oratore libri III. ex recens. Ernesti. — Tuscu-
lanarum quaestionum libri V. ex recens. Ernesti.

Collectio græca ex Apollodori Bibliotheca, Luciani
Dialogis mortuorum, & Demosthenis oratione
de Pace.

Q. Curtii Rufi Historia Alexandri magni. — dito,
en françois.

Eutropii Breviarium Historiæ Romanæ.

Flori, *L. A.* rerum Romanarum libri IV. accessit
Lucii Ampelii liber memorialis.

Herodiani historiar. libri VIII. græce. — dito, latine.

Horatii Opera omnia.

Iustini Historiarum libri XXXIV.

Lactantii, *Firm.* Opera sine notis, 2 Partes.

T. Livii Historiarum ab urbe condita Tomi III.

Neporis

Nepotis, Cornelii, Vita excellentium Imperatorum.
— Les Vies des grands Capitaines, Grecs & Romains: nouvelle edition revue & corrigée par D. E. Choffin. — dito, italice.

P. Ovidii Nasonis Metamorphoseon Libri XV.
— epistolarum ex Ponto libri quatuor. — tristium libri V. — Fastorum libri VI.

Phædri Fabularum Aesopiarum Libri V.

C. Plinii Cæcilii Secundi Epistolæ & Panegyricus, sine not.

Plutarchi Vitæ parallelæ, Themistoclis & Camilli, Alexandri & Cæsaris, in usum juventutis, indice copioso illustratæ à Lud. Ad. Baumanno.

C. Sallustii Crispi Opera.

Senecæ, Luc. An. Opera philosophica.

C. Suetonii Tranq. Cæsarum XII. vitæ.

Terentii Publ. Comœdiæ VI.

C. Velleii Paterculi Historiæ Romanæ ad M. Vini-
cium Cos. libri duo quantum exstant. Accessit
Specimen chronologiæ Velleianæ.

Victoris, Sexti Aur. Libri de romanæ gentis Ori-
gine, etc.

(Vie d'Ernest le Pieux, Duc de Saxe, par Teissier,
nouvelle Edition revue corrigée & augmentée.)

P. Virgilii Maronis Opera.

Gladius sit noster vindex

Ch 1851 pa

Omnia Vincit Amor!

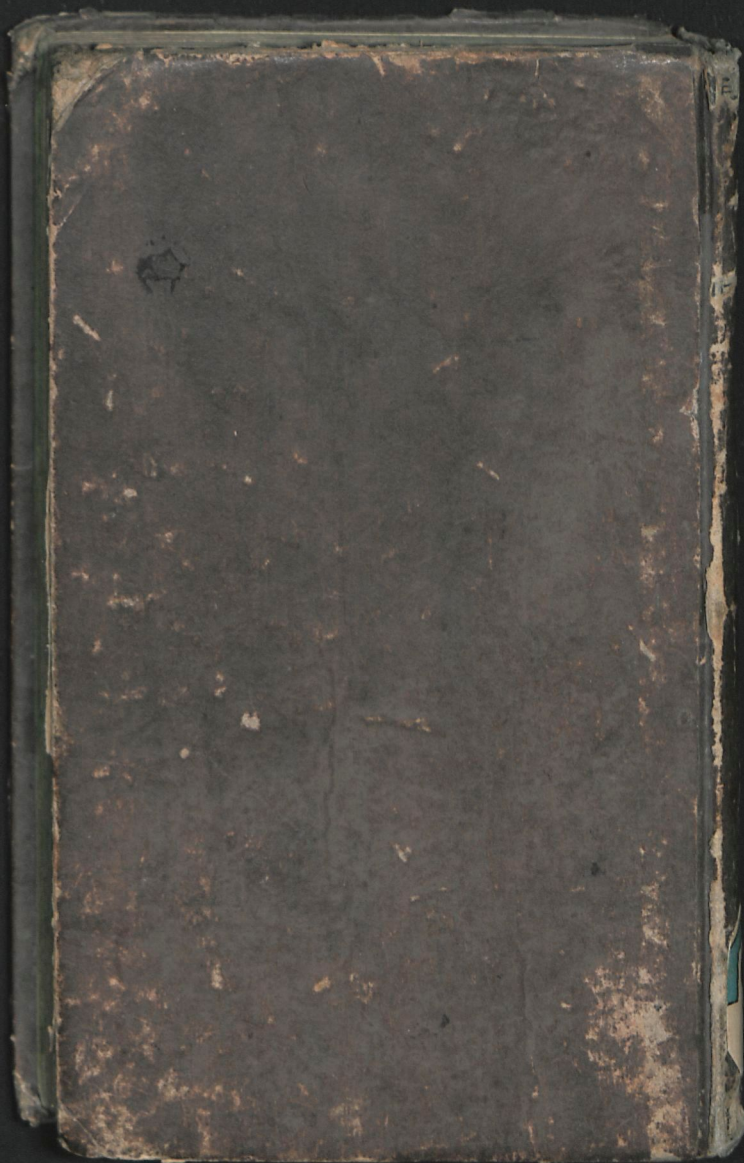
VD18

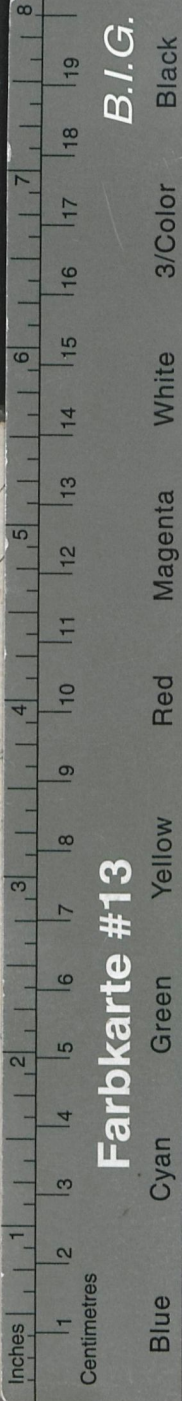
ULB Halle

3

004 527 364

Farbkarte #13

B.I.G.

M. TVLLII CICERONIS

DE

NATVRA DEORVM

M.
18 Dec.
23

LIBRI III.

EH.

EX RECENSIONE

ERNESTI.

Eduard
September 1822
EDITIO SECVNDA.

*us Epicuream
am, & contra
era. sub cujus*

HALAE MAGDEBVRGICAE,
IMPENSIS ORPHANOTROPHEI,
M DCC LXX.

